И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА XII

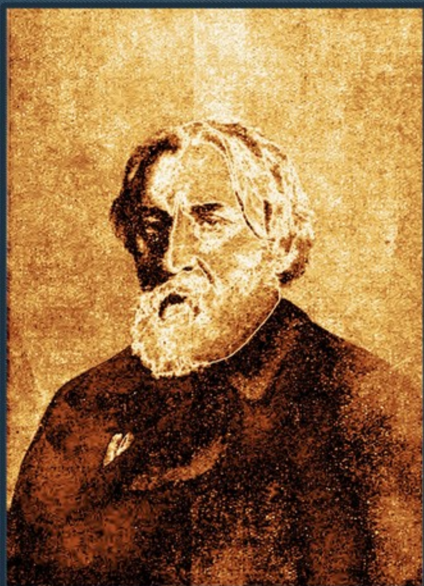

ПРВА ЉУБАВ

И ДРУГЕ ПРИПОВЕТКЕ

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

И. С. ТУРГЕЊЕВ

САБРАНА ДЕЛА У 20 КЊИГА

УРЕДНИК

МИЛАН КАШАНИН

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА

НАРОДНА ПРОСВЕТА

БЕОГРАД
1936

И. С. ТУРГЕЊЕВ

САБРАНА ДЕЛА

КЊИГА XII

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО

МИЛАН КАШАНИН

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

ПРВА ЉУБАВ
И ДРУГЕ ПРИПОВЕТКЕ

С РУСКОГ ПРЕВЕО

Д-р МИЛОШ С. МОСКОВЉЕВИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

За штампарију „Народна Просвета".
А. Ивановић, Београд, Обилићев венац 5

САДРЖАЈ

Прва љубав

— Прича —

ПОСВЕЋЕНО П. В. АЊЕНКОВУ

Гости су се били одавно разишли. Сат је откуцао дванаест и по. У соби су остали само домаћин, Сергије Николајевић и Владимир Петровић.

Домаћин зазвони и нареди да се однесу остаци вечере.

— Дакле, та је ствар решена, — проговори он, седајући дубље у фотељу и запаливши цигарету: — сваки од нас мора испричати историју своје љубави. Ви сте на реду, Сергије Николајевићу.

Сергије Николајевић, округласт човек пуначког белог лица, погледа прво у домаћина, затим подиже очи у таваницу.

— Ја нисам имао прву љубав, — рече он напослетку, — ја сам одмах почео од друге.

— Како то?

— Врло просто. Било ми је осамнаест година кад сам се почео удварати једној врло лепој госпођици; али ја сам јој се удварао као да ми то није било нешто ново, онако исто као што сам се после удварао другим. Уствари, ја сам се први и последњи пут заљубио од шест година у своју дадиљу, — али то је било врло давно. Појединости наших односа су ми се

избрисали из сећања, па и кад бих их се и сећао, кога то може интересовати?

— Па онда како ћемо, — поче домаћин. — Ни у мојој првој љубави нема много чега занимљивог: ја ни у кога нисам био заљубљен док се нисам упознао с Аном Ивановном, мојом садашњом женом — и све нам је ишло као по лоју: наши оцеви су нас заручили, убрзо смо се заволели и венчали се, без оклевања. Моја прича се казује у две речи. Покрећући питање о првој љубави, ја сам се, — признајем, господо — уздао у вас, нећу рећи старе, али и не младе нежење. Ваљда ћете нас чиме забавити ви, Владимире Петровићу,

— Моја прва љубав доиста спада међу не сасвим обичне, — одговори, с малим запињањем Владимир Петровић, човек од својих четрдесет година, црне, проседе косе.

— А! — проговорише домаћин и Сергије Николајевић у један глас. — Тим боље... — Причајте.

— Па добро, кад хоћете... или не: нећу причати; нисам мајстор у причању: испада суво и кратко, или опширно и нетачно; него, ако допустите, ја ћу записати у свеску све чега се сетим, — па ћу вам прочитати.

Пријатељи спочетка нису пристали, али је Владимир Петровић остао при своме. После две недеље опет су се састали, и Владимир Петровић је одржао своје обећање.

Ево шта је стајало у свесци:

I

Било ми је тада шеснаест година. То се дешавало у лето 1833 године.

Ја сам живео у Москви, код својих родитеља. Они су држали под најам вилу код Калушког ђерма, спроћу Нескучног. — Спремао сам се за универзитет, али сам радио врло мало и без журбе.

Нико није ограничавао моју слободу. Радио сам што сам хтео, нарочито откако сам се растао са својим последњим домаћим учитељем, Французом, који се никако није могао помирити с мишљу да је пао „као бомба" (comme une bombe) у Русију, и по цео дан се љутита лица ваљао на кревету. Отац се понашао према мени равнодушно-љубазно; мама скоро није ни обраћала пажњу на мене, ма да, сем мене, није имала деце: њу су друге бриге мориле. Мој отац, човек још млад и врло леп, оженио се њом из рачуна; она је била десет година старија од њега. Моја мама је живела јадним животом; непрестано се узрујавала, била љубоморна, љутила се, — али не пред оцем, јер га се много бојала, а он се држао строго, хладно, на растојању... Ја нисам видео човека који би био неприроднији миран, самопоузданији и самовласнији.

Никад нећу заборавити прве недеље што сам их провео у вили. Време је било дивно; преселили смо се из вароши 9 маја, на сам дан летњег св. Николе. Ја сам шетао, — час по парку наше виле, час по Нескучном, час иза ђерма; понео бих са собом какву

књигу, — например, предавања Кајданова, — али сам је ретко кад отварао, већ сам више читао гласно песме, којих сам знао много напамет, крв је врила у мени, а у срцу ме нешто тиштало тако слатко и смешно: све сам чекао, стрепео од нечега и свему се дивио, и био сам као запета пушка; машта је играла и лебдела брзо све око истих претстава, као у зору брегунице око звонаре; задубљивао сам се у мисли, био тужан, па чак сам и плакао; али и кроз сузе, и кроз сету, коју је изазивао било мелодичан стих, било лепота вечера, пробијало се, као пролећња травка, радосно осећање младог живота који тек почиње да буја.

Имао сам коњића за јахање, сам сам га седлао и одјахивао сам кудгод подаље, јурио у галопу и замишљао да сам витез на турниру, — како ми је весело дувао ветар у уши! — или сам, окренувши лице к небу, примао његову сјајну ведрину и плаветнило у отворену душу.

Сећам се, у то време, слика жене, визија женске љубави, скоро никад није ницала јасно оцртана у мојој памети; али у свему што сам мислио, у свему што сам осећао крило се полусвесно, стидљиво предосећање нечега новог, неизрециво слатког, женског...

То предосећање, то очекивање прожимало је цело моје биће: дисао сам њим, оно је струјало по мојим жилама у свакој капљи крви... било му је суђено да се скоро оствари.

Наш летњиковац су сачињавали дрвена господска

кућа с колонама и две ниске споредне зграде; у згради с леве стране била је смештена мала фабрика јевтиних тапета... Више пута сам одлазио тамо да гледам како десетак мршавих и чупавих дечака у масним халатима и испијених лица сваки час скачу на дрвене полуге, којима су се покретале пресе, па тако, тежином својих слабачких тела, штампају шарене узорке тапета. Зградица удесно стајала је празна и издавала се под најам. Једнога дана, — око три недеље после 9 маја, — капци на прозорима те зграде се отворише, на њима се појавише женска лица, — у њу се била уселила нека породица. Сећам се, тога дана, за ручком, мама упита дворецког ко су наши нови суседи, па чувши презиме кнегиње Засекине, најпре рече с прилично поштовања: — А! кнегиња... а затим додаде: — мора бити нека сирота.

— На тројим колима су се доселили, — рече дворецки, пружајући понизно тањир: — немају свој екипаж, молићу, и намештај најпростији.

— Да, — рече на то мама: — па ипак, боље је.

Отац хладно погледа у њу: она ућута.

Доиста, кнегиња Засекина није могла бити богата жена: кућица што ју је она узела под најам била је стара и мала, и ниска, да иоле имућнији људи не би пристали да се уселе у њу. — Уосталом, ја на све то тада нисам обраћао пажњу. Кнежевска титула на мене није деловала; тек што сам био прочитао Шилерове „Разбојнике”.

II

Имао сам навику да сваког вечера лутам с пушком по нашем парку и да вребам вране. — Према тим опрезним, грабљивим и лукавим птицама одавно сам осећао мржњу. Тога дана о коме је реч такође сам отишао у парк, — па пошто сам узалуд прокрстарио све алеје (вране су ме спазиле, па су само издалека испрекидано гакале), случајно се приближим ниском плоту што је раздвајао наш део парка од узаног дела који се пружао иза кућице на десној страни и припадао њој. Ишао сам оборене главе. Одједном зачујем гласове; погледам преко плота — па се запањим. . . Преда мном се указа чудан призор.

На неколико корака од мене, на чистини, између жбунова зелене малине, стајала је висока, витка девојка у пругастој, ружичастој хаљини и с белом марамом на глави; око ње су се гурала четири млада човека, и она их је једног за другим лупала по челу оним малим сивим цветовима, који не знам како се зову, али који су добро познати деци: ти цветови праве мале кесице, које пукну кад се ударе по нечем тврдом. Младићи су тако радо подметали своја чела, а у покретима те девојке (ја сам је видео са стране) било је нешто тако заносно, заповедничко, љупко, потсмешљиво и мило да умало нисам узвикнуо, задивљен и задовољан, и чини ми се да бих одмах дао све на свету само да и мене ти дивни прстићи лупе по челу. Пушка ми исклизну на траву, све сам био заборавио, гутао сам погледом онај витки стас, и

вратић, и лепе руке, и малко рашчупану плаву косу испод беле мараме, и оно упола затворено, паметно око, и оне трепавице, и нежни образ под њима...

— Младићу, о младићу, — рече одједном поред мене нечији глас: — зар је допуштено гледати тако у туђе госпођице?

Ја сав претрнух, пренеразих се... Поред мене, преко плота, стајао је некакав човек кратко ошишане црне косе, па ме иронично посматрао. У том истом тренутку и девојка се окрете према мени... Видех огромне сиве очи на непомичном, живахном лицу — и то цело лице одједном задрхта, насмеја се, бели зуби блеснуше на њему, обрве се подигоше некако смешно... Планух у лицу, дохватих са земље пушку, па праћен звонким, али не пакосним кикотом, побегох у своју собу, пруђих се на кревет и покрих лице рукама. Срце да ми искочи; много ме је било стид, али ми је било и пријатно: осећао сам узбуђење као никад дотле.

Одморивши се, очешљам се, очистим одело, па сиђем доле на чај. Слика младе девојке ми је лебдела пред очима, срце ми није више скакало, већ се некако пријатно грчило.

— Шта је с тобом? — изненада ме упита отац: — јеси ли убио врану?

Ја хтедох све да му испричам, али се уздржах и само се насмејах за се. Лежући у кревет, не знам ни сам зашто, трипут се окретох на једној нози, напомадих се, легох, и сву ноћ сам спавао као заклан.

Пред зору се пробудих за тренутак, издигох главу, погледах око себе раздрагано, — па опет заспах.

III

„Како да се упознам с њима?" била ми је прва мисао чим сам се изјутра пробудио. Пре чаја одем у парк, али нисам прилазио одвећ близу плоту и никога нисам видео. После чаја прођем неколико пута улицом испред летњиковца, — па сам издалека загледао у прозор... Привиђало ми се иза завесе њ е н о лице, па се уплашено брзо удаљих. „Ипак, треба да се упознам", мислио сам, ходајући бесциљно по пешчаној равници што се пружала испред Нескучног. „Али како? ето у чему је питање". Опомињао сам се најситнијих појединости јучерашњег сусрета: однекуд ми је нарочито јасно излазило пред очи како ми се потсмевала... Али док сам се ја узбуђивао и правио различне планове, судбина се већ била побринула за мене.

Док сам ја био ван куће, мама је добила од нове сусетке писмо на сивој хартији, запечаћеној мрким воском, какав се употребљава само на поштанским позивницама и на запушачима јевтиног вина. У том писму, написаним неписменим језиком и ружним рукописом, кнегиња је молила маму да јој укаже заштиту: моја мама, по кнегињиним речима, добро се познаје с утицајним људима од којих зависи њена судбина и судбина њене деце, јер има врло важне парнице: „Ја вам се обраћам, — писала је она, —

као племенита дама к племенитој дами, а осим тога пријатно ми је што се користим овим случајем". На крају је молила маму за допуштење да дође до ње. Застадох маму непријатно расположену: отац није био код куће, па се није имала с ким посаветовати. Да не одговори „племенитој дами", па још кнегињи, било је немогуће, а како да одговори — мама ни сама није знала. Чинило јој се неумесно да пише француски, а у руском правопису ни сама мама није била јака, па знајући то, није хтела да се компромитује. Она се обрадова моме доласку, па ми одмах нареди да одем до кнегиње и усмено јој објасним како је моја мама увек готова да укаже, колико може, њеној светлости услугу, па је моли да изволи код ње после 12 сати. Неочекивано брзо остварење мојих потајних жеља и обрадовало ме је и уплашило; али ипак нисам показивао своју забуну — па сам прво отишао у своју собу да метнем нову кравату и обучем нов реденгот: код куће сам још ишао у ђачкој блузи и с обореним оковратницима, ма да сам их тешко подносио.

IV

У тесном и прљавом претсобљу мале куће у које сам ступио с нехотичном дрхтавицом у целом телу, изађе преда ме стар и сед слуга, с лицем тамне, бакарне боје, свињских, туробних очица и с таквим дубоким борама на челу и на слепоочницама какве свог живота нисам видео. Он је носио на тањиру огло-

дану кичму харинге, па затвори ногом врата која су водила у другу собу и отсечно рече:

— Шта желите?

— Је ли кнегиња Засекина код куће? — упитах ја.

— Вонифатије! — зачу се иза врата праскав женски глас.

Слуга ми се ћутећи окрете леђима, при чему се показаше јако излизана леђа његове ливреје, с једним јединим зарђалим дугметом с грбом, па оде из претсобља, метнувши тањир на патос.

— Јеси ли ишао у кварт? — понови онај исти женски глас. Слуга нешто прогунђа. — А?... Је ли дошао неко? — опет се зачу. — Суседов млади господин? Па замоли га да уђе.

— Изволите у салон, молим, — рече слуга, појавивши се опет преда мном и подижући тањир с патоса. Ја уђох у „салон".

Нађох се у омањој и не сасвим чистој соби са сиротињским, као на брзу руку размештеним стварима. Код прозора, у фотељи с одваљеним наслоном, седела је жена од својих педесет година, гологлава и ружна, у старој зеленој хаљини и са шареном марамом од камгарна око врата. Њене ситне црне очице просто се упише у ме.

Ја јој приђох и поклоних се.

— Имам ли част говорити с кнегињом Засекином?

— Ја сам кнегиња Засекина; а ви сте син г-на В?

— Да, молим. Дошао сам до вас с поруком од маме.

— Седите, молим вас. Вонифатије! где су моји кључеви, ниси их видео?

Рекох г-ђи Засекиној одговор моје матере на њено писамце. Она ме саслуша, лупкајући дебелим црвеним прстима у прозор, а кад ја сврших, још једном упре поглед у мене.

— Врло добро; неизоставно ћу доћи, — рече она напослетку. — Ала сте ви још млади! Колико вам је година, допустите да вас упитам?

— Шеснаест година, — одговорих ја, муцајући и нехотице.

Кнегиња узе из џепа неке исписане, умашћене хартије, принесе их до самог носа, па их поче претурати.

— Лепе године, — рече она изненада, окрећући се и врпољећи се на столици. — А ви, се молим вас, немојте снебивати. Код мене је просто.

„Одвећ просто", помислих ја, обухватајући с нехотичним гађењем целу њену ружну прилику.

У тај пар се друга врата на салону брзо отворише и на прагу се појави девојка коју сам уочи тога дана видео у парку. Она подиже руку, и на лицу јој се показа мали осмех.

— А ево и моје кћери, — рече кнегиња, показујући лактом на њу. — Зиночка, син нашег суседа, г-на В. Како се зовете, допустите да вас упитам?

— Владимир, — одговорих ја, устајући и шапућући од узбуђења.

— А по оцу?

— Петровић.

— Да! Познавала сам једног шефа варошке полиције, који се такође звао Владимир Петровић. Вонифатије! немој тражити кључеве; кључеви су код мене у џепу.

Млада девојка је и даље гледала у мене с ранијим осмејком, зажмиривши малко и накрививши главицу.

— Ја сам већ видела мсје Владимира, — поче она. (Сребрнасти звук њенога гласа проструја кроза ме као нека слатка језа). — Допуштате ли ми да вас тако зовем?

— Молим лепо, — промрмљах ја.

— Где то? — упита кнегиња.

Кнегињица не одговори својој матери.

— Ви сте сад у послу? — рече она, не спуштајући очију с мене.

— Нисам, молим.

— Хоћете ли ми помоћи да размрсим вуницу? Ходите овамо, код мене.

Она ми климну главом, па пође из салона. Ја се упутим за њом.

У соби у коју уђосмо намештај је био малко бољи и размештен с више укуса. Уосталом, у том тренутку ја скоро ништа нисам могао спазити: кретао сам се као у сну и осећао сам у целом телу неку до глупости напрегнуту срећу.

Кнегињица седе, узе кануру црвене вунице, па, показавши ми столицу испред себе, брижљиво одреши кануру и метну ми је на руке. Све је то радила ћутке, с неком смешном спорошћу и с оним истим светлим и лукавим осмејком на тек малко отвореним

уснама. Она поче намотавати вуницу на пресавијени картон и наједанпут ме озари таким ведрим и брзим погледом да ја и нехотице оборих поглед. Кад су се њене очи, већином полужмирећи, до краја отварале, лице јој се потпуно мењало: као да је било обасјано светлошћу.

— Шта сте помислили о мени јуче, мсје Волдемар? — упита она мало после. — Зацело сте ме осудили?

— Ја... кнегињице... ја ништа нисам мислио... како могу... — одговорих ја збуњено.

— Слушајте, — одговори она. — Ви ме још не познајете: ја сам врло чудна; ја хоћу да ми се увек истина каже. Вама је, чујем, шеснаест година, а мени двадесет једна: видите да сам далеко старија од вас, па зато треба увек да ми говорите истину... и да ме слушате, — додаде она. — Гледајте у мене; зашто не гледате у мене?

Ја се још више збуних; ипак подигох очи на њу. Она се осмехну, али не као пре, већ друкчије, као да одобрава. — Гледајте у мене, — рече она, спуштајући љупко глас: — то ми није непријатно... Мени се ваше лице свиђа; предосећам да ћемо бити пријатељи. А свиђам ли се ја вама? — додаде лукаво.

— Кнегињице... — почех ја...

— На првом месту, зовите ме Зинаида Александровна; а на другом, — каква је то навика код деце, (она се поправи:) — код младића, — да не говоре

отворено оно што осећају? То је добро за старије. Ваљда вам се свиђам?

Иако ми је било врло пријатно што она тако отворено говори са мном, ипак сам се малко нашао увређен. Хтео сам јој показати да она нема посла с дераном, па направивши што сам могао неусиљеније и озбиљније лице, рекох: — Наравно, ви ми се много свиђате, Зинаида Александровна; нећу то крити.

Она климну два-трипут главом. — Имате ли домаћег учитеља? — упитаће наједаред.

— Не, већ одавно немам домаћег учитеља.

Лагао сам: није било прошло ни месец дана откако сам се растао са својим Французом.

— О! па видим ја — ви сте сасвим велики.

Она ме лако удари по прстима, — Држите право руке! — И она марљиво настави намотавање клупчета.

Ја се користих тиме што није дизала очију на мене па је стадох разгледати, прво кришом, а затим све слободније и слободније. Њено лице учини ми се још дивније него уочи тога дана: тако је све на њему било фино, паметно и љупко. Седела је окренута леђима прозору, застрвеном белом стором; сунчани зрак, пробијајући се кроз ту стору, заливао је меком светлошћу њену бујну, златасту косу, њен невини врат, обла рамена и нежне, мирне груди. — Гледао сам у њу, — и како ми је постајала драга и бliска! Чинило ми се да је већ одавно познајем, и да ништа нисам знао нити сам живео пре ње... Она је имала на себи угаситу, већ изношену хаљину с кецељом;

чинило ми се да бих врло радо помиловао сваки набор те хаљине и те кецеље. Врхови њених ципелица су извиривали испод њене хаљине: ја бих се с обожавањем поклонио тим ципелицама... И гле, ја седим пред њом, — помислих; — упознао сам се с њом... каква срећа, Боже мој! Умало не скочих са столице од усхићења, али само ногама мало замлатарах, као дете које је облапорно.

Осећао сам се пријатно, као риба у води, и никад не бих изашао из те собе, не бих напустио то место.

Њени се очни капци лагано подигоше, па опет љупко синуше преда мном њене ведре очи, и она се опет насмеши.

— Како ви гледате у мене, — рече она полако и попрети ми прстом.

Ја поцрвенех... „Она све разуме, она све види", сину ми у глави. „А како и да не разуме све и не види!"

Одједном нешто лупну у суседној соби, — звецну сабља.

— Зина! викну кнегиња у салону. — Беловзоров ти донео маче.

— Маче! — узвикну Зинаида, па уставши хитро са столице, баци ми клупче у крило и истрча из собе.

Устанем и ја, па метнувши кануру вунице и клупче на прозор, изађем у салон и застанем збуњен. Насред собе стајало је маче раширених шапица; Зинаида је клечала пред њим и пажљиво му дизала њушкицу. Поред кнегиње стајао је, заклонивши гото-

во сав простор између прозора, плав и кудрав ђидо, хусар, румена лица и буљавих очију.

— Како је смешно! — понављала је Зинаида. — Очи му нису сиве већ зелене, и како су му велике уши! Хвала вам, Викторе Јегоровићу! Ви сте врло симпатични!

Хусар, у коме познадох једног од оних младића што сам их дан пре видео, осмехну се и поклони, и при том звецну мамузама и сабљом.

— Ви сте јуче изволели рећи да желите да имате пругасто маче с великим ушима. . . па ево, молим, набавио сам га. Ваша реч је за мене закон. — И он се опет поклони.

Маче малко маукну и поче њушити патос.

— Оно је гладно! — викну Зинаида. — Вонифатије, Соња, донесите млека!

Собарица у старој жутој хаљини и с избледелом марамом на врату уђе с тањирићем млека у руци и метну га пред маче. Маче се стресе, зажмури па поче локати.

— Како му је румен језичић, — рећи ће Зинаида, сагнувши главу скоро до патоса и завирујући му са стране под сам нос.

Маче се наједе и замаука, премештајући се грациозно с ноге на ногу. Зинаида устаде па се окрете собарици и рече равнодушно: — носи га.

— За маче — ручицу, — рече хусар, осмехнувши се и затресавши целим својим снажним телом, утегнутим у нову униформу.

— Обе, — одговори Зинаида, па му пружи руке.

Док их је он љубио, она ме је гледала преко рамена.

Ја сам стајао непомично на једном месту и нисам знао да ли да се насмејем, да кажем штогод или тако да ћутим. Одједном, кроз отворена врата на претсобљу, паде ми у очи фигура нашег лакеја Фјодора. Он ми је давао знаке. Ја махинално изађох преда њ.

— Шта ћеш? — упитах га.

— Послала ме мама по вас, — рече он шапатом. — Она се љути што се не враћате с одговором.

— Па зар сам ја одавно овде?

— Више од једног сата.

— Више од једног сата! — понових ја и нехотице, па се вратих у салон и почех се клањати и при том стругати ногама по патосу.

— Куда ћете? — упита ме кнегињица, погледавши иза хусара.

— Морам кући, молим. Дакле, рећи ћу, — додадох, обраћајући се старици, — да ћете изволети доћи код нас између један и два сата.

— Тако реците, баћушка.

Кнегиња брзо узе бурмутицу и с таким шумом ушмркну бурмут да задрхтах. — Тако реците, — понови она, трепћући плачно и искашљујући се.

Ја се још поклоних, окретох се, па изађох из собе, с оним осећањем нелагодности у леђима које има младић кад зна да гледају за њим.

— Па гледајте, мсје Волдемар, да дођете код нас, — викну Зинаида, па се опет насмеја.

„Што се то она непрестано смеје?" мислио сам, враћајући се кући у пратњи Фјодора, који ми није ни-

шта говорио, али је ишао за мном замерајући. Мама ме изгрдила и чудила се: шта сам могао тако дуго радити код те кнегиње? Ништа јој не одговорих, већ одем у своју собу. Одједном ме обузе велика туга... Уздржавао сам се да не плачем... Био сам љубоморан према хусару.

V

Кнегиња је, по обећању, посетила маму и није јој се допала. Ја нисам присуствовао њиховом састанку, али је мама за столом говорила оцу да јој се чини да је та кнегиња Засекина femme très vulgaire, да јој је много досадила са својим молбама да се заузме за њу код кнеза Сергеја, да има све неке тужбе и спорове — de vilaines affaires d'argent — и да мора да је велика сплеткашица. Мама ипак додаде да ју је позвала с кћери сутра на ручак (чувши реч: „с кћери", ја турих нос у тањир), — јер она је ипак сусетка и с именом. На то отац рече матери да се сад сећа која је та госпођа; да је у младости познавао покојног кнеза Засекина, одлично васпитаног, али празноглавог човека и свађалицу; да су га у друштву звали „le Parisien", зато што је дуго живео у Паризу; да је био врло богат, али је прокоцкао све своје имање — и, не зна се зашто, ако није због новаца, — уосталом, могао би учинити бољи избор, — додаде отац и хладно се осмехну, — оженио се кћерју некаквог писара, а кад се оженио, упустио се у спекулације и потпуно пропао.

— Да не затражи новаца у зајам? — рећи ће мама.

— То је сасвим могуће, — одговори отац мирно. — Говори ли француски?

— Врло рђаво.

— Хм. Уосталом, то је свеједно. Ти ми, чини ми се, рече да си и њену ћерку позвала; неко ме је уверавао да је она врло симпатична и образована девојка.

— А! Значи да није на матер.

— А није ни на оца, — одговори отац. — И он је био образован, али глуп.

Мама уздахну па се замисли. Отац ућута. Мени је било врло нелагодно за време тога разговора.

После ручка одем у парк, али без пушке. Био сам се зарекао самом себи да не прилазим „Засекинском парку", али ме је нека неодољива сила вукла тамо — и не узалуд. Нисам још био ни дошао до плота, кад спазих Зинаиду. Овај пут је била сама. Држала је у рукама књигу и ишла лагано путањом. Није ме видела.

Умало је нисам пропустио, али се одједном пренух и накашљах.

Она се окрете, али се не заустави, уклони руком широку, љубичасту траку свога округлог, сламног шешира, погледа у ме, тихо се осмехну, па опет управи поглед у књигу.

Ја скидох качкет, па пошто сам мало тапкао у месту, удаљих се тешка срца. — „Que suis-je pour

elle?[1] помислих (Бог би га знао зашто) на француском.

Познати кораци зачуше се за мном: обазрех се — према мени је ишао отац својим брзим и лаким ходом.

— Је ли то кнегињица? — упита ме он.

— Кнегињица.

— Зар је познајеш?

— Јуче изјутра сам је видео код кнегиње.

Отац застаде, па се нагло окрете на потпетицама и пође назад. Дошавши наспрам Зинаиде, он јој се уљудно поклони. И она се њему поклони, не без неког чуђења на лицу, и спусти књигу. Видех како га прати очима. Мој отац се увек одевао фино, на свој начин и једноставно; никад ми се његова фигура није учинила виткија, никад његов сиви шешир није лепше стајао на његовој гургуравој, тек мало проређеној коси.

Ја се упутих Зинаиди, али ме она и не погледа, опет подиже књигу па се удаљи.

VI

Цело вече и идуће јутро провео сам у некој тужној укочености. Сећам се да сам покушао радити, па сам се латио Кајданова — али су ми узалуд промицали испред очију крупни редови и странице чувеног уџбеника. Десет пута узастопце прочитао сам речи: „Јулије Цезар се одликовао ратничком сме-

[1] Шта сам ја за њу? — Прим. прев.

лошћу" — али ништа нисам разумевао, па сам бацио књигу. Пред ручак се опет напомадим, и опет обукох реденгот и метнух кравату.

— Зашто то? — упитаће ме мама. — Ти си још студент, и Бог зна да ли ћеш положити испит. А и зар ти нисмо скоро сашили блузу? Нећеш је ваљда бацити!

— Биће гостију, — прошаптах ја скоро очајно.

— Гле сад! Какви су ми то гости!

Морао сам се покорити. Замених реденгот блузом, али кравату не скидох. Кнегиња с ћерком дође пола сата пре ручка; старица је преко зелене познате ми хаљине огрнула жут шал и метнула на главу старомодни чепац с тракама дречеће боје. Она одмах поче говорити о својим меницама, уздисала је, жалила се на своје сиромаштво, „богорадила", али се нимало није пренемагала: опет је са шумом шмркала бурмут, опет се слободно окретала и врпољила на столици. Као да јој ни на крај памети није било да је кнегиња. Зато се Зинаида држала врло строго, скоро охоло, као права кнегињица. На лицу јој се појави хладна непомичност и озбиљност — и ја је нисам могао познати, нисам могао познати њене погледе, њене осмехе, иако ми се и у том новом лицу чинила дивна. Имала је на себи лаку хаљину од барежа с бледоплавим шарама; коса јој је падала у дугим увојцима низ образе, по енглески; та фризура је лепо пристајала уз њен хладни израз лица. — Мој отац је седео поред ње за време ручка и са својом уобичајеном елеганцијом и спокојном уч-

тивошћу забављао своју сусетку. Он је овда-онда погледао у њу — а и она је покашто погледала у њега, али тако чудно, скоро непријатељски. Разговор су водили на француском; — сећам се да сам се зачудио чистоти Зинаидина изговора. Кнегиња се за време ручка нимало није снебивала, као и пре, много је јела и хвалила јела. Мами је она по свему изгледу била досадна, па јој је одговарала с неким сетним ниподаштавањем; отац је покашто помало мрштио обрве. Ни Зинаида се није свидела мами. — То је нека гордељивица, — говорила је сутрадан. — И молим те, — чим да се горди — avec sa mine de grisette!

— Ти, изгледа, ниси видела гризете, — одговориће јој отац.

— И хвала Богу што нисам!

— Разуме се, хвала Богу... само како можеш давати свој суд о њима?

На мене Зинаида није обраћала ни најмању пажњу. Убрзо после ручка кнегиња се стаде поздрављати.

— Надаћу се у вашу заштиту, Марија Николајевна и Петре Васиљевићу, — рече она мами и оцу као да пева. — Шта да радим! Била су времена, па прошла. Ето, и ја сам нека светла кнегиња, — додаде с непријатним смехом; — али пуне очи, празно срце!...

Отац јој се поклони с пуно поштовања и испрати је до врата на претсобљу. И ја сам стајао ту у својој блузи и гледао у патос, као осуђеник на смрт. Зина-

идино понашање према мени коначно ме је дотукло. Али колико се изненадих кад ми она, пролазећи поред мене, брзо и с ранијом љупкошћу у очима, шапну: „Дођите код нас у осам сати, чујете ли, неизоставно”. . . — Ја само одмахнух рукама — али се она већ удаљи, пребацивши преко главе бео шал.

VII

Тачно у осам сати, ја сам, у реденготу и с издигнутом ћубом на глави, улазио у претсобље куће у којој је становала кнегиња. Стари слуга погледа натмурено у мене и нерадо устаде с клупе. У салону су се чули весели гласови. Ја отворих врата па стукнух запањен. Насред собе, на столици, стајала је кнегињица и држала пред собом мушки шешир; око столице се тискало пет мушкараца. Они су се трудили да метну руку у шешир, а она ју је дизала у вис и јако махала њом. Спазивши ме, она узвикну: „Станите, станите! нов гост, треба и њему да дамо карту”, — па скочивши лако са столице, ухвати ме за рукав од реденгота. — Та хајдемо, — рече она, — што стојите? Messieurs, допустите да вас упознам: ово је мсје Волдемар, син нашег суседа. А ово — додаде она, окрећући се мени и показујући редом госте, — граф Малевски, доктор Лушин, песник Мајданов, капетан у оставци Нирмацки и Беловзоров, хусар, кога сте већ видели. Препоручујем га вашој љубави и пажњи.

Ја се толико збуних да се чак и не поклоних никоме; у доктору Лушину познадох оног црномања-

стог господина што ме је онако немилосрдно постидео у парку; остали су ми били непознати.

— Графе! — настави Зинаида: — напишите мсје Волдемару цедуљу.

— То није право, — одговори с лаким пољским акцентом граф, врло леп и кицошки одевен бринет, с изразитим црним очима, узаним белим носићем и танким брчићима изнад мајушних уста. — Они нису играли с нама фоте.

— Није право, — поновише Беловзоров и господин за кога она рече да је капетан у оставци, човек од својих четрдесет година, врло ружан због рошавости, кудрав као Арапин, погрбљен, кривоног и обучен у раскопчан официрски реденгот без еполета.

— Пишите цедуљу, кажем вам, — понови кнегињица. — Каква је то побуна? Мсје Волдемар је с нама први пут, и данас за њега закон није писан. Немојте гунђати, пишите, ја тако хоћу.

Граф слеже раменима, али покорно саже главу, узе перо у белу руку, украшену прстењем, отцепи парче хартије па стаде писати на њему.

— Допустите бар толико, да објасним г-ну Волдемару у чему је ствар, — поче Лушин потсмешљивим гласом: — јер он се сасвим збунио. Видите ли, младићу: ми се играмо фоте; кнегињица је извукла казну, и онај који буде срећан да извуче цедуљу, имаће право да је пољуби у руку. Јесте ли разумели шта сам вам рекао?

Ја га само погледах, па остадох стојећи као ошамућен, а кнегињица опет скочи на столицу па по-

ново поче трести шеширом. Сви испружише руке за њом — па и ја за другим.

— Мајданов, — рече кнегињица високом младићу сувоњава лица, ситних кратковидих очица и необично дугачке, црне косе: — ви, као песник, треба да будете великодушни и да уступите свој билет мсје Волдемару, тако да он има два изгледа на срећу, уместо једног.

Али Мајданов климну главом у знак непристанка и одмахну косом. Ја после свих спустих руку у шешир, извадих и одвих хартијицу . . . Боже! Шта би са мном кад видех на њој реч: пољубац!

— Пољубац! — викнух ја и нехотице.

— Браво! Он је добио, — прихвати кнегињица. — Што ми је мило! — Она сиђе са столице и тако ми ведро и слатко загледа у очи да ми срце хтеде искочити. — А је ли вама мило? — упита она мене.

— Мени?. . . — промуцах ја.

— Продајте ми свој билет, — бубну наједаред над самим мојим увом Беловзоров. — Даћу вам сто рубаља.

Ја одговорих хусару с тако љутитим изразом лица да Зинаида запљеска рукама, а Лушин узвикну: јунак!

— Али, — настави он, — ја сам, као церемонијал мајстор, дужан пазити на извршење свих правила. Мсје Волдемар, клекните на једно колено. Такав је код нас ред.

Зинаида стаде преда ме, накриви мало главу, као да хоће да ме боље разгледа, па ми озбиљно пружи

руку. Мени се очи помутише; хтедох да клекнем на једно колено, па падох на оба, и тако се неспретно дотакох уснама Зинаидиних прстију да малко огребох врх свога носа о њен нокат.

— Добро! — повика Лушин и поможе ми да устанем.

Игра фоте се настави. Зинаида ме намести поред себе. Какве све казне није измишљала! Поред осталог, морала је претстављати „статуу" — и за свој пјeдестал изабра ружног Нирмацког, нареди му да легне ничице, па још да упре лице у груди. Кикот није престајао ни за тренутак. Мени, дечаку васпитаном трезвено и у самоћи, који сам одрастао у господској, отменој кући, сва та бука и галама, та необуздана, скоро лудачка веселост, то нечувено дружење с непознатим људима — све то ми удари у главу. Просто се опих, као од вина. Почех се смејати и брбљати јаче од других, тако да чак и стара кнегиња, која је седела у суседној соби с неким писаром са Иверске капије, позватим ради саветовања, изађе да ме види. Али ја сам се осећао тако срећан да нисам ни најмање, што се каже, зарезивао ничије потсмехе и ничије попреке погледе. Зинаида ми је и даље указивала првенство и није ме пуштала од себе. Приликом једне казне седео сам поред ње, покривши се истом свиленом марамом: морао сам јој рећи с в о ј у т а ј н у. Сећам се како су се наше две главе одједном нашле у загушљивој, полупрозрачној, миришљавој магли, како су се у тој магли блиско и меко сјале њене очи и вруће дисала отво-

рена уста, и белели се зуби, а крајеви њене косе ме голицали и пекли. Ја сам ћутао. Она се смешила тајанствено и лукаво, па ми напослетку шапну: „па, дакле?” а ја сам само црвенео и смејао се, и окретао се, и једва дисао. Фоте нам досадише — почесмо се играти „конопца”. Боже мој! какво сам усхићење осетио кад сам, забленувши се, добио од ње јак и жесток ударац по прстима, и како сам се после нарочито трудио да изгледа као да бленем, а она ме задиркивала и није додиривала подметнуте руке!

Па нисмо само те лудорије правили тога вечера! И на фортепијану смо свирали, и певали, и играли, и претстављали цигански табор. Нирмацког смо обукли као медведа и дали му да пије слану воду. Граф Малевски нам је показивао различне вештине с картама и завршио је тиме што је, измешавши карте, поделио самом себи све адуте, на чему му је Лушин „имао част честитати”. Мајданов нам је декламовао одломке из свога спева „Убица” (ово се дешавало у јеку романтизма), који је намеравао издати у црним корицама, с насловним словима боје као крв; од писара Иверске капије украли смо с колена качкет и натерали га да као откуп одигра казачок; старцу Вонифатију натакли чепац, — а кнегињица метнула мушки шешир . . . Ко ће све побројати! Једино је Беловзоров највише стајао у углу, намрштен и љутит . . . Покашто би му се очи закрвавиле, сав би поцрвенео и изгледало је као да само што не јурне на све нас и разбаца нас на све стране, као иверје; али

га је кнегињица погледала, претила му прстом, и он се поново забијао у свој угао.

Најзад смо сасвим малаксали. Ма да кнегиња није била, као што је сама говорила, с раскида за такве ствари — никаква вика јој није сметала, — ипак је и она осетила умор и пожелела да се одмори. Око дванаест сати је служена вечера: комад старог, сувог сира и некаквих хладних пирожака са сецканом шунком, који су ми се учинили укуснији од икаквих паштета; вина је било само једна флаша, па и она некако чудна: тамна, са широким грлићем, а вино у њој је ударало на ружичасту фарбу; уосталом, нико га није пио. Уморан и бескрајно срећан изашао сам из њихове куће; на растанку ми Зинаида снажно стисну руку.

Тешка и влажна ноћ ми је ударала у ужагрено лице; изгледало је да се спрема непогода; црни облаци су расли и милели по небу, добијајући сваки час нове облике. Ветрић је пиркао кроз тамно дрвеће, а негде, далеко иза хоризонта, као за себе, гунђала је грмљавина, љутито и потмуло.

Преко задњих степеница увучем се у своју собу. Мој чика чувар је спавао на патосу, те сам га морао прекорачити; он се пробуди, спази ме и каза да се мама опет наљутила на мене и опет хтела послати по мене, али да ју је отац задржао. (Ја никад нисам легао док се не поздравим с мамом и не измолим њен благослов). Шта да радим!

Рекох чувару да ћу се скинути и сам лећи — па угасих свећу. Али се нисам скинуо нити сам легао.

Седох на столицу и дуго сам седео као очаран. Оно што сам осећао било је тако ново и тако слатко... Седео сам, једва гледајући око себе и не мичући се, полако сам дисао и само с времена на време сам се или ћутећи смејао, сећајући се, или ми је било хладно око срца при помисли да сам заљубљен, да је то она, да је то љубав. Зинаидино лице је тихо лебдело преда мном у мраку — лебдело, али није одлазило; њене усне су се још увек загонетно смешиле, очи су гледале у мене малко искоса, упитно, замишљено и нежно... као у оном тренутку кад сам се растајао с њом. Најзад сам устао, на прстима пришао својој постељи, па пажљиво, не скидајући се, метнуо главу на јастук, као да сам се бојао да не узнемирим наглим покретом оно чим сам био испуњен...

Легох, али и не затворих очију. Убрзо опазих да у моју собу допиру некакви слаби одблесци... Подигох се и погледах у прозор. Ћерчива његових окана су се разговетно издвајала од стакла које се тајанствено и нејасно белело. Непогода, — помислих ја; — и доиста је била бура, али она је била негде далеко, тако да се ни грмљавина није чула; само су на небу непрекидно севале не много светле, дугачке и као разгранате муње: оне и нису толико севале колико су трепериле и тресле се, као крило птице на умору. Устанем, приђем к прозору и останем тамо стојећи до јутра... Муње нису престајале ни тренутка; била је, као што народ каже, п с е ћ а н о ћ. Гледао сам у немо пешчано поље, у тамну

масу Нескучног парка, у жућкасте фасаде далеких зграда, које такође као да су подрхтавале при сваком слабом блеску . . . Гледао сам — и нисам могао одвојити очију: те неме муње, та уздржана севања изгледа да су одговарала оним немим и тајанственим жудњама што су избијале у мени. Почињало је свитати; зора се појављивала црвеним пегама. С приближавањем сунца муње су све више белеле и прекраћивале се: све ређе и ређе подрхтавале, и најзад су ишчезле, угушене јасном светлошћу новога дана који трезни . . .

И у мени нестаде мојих муња. Осетих велики умор и тишину . . . али Зинаидин лик је и даље лебдео, тријумфујући над мојом душом. Само, тај лик је изгледао умирен: као кад лабуд полети са барске траве, тако се он одвојио од других ружних фигура око себе, и ја, успављујући се, последњи пут падох пред њим на колена с опроштајним и поверљивим обожавањем . . .

О, нежна осећања, меки звуци, благости и умирења гануте душе, чежњива радости првих љубавних заноса, где сте, где сте?

VIII

Сутрадан, кад сам сишао да пијем чај, мама ме изгрдила — ипак мање него што сам се надао, — и натерала ме да јој испричам како сам провео синоћње вече. Одговорио сам јој у мало речи, испуштајући многе појединости и трудећи се да свему дам најневинији изглед

— Ипак, они нису људи comme il faut, — рећи ће мама: — и ти немаш шта да шврљаш к њима, већ треба да се спремаш за испит, да радиш.

Пошто сам знао да ће се мамина брига о моме учењу ограничити на то мало слова, то нисам ни сматрао за потребно да јој противуречим; али после чаја отац ме узе под руку, па отишавши заједно са мном у парк натера ме да му испричам све што сам видео код Засекиних.

Отац је вршио на мене чудан утицај — и чудни су били наши односи. Он се скоро није ни бавио мојим васпитањем, али ми никад није чинио нажао; поштовао је моју слободу — чак је био, ако се могу тако изразити, учтив према мени... само ме није пуштао до себе. Ја сам га волео, уживао сам гледајући га, чинио ми се узором мушкарца — и, Боже мој, како бих се страсно привезао уз њега, да нисам стално осећао како ме његове руке уклањају од себе! Зато, кад је хтео, умео је скоро за трен ока, једном речи, једним покретом изазвати у мени неограничено поверење к себи. Душа ми се отварала — ћаскао сам с њим као с паметним пријатељем, као с благим наставником... Затим ме он тако исто неочекивано напуштао — и његова ме рука опет одгуривала — љупко и нежно, али тек одгуривала.

Њега је понекад обузимала веселост, и тада је био готов да се игра и шали са мном, као дечак (волео је сваки снажан телесни покрет); једаред — свега једаред! — пригрлио ме тако нежно да умало

нисам заплакао... Али и веселости његове и нежности нестајало је без трага — и оно што се дешавало међу нама није ми давало нимало наде на будућност — као да сам све то видео у сну. Понекад почнем разгледати његово паметно, лепо, ведро лице... срце ми задрхти, и цело моје биће се устреми к њему... као да ће он осетити шта се збива у мени, узгред ће ме пљеснути по образу— па или ће отићи, или ће се забавити чиме, или ће одједном сав охладнети, како је само он умео охладнети, па ћу се и ја одмах згрчити и охладнети. Ретки наступи његова расположења према мени никад нису били изазвани мојим муклим, али разумљивим молбама: они су долазили увек неочекивано. Размишљајући доцније о карактеру мога оца, дошао сам до тог закључка да њему није било стало до мене и до породичног живота; он је друго нешто волео и наслађивао се тим другим до миле воље. „Узимај што можеш, а у руке се не дај; самом себи припадати — у томе је сва вештина живота”, рекао ми је он једаред. Други пут ја сам се, као млад демократ, упустио пред њим у расправљање о слободи (он је тај дан био, као што сам ја то називао, „добар”; тада се с њим могло говорити о чему год хоћете).

— Слобода, — понови он; — а знаш ли ти шта може човеку дати слобода?

— Шта?

— Воља, властита воља, и власт ће дати, која је боља од слободе. Знај хтети — и бићеш слободан, и командоваћеш.

Мој отац је пре свега и највише хтео живети — и живео је... Можда је предосећао да се неће дуго користити „вештином” живота: умро је од четрдесет две године.

Ја потанко испричам оцу о својој посети код Засекиних. Он ме је упола пажљиво, упола расејано слушао, седећи на клупи и цртајући врхом корбача по песку. Он се покашто смешкао, некако ведро и смешно погледао у ме и задиркивао ме кратким питањима и одговорима. Ја се спочетка нисам чак усуђивао ни да изговорим Зинаидино име, али нисам издржао, него сам је почео величати. Отац се и даље смешкао. Затим се замисли, отеже се и устаде.

Сетих се да је, излазећи из куће, наредио да му се оседла коњ. Он је био изврстан јахач — и умео је, много пре г. Рери-а, укроћавати најдивљије коње.

— Да идем и ја с тобом, тата? — упитах га.

— Немој, — одговори он, и лице му доби обичан, равнодушно-пријатан израз. — Иди сам, ако хоћеш, а кочијашу реци да ја нећу ићи.

Он ми окрете леђа и брзо се удаљи. Пратио сам га очима — он се изгуби иза капије. Видех како се његов шешир креће дуж плота: он уђе код Засекиних.

Није остао код њих више од сата, али је одмах отишао у варош и вратио се кући тек пред вече.

После ручка и ја одем код Засекиних. У салону застадох саму стару кнегињу. Спазивши ме, почеша се по глави испод чепца врхом игле па ме од-

једном упита: да ли јој могу преписати једну молбу?

— Драге воље, — одговорим ја, па седнем на ивицу столице.

— Само пазите, пишите крупнијим словима, — рећи ће кнегиња, пружајући ми искрмачен табак; — и да ли може бити готово данас?

— Још данас ћу преписати, молим.

Врата на суседној соби врло малко се отворише и на отвору се појави Зинаидино лице —бледо, замишљено, с немарно зачешљаном косом: погледа ме крупним, хладним очима, па полако затвори врата.

— Зина, — о Зина! — рече старица. Зинаида се не одазва. Ја однесох старичину молбу и цело вече сам проседео над њом.

IX

Моја „ страст" је почела тога дана. Сећам се да сам тада осетио нешто слично ономе што мора осећати човек који је ступио у службу: већ сам био престао бити млад дечак; био сам заљубљен. Рекао сам да је отада почела моја страст; могао бих додати да су и моје патње почеле баш тога истог дана. Венуо сам од чежње за Зинаидом: ништа ми није долазило у главу, све ми је испадало наопако, по читаве дане усиљено сам мислио о њој. . . Тешко ми је било без ње. . . али у њеном присуству није ми било лакше. Био сам љубоморан, био сам све-

стан свога ништавила, глупо сам се бурио и глупо се улизивао — па ипак ме неодољива сила вукла к њој — па сам сваки пут и нехотице дрхтећи од среће прелазио праг њене собе. Зинаида је одмах спазила да сам се заљубио у њу, а ја нисам ни мислио да то кријем; њу је забављала моја страст, шегачила се са мном, мазила ме и мучила ме. Слатко је бити једини извор, самовласни и неодговорни узрок највеће радости и најдубље туге за другога — а ја сам у рукама Зинаиде био као меки восак. Уосталом, нисам само ја био заљубљен у њу; сви мушкарци што су долазили у њену кућу лудовали су за њом — и она их је све држала везане — код својих ногу. Њој је чинило задовољство што може изазивати код њих час наду, час бојазан, окретати их по својој вољи (она је то звала: куцати људе једног о другог) — а они нису ни помишљали да јој се противе и радо су јој се покоравали. У целом њеном бићу, живахном и лепом, била је нека нарочита бајна смеса лукавства и безбрижности, извештачености и једноставности, тихости и бујности; над свим што је радила, говорила, над сваким њеним покретом лебдела је фина, лака драж, у свему се показивала особита, разиграна снага. И лице јој се непрестано мењало, такође играло: оно је показивало, скоро у исто време, потсмех, замишљеност и страстност. Најразноврснија осећања, лака, брза, као сенка облакâ сунчаног ветровитог дана, сваки час су прелетала преко њених очију и усана.

Сваки од њених обожавалаца био јој је потре-

бан — Беловзоров, кога је покашто називала „мој звер”, а понекад просто „мој” — радо би за њу скочио у ватру; не уздајући се у своје умне способности и друге особине, једнако јој је нудио да се уда за њега, наговештавајући да други само брбљају. Мајданов је одговарао песничким жицама њене душе: човек прилично хладан, као скоро сви песници, он ју је усиљено уверавао, а можда и себе, да је обожава, певао је о њој у бесконачним песмама и читао јој их с неким и неприродним и искреним усхићењем. Она му је и симпатисала и помало га исмевала; слабо га је слушала и, наслушавши се његових излива, гонила га је да чита Пушкина, да би, као што је говорила, очистио ваздух. Лушин, потсмешљиви, цинички у речима доктор, знао ју је боље него ико други — и волео ју је више него ико други, иако ју је грдио и иза леђа и у брк. Она га је ценила али му није праштала — и често му је, с нарочитим, злурадим задовољством давала да осети да је и он у њеним рукама. „Ја сам кокета, ја сам без срца, ја сам глумачка природа, — рекла му је једаред преда мном: — е па, добро! Онда дајте вашу руку, забошћу у њу чиоду, биће вас срамота овог младића, болеће вас, а ипак ћете ви, господине истинити човече, изволети смејати се”. Лушин поцрвене, окрете се од ње, уједе се за усну, али на крају ипак подметну руку. Она га убоде, и он се заиста поче смејати... а и она се смејала, забадајући доста дубоко чиоду и загледајући му у очи, којим је узалуд бежао у страну...

Најгоре сам разумевао односе који су били између Зинаиде и графа Малевског. Он је био леп човек, окретан и паметан, али се нешто сумњиво, нешто лажно показивало на њему чак и мени, шеснаестогодишњем дечку, и ја сам се чудио како то Зинаида не опажа. — А можда је она и опажала ту лажност и није је се гадила. Неправилно васпитање, чудна познанства и навике, стално материно присуство, сиротиња и неред у кући, све, почев од саме слободе коју је уживала млада девојка, од сазнања свога преимућства над људима око себе, развило је у њој неку упола презриву немарност и скромност. Макар шта се десило — било да дође Вонифатије да каже како нема шећера, или се покаже нека прљава сплетка, или се посвађају гости — она само затресе витицама и каже: тричарије! — па као да ништа није било.

Али мени би крв ударила у лице кад год би јој Малевски пришао, њихајући се лукаво као лисица, одупро се о наслон њене фотеље и почео јој шаптати на ухо са задовољним и удворичким осмехом, — а она скрсти руке на грудима, пажљиво га гледа, и сама се смеје, а маше главом.

— Како можете да примате г. Малевског? — упитам је једаред.

— Па он има тако дивне брчиће, — одговори она. — Али то се вас не тиче.

— Да не мислите да га волим, — рече ми други пут. — Не; ја не могу волети такве на које морам гледати озго. Мени треба такав који би мене сло-

мио... Али на таквог нећу натрапати, Бог је милостив! Нећу пасти никоме у шапе, а̀-а̀.

— Значи, ви се ни у кога нећете заљубити?

— А у вас? Зар не волим вас? — рече и удари ме крајем рукавице по носу.

Да, Зинаида се много шалила са мном. За три недеље сам је виђао сваки дан — и шта све није изводила са мном! Код нас је ретко долазила и ја то нисам жалио: у нашој кући она се преобраћала у госпођицу, кнегињицу, — и ја сам је се туђио. Бојао сам се да се не издам пред мамом; она никако није била добро расположена према Зинаиди, па нас је непријатељски вребала. Оца се нисам толико бојао: он као да ме није ни примећивао, а с њом је говорио мало, али некако нарочито паметно и значајно. Ја сам престао радити, читати — чак сам престао шетати се по околини, јахати. Као буба везана за ногу, непрестано сам се вртео око драге куће у дворишту: чинило ми се да бих тамо остао довека... Али то је било немогуће, мама је гунђала на мене, понекад ме је сама Зинаида терала из куће. Тада бих се закључао у своју собу или одлазио на сам крај парка, пео се на развалине високе зидане стаклене баште, па, обесивши ноге низа зид према путу, седео читаве сате и гледао, гледао ништа не видећи. Поред мене, по прашњивој коприви, лено су прелетали бели лептирићи; жустри врабац је падао недалеко на упола преломљен, црвен црep и заглушно цирикао, непрестано се окрећући целим телом и раширивши реп; још једнако непо-

верљиве вране покашто су гакале, стојећи високо, високо на голом врху брезином; сунце и ветар су се тихо играли у њеним ретким гранама; звук звона Донског манастира долетао је с времена на време миран и тужан, — а ја сам седео, гледао, слушао, па ме свега обузимало некакво безимено осећање, у ком је било све: и туга, и радост, и предосећање будућности, и жеља, и страх од живота. Али ја тада ништа то нисам разумевао и не бих могао именовати ништа од свега онога што се кувало у мени — или би све то назвао једним именом — Зинаида.

А Зинаида се непрестано играла са мном као мачка с мишем. Час је кокетовала са мном — и ја сам се узбуђивао и топио се — час ме је наједном одгуривала од себе — и ја јој се нисам смео приближити, нисам смео погледати у њу.

Сећам се, она је неколико дана узаманце била врло хладна према мени, ја сам се сасвим препао, па сам плашљиво дотрчавао у њихов стан и гледао сам да се нађем око старе кнегиње, не обзирући се на то што је она баш у то време јако грдила и викала: њени послови с меницама су ишли врло рђаво, и већ је имала двапут објашњење са старешином кварта.

Једаред пролазим кроз парк поред познатог плота, па видим Зинаиду: поднимивши се обема рукама, седела је на трави и није се мицала. Ја хтедох да се опрезно удаљим, али она изненада подиже главу и даде ми заповеднички знак. Ја премрех на месту: нисам је одмах разумео. Она понови свој

знак. Ја одмах прескочим преко плота и радосно јој притрчим; али ме она задржа погледом и показа ми на путању, два корака од ње. Збуњен, не знајући шта да радим, клекох украј путање. Она је толико била бледа, тако горка туга, тако дубок умор јој се показивао у свакој црти да ми се срце стеже, и ја и нехотице промрмљах:

— Шта вам је?

Зинаида пружи руку, откиде некакву травку, загризе је и одбаци подаље.

— Ви ме много волите? — упита она напослетку. — Да?

Ја ништа нисам одговарао, — а зашто и да одговарам?

— Да, — понови она, гледајући ме као мало пре. — Тако је. Исте такве очи, — додаде она, замисли се па покри лице рукама. — Све ми је огадило, — прошапута; — отишла бих на крај света, не могу ово издржати, не могу довести у склад... И шта ме чека после!... Ах, тешко ми је... Боже мој, како је тешко!

— Због чега? — упитаћу је бојажљиво.

Зинаида ми не одговори, већ само слеже раменима. Ја сам и даље клечао и с дубоком тугом сам је гледао. Свака њена реч просто ми се урезивала у срце. У том тренутку, чини ми се, радо бих дао свој живот, само да она не тугује. Гледао сам у њу — па ипак, не схватајући зашто јој је тешко, живо сам замишљао како је она наједаред, у наступу необуздане туге, отишла у парк — и пала на земљу

као покошена. — Унаоколо је било и ведро и зелено; ветар је шуштао у лишћу дрвећа, њихајући покашто дугачку грану малине над Зинаидином главом. Негде су гукали голубови — и пчеле су зујале, прелећући ниско по реткој трави. Одозго се љупко плавело небо — а мени је било тако тужно у срцу.

— Прочитајте ми неку песму, — рече Зинаида полугласно, па се налакти. — Ја волим кад ви читате песме. Ви певате кад читате, али то није ништа, то је младалачко. Прочитајте ми: „На бреговима Ђурђијанске". — Само прво седите.

Ја седох и прочитах: „На бреговима Ђурђијанске."

— „Што не може да не воли", — понови Зинаида. — Ето, у чему је лепота поезије: она нам говори оно чега нема и што је не само лепше од онога што има, већ чак и личи више на истину... Што не може да не воли — и хтео би, али не може! — Она опет ућута, па се наједаред прену и устаде. — Хајдемо. Код маме седи Мајданов; он ми је донео свој спев, а ја сам га оставила. И он је сад огорчен... шта да се ради! Ви ћете некад сазнати... само се немојте љутити на мене!

Зинаида ми журно стиште руку, па потрча напред. Вратисмо се у кућу. Мајданов стаде читати свога тек оштампаног „Убицу", али га ја нисам слушао. Он је гласно читао своје четворостопне јамбе, ритмови су се ређали један за другим и звонили као прапорци, празно и гласно, а ја сам непрестано гле-

дао у Зинаиду и све се трудио да схватим значење њених последњих речи.

> Или је, можда, супарник тајни
> Тебе ненадно покорио?

узвикну наједаред Мајданов кроз нос — и моје и Зинаидине очи се сретоше. Она их обори и малко поцрвене. Ја спазих да она поцрвене, па се следих од страха. Ја сам већ раније био љубоморан према њој, али тек у том тренутку сину ми у глави помисао да ме је заволела. „Боже мој! Она ме воли!"

X

Праве моје муке почеле су од тога тренутка. Лупао сам главу, размишљао, премишљао, — и стално, мада кришом, уколико је то било могуће, мотрио на Зинаиду. На њој се извршила промена — то је било очевидно. Одлазила је у шетњу сама и шетала је дуго. Понекад се није појављивала пред гостима; по читаве сате је седела у својој соби. Раније тако што није радила. Ја одједном постадох — или ми се учинило да сам постао — необично проницљив. „Да ли је он? Или није он?" питао сам се, прелазећи немирно у мислима с једног њеног обожаваоца на другог. Граф Малевски (иако сам се стидео због Зинаиде то признати) у дубини душе ми се чинио опаснији од других.

Моје мотрење није ишло даље од носа, и моја потуљеност вероватно није никога преварила; бар

доктор Лушин ме је ускоро прозрео. Уосталом, у последње време и он се био променио: смршао је, смејао се и даље често, али некако муклије, пакосније и краће — нехотична, нервна раздражљивост заменила је код њега пређашњу лаку иронију и извештачени цинизам.

— Шта се то ви непрестано довлачите овамо, младићу, — рећи ће ми он једаред, оставши са мном у салону Засекиних (Кнегињица се још није била вратила из шетње, а крештави глас кнегињин одјекивао је у мезанину: она се свађала са својом собарицом). — Требало би да учите, радите — док сте млади — а шта ви радите?

— Ви не можете знати да ли ја радим код куће или не, — одговорим му ја доста надмено, али и прилично збуњено.

— Какав ту може бити рад! Не мислите ви о томе. Но, не поричем. . . у вашим годинама то је сасвим у реду. Али избор вам је јако незгодан. Зар ви не видите каква је ово кућа?

— Не разумем вас, — приметим ја.

— Не разумете? Тим горе по вас. Сматрам за своју дужност да вас упозорим. Ми, стари бећари, можемо долазити овде: шта нам се може десити? Ми смо људи прекаљени, ничим се не можемо прорешетати, а у вас је кожица још нежна; овде је за вас ваздух шкодљив — верујте ми, можете се заразити.

— Како то?

— Па тако. Зар сте ви сад здрави? Зар сте у

нормалном стању? Зар је то што осећате — корисно за вас, добро?

— Па шта ја осећам? — рекох ја, а у души сам признавао да је доктор у праву.

— Ех, младићу, младићу, — настави доктор с таквим изразом као да је у тим двема речима било нешто за мене врло увредљиво: — шта увијате, та вама је још, хвала Богу, што на уму то на друму. А уосталом, што да причам? И ја не бих овамо долазио... (доктор стисну зубе)... да нисам такав исти особењак. Него ево чему се чудим: како ви, с вашим умом, не видите шта се ради око вас?

— А шта се то ради? — упитах ја, и сав се претворих у ухо.

Доктор ме погледа с неким подругљивим сажаљењем.

— Добар сам и ја, — рече он, као самом себи; — баш треба да му то говорим. Једном речи, — додаде он, повисивши глас, — понављам вам: овдашња атмосфера не ваља за вас. Вама је овде пријатно, али мало ли чега нема! И у стакленој башти пријатно мирише, али се у њој не може живети. Хеј! послушајте ме, прихватите се опет Кајданова.

Уђе кнегиња и поче се жалити доктору на зубобољу. Затим се појави Зинаида.

— Ето, — додаде кнегиња; — г. докторе, изгрдите је. Цео дан пије воду с ледом; зар је то здраво за њу са слабим грудима?

— Зашто то радите? — упитаће Лушин.

— А шта од тога може бити?

— Шта? Можете назепсти и умрети.

— Збиља? Је ли могуће? Па шта мари — то мени и треба!

— Гле сад! — прогунђа доктор. Кнегиња изађе.

— Него шта, — рећи ће Зинаида. — Зар је пријатно живети овако? Обазрите се око себе... Шта — је ли лепо? Или ви мислите да ја то не разумем, не осећам? Мени чини задовољство да пијем воду с ледом, и ви ме можете озбиљно уверавати да овакав живот вреди да је не ризикујем за тренут задовољства — о срећи и да не говорим.

— Па да, — рећи ће Лушин: — каприс и независност... Те две речи вас потпуно исцрпљују: цела ваша природа је у тим двема речима.

Зинаида се нервозно насмеја.

— Задоцнели сте поштом, љубазни докторе. Рђаво посматрате; заостали сте. Метните наочари. Није ми сад до каприса; да вас исмевам, себе исмевам... како је то пријатно! А што се тиче независности... Мсје Волдемар, — додаде одједаред Зинаида и лупну ножицом, — немојте правити меланхоличну физиономију. Не трпим да ме неко сажаљева. — Она се брзо удаљи.

— Штетна је, штетна за вас овдашња атмосфера, младићу, — рече још једаред Лушин.

XI

Увече истог дана скупише се код Засекиних обични гости; и ја сам био међу њима.

Поведе се разговор о Мајдановљевом спеву; Зинаида га је искрено хвалила.

— Али знате ли шта? — рече му она. — Кад бих ја била песник, ја бих узимала друге сижеје. Можда је све ово будалаштина, али ми понеки пут пада на памет чудна мисао, нарочито кад не спавам, пред зору, кад небо постаје румено и сиво. Ја бих, например. . . Нећете ми се потсмевати?

— Не!не ! — узвикнусмо сви у један глас.

— Ја бих претставила, — настави она, скрстивши руке на грудима и упревши очи некуд у страну, — читаво друштво младих девојака, ноћу, у великом чамцу — на тихој реци. Месец сија, а оне све у белом и с венцима од белог цвећа, па певају, знате, нешто као химну.

— Разумем, разумем, продужите, — рече Мајданов значајно и сањалачки.

— Одједном, — шум, кикот, буктиње, добоши на обали. . . То гомила баханткиња трчи, с песмом, с виком. То је већ ваш посао да нацртате слику, господине песниче. . . само ја бих хтела да су буктиње црвене и да се јако диме и да се очи у баханткиња сјакте под венцима, а венци треба да су тамни. Немојте заборавити ни тигрове коже и пехаре — и злата, много злата.

— А где треба да буде злато? — упита Мајданов, забацујући назад своју зализану косу и ширећи ноздрве.

— Где? На раменима, на рукама, на ногама, свуда. Кажу да су у старо време жене носиле златно

прстење на чукљу. Бахантkиње зову к себи девојке у чамцу. Девојке престале певати своју химну — не могу да наставе — али се не мичу: река их притерује обали. И гле, одједном се једна од њих лагано диже... То треба лепо описати: како она тихо устаје при месечини, и како се њене другарице плаше... Она прекорачи ивицу чамца, бахантkиње је опколе, одвуку у ноћ, у мрак... Замислите ту како се дим колута, и како се све смешало. Само се чује њихова вриска, а венац јој остао на обали.

Зинаида умуче, (О! Она се заљубила! — помислих опет).

— И само то? — упитаће Мајданов.

— Само то, — одговори она.

— То не може бити сиже за цео спев, — примети он важно; — али за лирску песму користићу се вашом идејом.

— У романтичној врсти? — упитаће Малевски.

— Наравно, у романтичној врсти, бајроновској.

— А по моме мишљењу, Иго је бољи од Бајрона, — рече немарно млади граф, — интересантнији је.

— Иго је првокласни писац, — одговори Мајданов; — и мој пријатељ Тонкошејев, у свом шпанском роману „Ел-Тровадор"...

— Ах, — је ли то она књига с преврнутим знацима питања? — прекиде Зинаида.

— Да. То је тако уобичајено код Шпанаца. Хтедох рећи да Тонкошејев...

— Но! опет ћете почети препирку о класицизму

и романтизму, — поново га прекиде Зинаида. — Хајдете боље да се играмо...

— Фоте? — прихвати Лушин.

— Не, фоте је досадно; него поређења. (Ту игру је измислила сама Зинаида: помене се некакав предмет, свако се труди да га упореди с нечим, и онај који начини најбоље поређење добија награду). Она приђе прозору. Сунце тек што је било зашло; на небу су високо стајали дугачки, црвени облаци.

— На што личе они облаци? — упита Зинаида, па не сачекавши одговора, рече: — ја налазим да личе на она пурпурна једра што су била на златној Клеопатриној лађи кад је пловила у сусрет Антонију. Сећате ли се, Мајданов, ви сте ми недавно о томе говорили?

Сви ми, као Полоније у „Хамлету", нађосмо да ти облаци управо личе на она једра, и да лепше упоређење нико од нас неће наћи.

— А колико је тада било година Антонију? — упитаће Зинаида.

— Па зацело је био млад човек, — рећи ће Малевски.

— Да, млад, — потврди Мајданов уверљиво.

— Извините, — узвикну Лушин, — имао је преко четрдесет година.

— Преко четрдесет година, — понови Зинаида, погледавши у њега брзим погледом.

Ја убрзо одем кући. — „Она се заљубила", — шаптале су нехотице моје усне... „Али у кога?"

XII

Пролазили су дани. Зинаида је постајала све чуднија, све неразумљивија. Једаред уђем код ње и видим како седи на сламној столици, с главом притиснутом уз оштру ивицу стола. Она се исправи... цело лице јој је било обливено сузама.

— А! ви! — рече она са суровим осмехом. — Ходи-де-те овамо.

Ја јој приђох: она ми метну руку на главу, па ухвативши ме изненада за косу, поче је усукивати.

— Боли... — рекох ја напослетку.

— А! боли! А мене не боли? не боли? — понови она.

— Јао! — узвикну она одједаред, видевши да ми је ишчупала мали прамен косе. — Шта то урадих? Јадни мсје Волдемар!

Она пажљиво уреди ишчупану косу, омота је око прста и сави у прстен.

— Ја ћу вашу косу метнути у свој медаљон и носићу је, — рече она, а сузе су јој блистале у очима. — То ће вас, може бити, мало утешити... а сад збогом.

Ја се вратим кући и застанем тамо непријатност. Мати се објашњавала с оцем: она га је прекоревала за нешто, а он је, по свом обичају, хладно и уљудно ћутао — и убрзо отишао од куће. Нисам могао чути о чему је мама говорила, а није ми ни било до тога; само се сећам да ме је по свршетку објашњења позвала к себи у кабинет и рекла ми

да је врло незадовољна због мојих честих посета код кнегиње, која је, по њеним речима, била une femme capable de tout.[1] Ја јој приђем руци (то сам чинио увек кад год сам хтео да прекратим разговор) па одем у своју собу. Зинаидине сузе су ме сасвим збуниле: апсолутно нисам знао на којој мисли да се зауставим, и био сам готов да и сам плачем: ипак сам био дете, и поред својих шеснаест година. Више већ нисам мислио о Малевском, мада је Беловзоров сваког дана постајао све страшнији и страшнији и гледао у препреденог графа као вук у јагње; а ја ни о чему и ни о коме нисам мислио. Губио сам се у размишљањима и све сам тражио усамљена места. Нарочито сам заволео развалине стаклене баште. Попнем се тако на високи зид, седнем и седим тамо тако несрећан, усамљен и тужан да ми и самом дође жао самога себе — а тако су ми била слатка та тужна осећања, тако сам се њима напајао! . . .

Тако једаред седим на зиду, гледам у даљину и слушам звук звона. . . одједном нешто протрча по мени — као ветрић, а није ветрић, није ни дрхтавица, већ као дах, као осећај нечије близине. . . Оборим очи. Доле, путем, ишла је брзо Зинаида, у лакој сивкастој хаљини, с ружичастим сунцобраном на рамену. Она ме спази, заустави се, па забацивши ивицу свога сламног шешира, подиже на мене своје кадифасте очи.

[1] Жена способна на све. — Прим. прев.

— Шта ви то радите тамо, на такој висини? — упита ме она с неким чудноватим осмејком. — Ето, — настави она, — ви све уверавате да ме волите — скочите к мени на пут, ако ме волите.

Још Зинаида није била ни изрекла те речи, а ја сам већ летео доле, као да ме је неко гурнуо одостраг. Зид је био висок два хвата. Дочеках се на земљу ногама, али је пад био тако јак да се нисам могао задржати: паднем и за тренутак изгубим свест. Кад се освестим, и не отварајући очију, осетим поред себе Зинаиду. — „Мили мој деране, — говорила је, наслонивши се нада мном, а у гласу јој је звучала узнемиреност и нежност. . . — „па ја те волим. . . устани".

Њене груди су дисале уз моје, њене руке су се дотицале моје главе, и наједаред — шта би од мене тада! — њене меке, свеже усне почеше покривати све моје лице пољупцима. . . дотакоше се мојих усана. . . Али се тада Зинаида вероватно досети, по изразу мога лица, да сам се већ освестио, иако још једнако нисам отварао очију, па дигнувши се брзо, рече: — „Но, устајте, обешењаче, лудаче; шта то лежите у прашини?" — Ја устанем. — „Пружите ми сунцобран, — рече Зинаида, — гле, куда сам га бацила; та не гледајте ме тако. . . каква је то глупост? Нисте се убили? Мора да вас је ожарила коприва? Каже вам се, немојте ме тако гледати. . . Та он ништа не разуме, не одговара, — додаде као за себе. — Идите кући, мсје Волдемар, очистите се,

па немојте ићи за мном, иначе ћу се ражљутити, и више никада. . ."

Она не доврши своју мисао и хитро се удаљи, а ја седох на пут. . . ноге ме нису држале. Коприва ми је ожарила руке, леђа су ме тиштала и у глави ми се вртело; али блаженство које сам тада осетио никад се више није поновило у мом животу. Оно је као сладак бол прожимало све делове мога тела и напослетку се завршило раздраганим скакањем и поклицима. Заиста, био сам још дете.

XIII

Цео тај дан био сам тако весео и поносит, тако сам живо чувао на свом лицу осећај Зинаидиних пољубаца, с таквим трепетом од раздраганости сећао сам се сваке њене речи, тако сам лебдео над својом неочекиваном срећом да ме је чак било страх, нисам желео чак ни да видим њу, узрочника тих нових осећаја. Чинило ми се да више ништа не треба да тражим од судбине, да би сад требало „да уздахнем добро последњи пут, па да умрем". Али, сутрадан, идући у Зинаидин стан, осећао сам велику забуну коју сам узалуд покушавао да сакријем под образином скромне одрешитости, што доликује човеку који жели показати да уме сачувати тајну. Зинаида ме дочека врло просто, без икаквог узбуђења, само ми припрети прстом и упита: да ли имам модрице? Све моје скромне одрешитости и тајанствености нестаде за трен ока, а с њима и моје забуне. Наравно, ја нисам очекивао ништа на-

рочито, али ме Зинаидино спокојство поли као хладном водом. Ја разумедох да сам у њеним очима дете — па ми би врло мучно! Зинаида је ходала тамо амо по соби, сваки пут се брзо осмехивала чим би ме погледала; али су њене мисли биле далеко, ја сам то јасно видео... „Да ли да сâм отпочнем разговор о јучерашњем догађају, — помислих; — да је упитам куд се онако журила, да бих коначно дознао...” али само одмахнух руком и седох у угао.

Уђе Беловзоров; ја му се обрадовах.

— Нисам вам нашао мирног јахаћег коња, — поче он грубим гласом; — Фрајтаг ми јамчи за једног, али ја не верујем. Бојим се.

— А чега се бојите, — упита Зинаида, — допустите да вас упитам.

— Чега? Па ви не умете јахати. Сачувај Боже да се што догоди! И шта вам је одједном пало на памет?

— Е, то је моја ствар, мсје мој звере. Кад је тако, замолићу Петра Васиљевића... (Мој отац се звао Петар Васиљевић. Ја се зачудих што она тако лако и слободно помену његово име, као да је била уверена у његову готовост да јој учини услугу).

— Тако ли! — одговори Беловзоров. — Ви с њим хоћете да јашете?

— С њим или с другим, то је за вас свеједно. Само не с вама.

— Нећете са мном, — понови Беловзоров. — Како хоћете. Дакле како? Набавићу вам коња.

— Али само гледајте да не буде нека крава. Упозоравам вас да хоћу да галопирам.

— Галопирајте, молим... А с ким ћете то јахати, ваљда с Малевским?

— А зашто не би и с њим, ратниче? Но, умирите се, — додаде она, — и немојте севати очима. Повешћу и вас. Ви знате да је за мене Малевски сад — пих! — Она затресе главом.

— Ви то говорите да бисте ме утешили, — промрмља Беловзоров.

Зинаида зажмире.

— То вас теши? О... о... о... ратниче! — рече она напослетку, као да не може да нађе другу реч. — А ви, мсје Волдемар, да ли бисте ви јахали с нама?

— Ја не волим ... у великом друштву ... — промрмљах ја, не подижући очију.

— Ви више волите tête-à-tête ... Е па понуђен као почашћен, — рече она уздахнувши. — Та идите, Беловзоров, побрините се. Мени коњ треба за сутра.

— Да; а где да се нађе новац? — умеша се кнегиња.

Зинаида набра обрве.

— Ја их од вас не тражим; Беловзоров ће ми веровати.

— Веровати, веровати ... — прогунђа кнегиња, па одједном викну на сав глас: — Дуњашка!

— Maman, поклонила сам вам звонце, — рећи ће кнегињица.

— Дуњашка! — понови старица.

Беловзоров се поклони; ја изађох заједно с њим. Зинаида ме није задржавала.

XIV

Сутрадан устанем рано, отсечем штап па пођем изван села. Као велим, идем да растерам свој јад. Дан је био диван, ведар и не одвећ топал; весео, свеж ветар пирио је над земљом и умерено шумео и играо се, њихајући све и ништа не узнемиравајући. Дуго сам ходао по брдима, по шумама; нисам се осећао срећан, изашао сам из куће с намером да се предам тузи, — али младост, дивно време, свеж ваздух, уживање у брзом ходу, сласт усамљеног лежања на густој трави — надвладали су: сећање на оне незаборављене речи, оне пољупце, опет ми се утиснуло у душу. Било ми је пријатно мислити да Зинаида ипак мора одати признање мојој одлучности, моме јунаштву . . . „Други су за њу бољи од мене, — мислио сам, — па ако! Зато, други само кажу да ће урадити, а ја сам урадио! И зар је само то што ја могу учинити за њу?" — Машта ми се разигра. Почех замишљати како ћу је спасавати из непријатељских руку, како ћу је, сав обливен крвљу, истргнути из тамнице, како ћу умрети код њених ногу. Сетих се слике што виси у нашем салону: Малек Адела како односи Матилду — па се одмах забавих појавом великог шареног детлића, који се журно пео по танком брезином стаблу и немирно извиривао иза ње, час лево, час десно, као музикант иза контрабаса.

После запевам: „Није ли бели снег", па свршим са познатом у то време романсом: „Ја те чекам кад лахор заигра"; затим почнем гласно читати обраћање Јермака звездама из Хомјаковљеве трагедије; покушам да саставим нешто сентиментално, смислим чак и стих којим је требало да се завршује цела песма: „О, Зинаида! Зинаида!" али ништа не испадне. Међутим, приближавало се време ручка. Спустим се у долину; узана песковита путања вијугала је по њој и водила у варош. Ја пођем том путањом . . . Потмуо топот коњских копита зачу се иза мене. Обазрем се, и нехотице станем и скинем качкет: спазим свога оца и Зинаиду. Они су јахали напоредо. Отац јој је нешто говорио, нагнувши се к њој целим телом и одупревши се руком о коњски врат; он се смешио. Зинаида га је слушала ћутећи, оборивши озбиљно очи и стиснувши усне. Прво сам спазио само њих; тек после неколико тренутака, иза савијутка долине, појави се Беловзоров, у хусарској униформи с доламом, на вранцу који је био сав у пени. Добри коњ је климао главом, фрктао и играо: јахач га је и уздржавао и мамузао. Ја се уклоним у страну. Отац притеже кајасе, одмаче се од Зинаиде, она лагано подиже очи на њега — па обадвоје одгалопираше . . . Беловзоров појури одмах за њима, звекећући сабљом. „Он је црвен као рак, — помислим, — а она . . . Зашто је онако бледа? Јахала цело јутро — па бле́да?"

Ја удвојим кораке и стигнем кући пред сам ручак. Отац је већ седео, преобучен, умивен и свеж,

поред мамине фотеље и читао јој својим равномерним и звонким гласом фељтон из „Journal des Débats"; али га је мама слушала без пажње, па спазивши ме, упита ме где сам се изгубио цео дан и додаде да не воли кад се скитају Бог зна где и Бог зна с ким. — Па ја сам шетао сам, хтедох јој одговорити, али погледах у оца, па однекуд прећутах.

XV

У току идућих пет, шест дана скоро нисам ни видео Зинаиду: она је јављала да је болесна, што ипак није сметало уобичајеним посетиоцима куће у дворишту да се јављају — као што су они говорили — на своје дежурство, — сви, сем Мајданова, који је одмах губио храброст и осећао досаду чим није имао прилике да се усхићава. Беловзоров је седео туробан у углу, сав закопчан и црвен; на фином лицу графа Малевског стално је лутао некакав зао осмех; он је доиста био пао у немилост код Зинаиде, па се с нарочитом брижљивошћу удварао старој кнегињи, возио се с њом на најмљеним каруцама до генерал-губернатора. Уосталом, та вожња је испала неуспешна, и Малевском се чак десила непријатност: потсетили су га на некакав догађај с неким инжењерским официрима — и он је морао, у своме исказу, рећи да је тада био неискусан. Лушин је долазио по двапут дневно, али није дуго остајао; ја сам га се помало бојао после нашег последњег објашњења, а у исто време сам осећао према њему искрену наклоност. Он једаред пође са мном у шетњу по Нескуч-

ном парку, био је врло доброћудан и љубазан, говорио ми је називе и особине разних трава и цвећа, и одједном, што се каже — с неба па у ребра — узвикну, лупивши се по челу: „а ја, лудак, мислио да је она кокета! Види се да је жртвовати се слатко — за друге."

— Шта хоћете тим да кажете?

— Вама нећу ништа да кажем, — одговори Лушин отсечно.

Мене се Зинаида клонила: моја појава — то ми није могло умаћи — чинила је на њу непријатан утисак. Она се и нехотице окретала од мене ... нехотице; ето шта ми је било тешко, шта ме је убијало! Али шта сам могао чинити — и ја сам се трудио да јој не излазим на очи, и само сам издалека на њу мотрио, што ми није увек полазило за руком. Код ње се, као и пре, дешавало нешто несхватљиво; лице јој постало друкчије, сва је постала друкчија. Нарочито ме је изненадила промена која се на њој извршила — једног топлог, тихог вечера. Седео сам на ниској клупици, под широким жбуном зове; волео сам то месташце: одатле се видео прозор на Зинаидиној соби. Седео сам, а над мојом главом, у тамном лишћу, ужурбано се врпољила мала птичица; сива мачка, истегнувши леђа, опрезно се прикрадала у парк, и прве бубе су тромо зујале у ваздуху, још прозрачном, иако не више светлом. Седео сам и гледао у прозор и чекао неће ли се отворити; доиста — он се отвори, и на њему се појави Зинаида. На њој је била бела хаљина — и она сама, њено лице,

рамена, руке — биле су бледе, чисто беле. Она је дуго остала непомична и дуго је гледала непомично и право испод састављених обрва. Ја нисам знао да она може имати такав поглед. Затим стисну руке, врло јако, принесе их уснама, челу, — па наједном, раставивши прсте, одбаци косу од ушију, затресе њом, па климнувши некако одлучно главом озго надоле, залупи прозор.

После три дана она ме срете у парку. Ја хтедох да се уклоним у страну, али ме она сама заустави.

— Дајте ми руку, — рече ми с пређашњом љупкошћу: — одавно нисам с вама ћаскала.

Ја је погледах: очи су јој тихо светлеле, а лице се смешило као кроз вео.

— Ви сте још слаби? — упитам је ја.

— Не, сад је све прошло, — одговори она па откиде малу црвену ружу. — Малко сам уморна, али ће и то проћи.

— И ви ћете опет бити онака као и пре? — упитам је.

Зинаида принесе ружу к лицу — и учини ми се као да јој одблесак црвених цветних листића паде на образе.

— Зар сам се променила? — упита ће ме она.

— Да, променили сте се, — одговорих ја полугласно.

— Ја сам према вама била хладна — знам, — поче Зинаида; — али није требало да на то обраћате пажњу... Нисам могла друкчије... Та шта да говорим о том!

— Ви не желите да вас ја волим — ето шта је! — узвикнух ја суморно, с нехотичном плаховитошћу.

— Не, волите ме, али не онако као пре.

— Него како?

— Будимо пријатељи — ето како! — Зинаида ми даде ружу да помиришем. — Чујте, па ја сам далеко старија од вас — могла бих вам бити тетка, богами; а ако не тетка, а оно старија сестра. А ви . . .

— Ја сам за вас дете, — прекидох је.

— Па да, дете, али мило, добро, паметно дете, које ја много волим. Знате ли шта? Ја вас од данашњег дана постављам за свога пажа; а ви не заборављајте да се пажеви не смеју одвојити од својих госпођа. Ево вам знак вашег новог чина, — додаде, забадајући ружу у рупицу моје блузе: — знак наше милости према вама.

— Ја сам од вас пре добијао друге милости, — промрмљах ја.

— А! — рече Зинаида, па ме погледа са стране. — Како се он сећа! Па шта? Ја сам и сад готова . . .

И нагнувши се према мени, она ми запечати чело чистим, мирним пољупцем.

Ја је само погледах, а она се окрете од мене и пође у кућу, рекавши ми: — „хајдете за мном, мој паже". Ја пођох право за њом и све сам двоумио. „Је ли могуће, — мислио сам, — да је ова кротка, разборита девојка — она иста Зинаида коју сам познавао?" И ход њен ми се чинио лакши — цела њена фигура величанственија и виткија . . .

И, Боже мој, с каквом се новом јачином распаљивала у мени љубав!

XVI

После ручка опет се гости скупише у кући у дворишту — и кнегињица изађе к њима. Цело друштво било је на месту, у пуном саставу, као оног првог дана који не могу заборавити: чак се и Нирмецки довукао; Мајданов је овај пут дошао пре свих — и донео је нове песме. Опет се отпочеше играти фоте, али сад без ранијих необичних испада, без лудорија и галаме — циганског елемента је нестало. Зинаида је дала ново расположење нашем скупу. Ја сам седео поред ње, по праву пажа. Међу осталим, она предложи да онај који добије фоту исприча свој сан, али то не пође за руком. Снови су испадали или неинтересантни (Беловзоров је сањао да је свога коња нахранио карашима и да је коњ имао дрвену главу), или неприродни, измишљени. Мајданов нас је почастио читавом приповетком: ту су вам били и гробнице, и анђели с лирама, и цвеће што говори, и звуци који допиру издалека. Зинаида му не даде да доврши. „Ако је већ дошло до измишљања, — рећи ће она, — онда нека свако исприча штогод, само мора бити измишљено". — Првом је дошло на ред да говори томе истом Беловзорову.

Млади хусар се збуни.

— Ја не могу ништа да измислим! — узвикну он.

— Којешта! — дочека Зинаида. — Но, замислите, например, да сте ожењени, па нам испричајте како

бисте проводили време са својом женом. Ви бисте је закључали?

— Ја бих је закључао.

— И ви бисте седели с њом?

— И ја бих неизоставно седео с њом.

— Одлично. А ако би јој то досадило, па би вас изневерила?

— Ја бих је убио.

— А ако би она побегла?

— Ја бих је стигао, па бих је опет убио.

— Тако. А рецимо, кад бих ја била ваша жена, шта бисте тада учинили?

Беловзоров поћута мало.

— Ја бих се убио...

Зинаида се насмеја.

— Видим да ваша песма није дугачка.

Другу фоту је добила Зинаида. Она подиже очи к плафону па се замисли.

— Ево, чујте, — поче она напослетку, — шта сам измислила... Замислите дивну палату, летњу ноћ и сјајан бал. Тај бал је приредила млада краљева кћи. Свуда злато, мрамор, кристал, свила, светлост, дијаманти, цвеће, мириси, сви прохтеви раскоши.

— Ви волите раскош? — прекиде је Лушин.

— Раскош је лепа, — одговори она; — ја волим све што је лепо.

— Више од дивнога? — упита он.

— То је нешто мудро, не разумем. Не сметајте ми. И тако, бал је сјајан. Гостију много, сви су млади,

дивни, храбри, сви су лудо заљубљени у краљеву кћер.

— Жена нема међу гостима? — упитаће Малевски.

— Нема, или чекајте, — има.

— Све су ружне?

— Дивне су. Али су мушкарци сви заљубљени у краљеву кћер. Она је висока и витка; има малу златну дијадему на црној коси.

Погледах у Зинаиду, — и у том тренутку ми се учини да је толико изнад свих нас; из њеног белог чела, из њених непомичних обрва избијала је тако сјајна памет и така власт да помислих: „ти си сама та краљева кћи!"

— Сви се купе око ње, — настави Зинаида, — сви просипају пред њом најласкавије речи.

— А она воли ласкање? — упита Лушин.

— Како је несносан! Једнако прекида... А ко не воли ласкање?

— Још једно, последње питање, — рећи ће Малевски: — има ли краљева кћи мужа?

— Ја о том нисам ни мислила. Нема, шта ће муж?

— Наравно, — прихвати Малевски; — шта ће муж?

— Silence! — узвикну Мајданов, који је француски рђаво говорио.

— Merci, — рече му Зинаида. — Дакле, краљева кћи слуша те речи, слуша музику, али не гледи ни у кога од гостију. Шест прозора је отворено од врха до дна, од плафона до патоса, а иза њих тамно небо с великим звездама, па мрачни парк с великим дрве-

њем. Краљева кћи гледа у парк. Тамо је, код дрвећа, водоскок: он се бели у мраку, — дугачак, дугачак као привиђење. Краљева кћи чује кроз разговор и музику тихо пљускање воде. Она гледа и мисли: ви сте сви, господо, племенити, паметни, богати, ви сте ме окружили, ви цените сваку моју реч, ви сте сви готови да умрете код мојих ногу, ја владам над вама... а онамо, поред водоскока, поред оне воде што пљуска стоји и чека ме онај кога ја волим, који влада нада мном. На њему нема ни богатог одела, ни драгоценог камења, нико га не познаје, али он ме чека и уверен је да ћу доћи, — и ја ћу доћи, и нема те власти која би ме задржала кад ја усхтем да одем код њега, и да останем с њим, и да се изгубим с њим онамо, у мрачном парку, уз шуштање дрвећа, уз пљускање водоскока...

Зинаида ућута.

— То је измишљено? — упита Малевски лукаво.

Зинаида га чак и не погледа.

— А шта бисмо ми учинили, господо, — поче одједном Лушин, — кад бисмо ми били међу гостима и знали за тог срећног код водоскока?

— Чекајте, чекајте, — прекиде га Зинаида, — ја ћу вам сама рећи шта би сваки од вас учинио. Ви, Беловзоров, позвали бисте га на двобој; ви, Мајданов, написали би о њему епиграм... Уосталом, не, — ви не умете писати епиграме; ви бисте саставили о њему дугачак јамб, онако као Барбје, па бисте објавили свој производ у „Телеграфу". Ви, Нирмацки, узајмили бисте од њега... не, ви бисте њему дали на

зајам новац с каматом; ви, докторе... — Она се заустави... — Ето, за вас не знам шта бисте учинили.

— Као лични лекар, — одговори Лушин, — ја бих посаветовао краљевој кћери да не приређује балове кад јој није до гостију...

— Можда бисте били у праву. А ви, графе?...

— А ја? — понови Малевски са својим злобним осмехом.

— Ви бисте му дали отровну бонбону.

Лице у Малевског се малко искриви и за тренутак доби јеврејски израз, али се он одмах поче смејати.

— Што се тиче вас, Волдемаре... — настави Зинаида, — уосталом, доста; хајдете да се играмо нечега другог.

— Мсје Волдемар, као паж краљеве кћери, држао би јој шлеп кад би она потрчала у парк, — примети Малевски јетко.

Ја планух , али ми Зинаида хитро метну руку на раме, па устаде и рече малко уздрхталим гласом:

— Ја никад нисам давала вашој светлости право да будете дрски, па вас зато молим да се удаљите. — Она му показа врата.

— Забога, кнегињице, — промрмља Малевски и сав побледе.

— Кнегињица има право, — узвикну Беловзоров, па и он устаде.

— Ја се, богами, никако нисам надао, — настави Малевски; — у мојим речима, чини ми се, није било

ничега... ни помислио нисам да вас вређам... Опростите ми.

Зинаида га обухвати хладним погледом и хладно се осмехну.

— Па добро, останите, — рече она с немарним покретом руке. — Ја и мсје Волдемар смо се узалуд ражљутили. Вама је пријатно пецкати... па нек вам буде.

— Опростите ми, — још једном понови Малевски; а ја, сећајући се Зинаидиног покрета, опет помислих да права краљева кћи не би могла с већим достојанством показати безобразнику врата.

Игра фоте није још дуго трајала после тог малог призора; свима би малко нелагодно, не толико због самог тог призора колико од другог, не сасвим одређеног, али мучног осећања. Нико о њему није говорио, али га је свако осећао и у себи и у свом суседу. Мајданов нам прочита своју песму, — и Малевски је претерано ватрено похвали. — Како сад хоће да се покаже добар, — шапну ми Лушин. Ми се скоро разиђосмо. Зинаида изненада паде у замишљеност; кнегиња јави да је боли глава; Нирмацки се поче жалити на свој реуматизам...

Дуго нисам могао заспати, задивила ме је Зинаидина прича. — Да ли је у њој била алузија? — питао сам се; — и на кога је, на што циљала? И ако је доиста на нешто циљала... како да се одлучим? Не, не, не може бити, — шаптао сам, преврћући се с једног ужагреног образа на други... Али сам се сећао израза Зинаидина лица за време њеног прича-

ња... сетих се узвика који се отео Лушину у Нескучном, изненадне промене у њеном понашању са мном, — па сам се изгубио у нагађањима. „Ко је он?" Те две речи као да су стајале пред очима, нацртане у мраку; — као да се неки низак, злокобан облак наднео нада мном, — па сам осећао његов притисак, — и чекао кад ће из њега грунути непогода. На много којешта сам се у последње време био навикао, много којечега сам се нагледао код Засекиних; њихов неред, комадићи лојаних свећа, сломљени ножеви и виљушке, мрачни Вонифатије, издрпане собарице, манири саме кнегиње, — цео тај чудни живот ме више није изненађивао... Али на оно што ми се нејасно приказивало код Зинаиде, — нисам се могао привићи... Авантурискиња, — рекла је једаред за њу моја мати. Авантурискиња, — она, мој идол, моје божанство! Тај назив ме је пекао, трудио сам се побећи од њега у јастук, љутио сам се, — и у исто време, на што све не бих пристао, шта све не бих дао, само да будем онај срећни код водоскока!...

Крв се у мени запалила и разиграла. „Парк... водоскок"... помислих... — „Хајд' да одем у парк". Брзо се обучем па се извучем из куће. Ноћ је била мрачна, дрвеће је једва шуштало; из неба је долазила слаба хладовина, из врта се осећао мирис мироћије. Прођем свима алејама; тих шум мојих корака ме је и збуњивао и храбрио; заустављао сам се, чекао и слушао како ми удара срце — крупно и брзо. Најзад се приближим огради и наслоним на танку

летву. Одједном, — или ми се то учинило? — на неколико корака од мене промаче женска прилика... Загледам се напрегнуто у мрак, — зауставим дисање. Шта је то? Да ли то чујем кораке, — или то опет лупа моје срце? — Ко је то? — промуцам једва чујно. Шта је то опет? Да ли пригушен смех?... или шуштање лишћа... или уздах над самим ухом? Осетих страх... — Ко је то? — понових још тише.

Ваздух заструја за тренутак; небом блесну ватрена пруга: паде звезда. — Зинаида? — хтедох упитати, али ми звук изумре на уснама. И наједаред свуда око мене настаде дубоко ћутање, као што то често бива усред ноћи... Чак и зрикавци престадоше цврчати на дрвећу, — само прозор негде звекну. Ја постојах, постојах, па се вратих у своју собу, својој хладној постељи. Осећао сам чудно узбуђење: као да сам ишао на састанак, — па сам остао сам и прошао поред туђе среће.

XVII

Сутрадан сам видео Зинаиду само мимогред: она је некуд ишла колима с кнегињом. Али сам зато видео Лушина, који ме, уосталом, једва удостојио свога поздрава, и Малевског. Млади граф се насмеши и пријатељски поче разговарати са мном. Од свих посетилаца куће из дворишта једини је он успео да се увуче у нашу кућу и допао се мојој матери. Отац га није марио и понашао се с њим толико учтиво да је већ прелазило у вређање.

— Ah, monsieur le page, — поче Малевски, — врло ми је мило што сам се срео с вама. Шта ради ваша дивна краљева кћи?

Његово свеже, лепо лице тако ми је у том тренутку било мрско, — а он ме је гледао тако презриво-потсмешљиво да му ништа не одговорих.

— Ви се једнако љутите? — настави он. — Немојте. Па нисам вам ја дао назив пажа, а пажеви су само код краљевских кћери. Али допустите ми да вам приметим да рђаво вршите своју дужност.

— Како то?

— Пажеви се не смеју одвајати од својих господарица; пажеви морају знати све што оне раде, они чак морају мотрити на њих, — додаде он, спустивши глас, — дању и ноћу.

— Шта хоћете тим да кажете?

— Шта хоћу да кажем? Ја се, чини ми се, јасно изражавам. Дању — и ноћу. Дању и којекако; дању је видно и у реду; али ноћу — тада се баш надај недаћи. Саветујем вам да не спавате ноћу, већ да мотрите, мотрите из све снаге. Упамтите — у парку, ноћу, код водоскока — ето где треба да вребате. Рећи ћете ми хвала.

Малевски се насмеја и окрете ми леђа. Он вероватно није придавао нарочито значење ономе што ми је рекао; имао је репутацију одличног мистификатора и био је чувен са своје вештине да се шегачи с људима на маскарадама, чему је много помагала она скоро несвесна лажљивост којом је било прожето цело његово биће. . . Он ме је хтео само пецнути; али

свака његова реч прострујала је као отров кроз све моје жиле. Крв ми удари у главу. „А! Тако ли! — рекох самом себи; — добро! Значи, није ме узалуд нешто вукло у парк! Е то неће бити!” викнух гласно и лупих се песницом у груди, ма да у ствари нисам знао — шта то не треба да буде. — „Да ли ће сам Малевски отићи у парк, — мислио сам (он се можда избрбљао; — за то он има довољно дрскости), — или неко други, — (ограда нашег парка била је врло ниска и није требало никакве муке да се пређе преко ње), — тек неће се добро провести онај ко ми падне шака! Не саветујем ником да се сретне са мном! Показаћу целом свету и њој, неверници (баш сам је тако назвао, неверницом), — да се умем светити!”

Вратим се у своју собу, узмем из писаћег стола недавно купљени енглески перорез, опипам оштрицу, па намрштим обрве и с хладном и сконцентрисаном одлучношћу метнем га у џеп, као да ми је било сасвим обично и не први пут да чиним таква дела. Срце се у мени пакосно подиже и скамени; све до ноћи не дигох обрва и не развукох усана, и само сам ходао тамо амо, притискујући руком у џепу угрејани перорез, и унапред се спремао за нешто страшно. Ти нови, дотле непознати осећаји толико су ме забављали и чак радовали да сам о самој Зинаиди мало мислио. .Све су ми се привиђали: — Алеко, млади циганин — „куда, лепи младићу? — Лези”... а после: „ти си сав упрскан крвљу!... О, шта си учинио?... Ништа!” Отац није био код куће; а мама,

која је од неког времена била стално у неком потмулом раздражењу, обрати ми пажњу на мој фаталан изглед, па ми рече за вечером: — „шта се буриш, као да ти нису све козе на броју?" — Ја се само снисходљиво осмехнух уместо одговора и помислих: „кад би они знали!" Откуцало је 11 сати; одем у своју собу и не свучем се; чекао сам поноћ; најзад изби и она. „Време је!" шапнем кроз зубе, па закопчавши се до грла, засукавши чак рукаве, одем у парк.

Већ сам раније био изабрао место одакле ћу вребати. На крају баште, тамо где ограда дели наш и засекински део парка, додиривала је заједнички зид висока, усамљена јела. Стојећи под њеним ниским, густим гранама, могао сам добро видети шта се ради унаоколо, уколико је допуштала ноћна помрчина; туда је кривудала и путања, која ми се увек чинила тајанствена: она се као змија провлачила испод ограде, на којој су се на том месту видели трагови ногу од прелажења, и водила ка округлом хладњаку од густих багремова. Дођем до јеле, наслоним се на њено стабло и почнем вребати.

Ноћ је била тиха као и прошла; али је на небу било мање облака, — па су се јасније видели контуре жбунова, чак и високих цветова. Први тренуци очекивања били су мучни, скоро страшни. Био сам готов на све; само сам мислио: како да поступим? Да ли да загрмим: „Куда идеш? Стој! Признај, — или ћеш погинути!" — или просто да ударим. . . Сваки звук, сваки шум и шуштање чинили су ми се важним, необичним. . . Спремао сам се. . . Нагнем се

напред. . . Али прође пола сата, прође сат: крв ми се умири, охлади; поче ми се поткрадати у душу мисао да све то узалуд радим, да сам чак мало смешан, да је Малевски збијао шалу са мном. Напустим своју заседу и обиђем цео парк. Као нарочито, нигде се није чуо ни најмањи шум; све је мировало; чак је и наш пас спавао, савивши се у клупче код капијице. Попнем се на развалине стаклене баште, видим пред собом далеко поље, сетим се сусрета са Зинаидом, па се замислим. . .

Стресох се. . . Учини ми се да чујем шкрипу врата, затим слаб прасак одломљене гранчице. У два скока спустим се са развалина, — па се ућутим на месту као мртав. Брзи, лаки, али опрезни кораци разговетно су се чули у парку. Они су се приближавали мени. „Ево га. . . Ево га најзад!" текну ме у срцу. Грчевито истргнем нож из џепа, грчевито га отклопим, — некакве црвене варнице почеше ми се вртети у очима, од страха и љутње коса ми се на глави подиже. . . Кораци су ишли право на мене, — ја сам се савијао, вукао им се на сусрет. . . Појави се неки човек. . . Боже мој! То је мој отац!

Одмах сам га познао, иако се био сав умотао у црн плашт, а шешир намакао на лице. Он прође поред мене на прстима. Није ме приметио, иако ме ништа није скривало, али ја сам се био тако згрчио и скупио, да сам се, чини ми се, поравнио са самом земљом. Љубоморни, на убиство спремни Отело изненада се претворио у ђака. . . Толико сам се уплашио неочекиване очеве појаве да чак у први мах нисам

спазио откуд је дошао и куд се изгубио. Тек тада се исправим и помислим: „зашто то отац хода ноћу по парку", — па онда се опет све утиша унаоколо. Од страха испустим нож у траву, али га не хтедох чак ни тражити: било ме је много стид. Сместа се истрезних. Враћајући се кући ипак приђем својој клупици под зовиним жбуном и погледам у прозор Зинаидине спаваће собе. Мала, нешто испупчена окна тамно су се плавела при слабој светлости која је падала из ноћног неба. Одједном се њихова боја поче мењати... Иза њих, — то сам видео, видео јасно, — опрезно и тихо се спуштала беличаста стора, спусти се до дна, — па остаде тако непомична.

— Шта је ово? — рекох гласно, скоро и нехотице, кад се опет нађох у својој соби. — Сан, случајност, или... Претпоставке које ми изненада синуше у глави тако су биле нове и чудне да им се чак нисам смео ни предати.

XVIII

Ујутру сам устао с главобољом. Јучерашњег узбуђења је нестало. Њега је заменила тешка недоумица и нека дотле непозната туга, — као да је у мени нешто умирало.

— Због чега то изгледате као зец коме је извађено пола мозга? — рече ми Лушин, сретнувши се са мном. За време доручка сам кришом погледао час у оца, час у матер; он је, као и обично, био миран; она се, по обичају, кришом љутила. Ја сам чекао неће ли

отац почети разговарати са мном пријатељски, као што се понекад дешавало... Али он ме чак и не помилова својим свакодневним, хладним миловањем. „Да ли да испричам све Зинаиди?" помислим... „Јер сад је свеједно — међу нама је све свршено". Одем код ње, али не само што јој нисам ништа испричао, — чак нисам успео ни да поразговарам с њом како сам желео. Из Петрограда је дошао да проведе распуст кнегињин рођени син, кадет, дечко од својих дванаест година; Зинаида ми одмах повери свога брата.

— Ево вам, — рећи ће она, — мили мој Волођа (она ме је први пут тако назвала), другара. И њему је име Волођа. Молим вас да га волите; он је још дивљак, али му је срце добро. Покажите му Нескучно, шетајте с њим, узмите га под своју заштиту. Ви ћете то учинити, зар не? И ви сте тако добри! — Она ми умиљато метну обе руке на рамена — и ја сасвим изгубих памет. Долазак тога дечка претварао је и мене самог у дечка. Гледао сам ћутећи у кадета, који је тако исто ћутке упро свој поглед у мене. Зинаида прсну у смех и гурну нас једног на другог. — Та загрлите се, децо! — Ми се загрлисмо.

— Хоћете да вас одведем у парк? — упитам кадета.

— Изволите, молим, — одговори он промуклим, правим кадетским гласом. Зинаида се опет насмеја. Паде ми у очи да још никад није имала на лицу тако дивне боје. Изађем с кадетом. У нашем делу парка стајала је стара љуљашка. Метнем га на танку

дашчицу и почнем га љуљати. Он је седео непомично у свом новом мундирићу од дебеле чохе, са широким златним гајтанима, па се чврсто држао за конопац. — Та откопчајте јаку, — рекох му. — Не мари ништа, молим, навикли смо, — рече он и искашља се. Он је личио на своју сестру; нарочито су очи на њу потсећале. Мени је било и пријатно бити му на услузи, а у исто време она иста подмукла туга лагано ми је гризла срце. „Сад сам већ заиста прави дечак", мислио сам, „а јуче"... Сетих се где сам јуче испустио перорез, па га нађох. Кадет ми га замоли, одломи дебелу стабљику љутића, изреза од ње дудук па поче свирати. Отело је такође мало звиждао.

Али зато увече како је плакао тај исти Отело, на рукама Зинаиде, кад га је, нашавши га у куту парка. упитала зашто је тако тужан, Сузе ми бризнуше тако јако да се она уплаши.

— Шта вам је? Шта вам је, Волођа? — понављала је она, па видећи да јој не одговарам и непрестано плачем, хтеде да ме пољуби макар у образ. Али ја се окретох од ње и прошаптах грцајући у сузама:

— Ја све знам: зашто сте се играли мном?... Шта вам је требала моја љубав?

— Скривила сам вам, Волођа... — рече Зинаида. — Ах, много сам скривила... — рече, па ми стеже руке. — Колико имам у себи рђавог, тамног, грешног... Али сад се не играм вама, волим вас — ви се не досећате зашто и како... Али, та шта ви знате?

Шта сам јој могао рећи? Она је стајала преда мном и гледала у мене, а ја сам јој припадао сав, од главе до пете, чим је гледала у мене. . . После четврт сата већ сам трчао с кадетом и са Зинаидом за опкладу; нисам плакао, смејао сам се, ма да су очни капци, отекли од смеха, ронили сузе; на врату ми је била, место кравате, везана Зинаидина трака, и викнуо сам од радости кад ми је пошло за руком да је ухватим за струк. Она је радила са мном све што је хтела.

XIX

Нашао бих се у великој незгоди кад би ме натерали да потанко испричам шта ми се дешавало у току недеље, после моје неуспеле експедиције. То је било чудно, грозничаво време, некакав хаос, у ком су се ковитлала у вихору најсупротнија осећања, мисли, сумње, наде, радости и патње; плашио сам се да загледам у себе, ако само шеснаестогодишњи младић може загледати у себе, бојао сам се да дам себи рачуна ма у чему; ја сам, просто, хитао да проживим дан до вечера; зато сам ноћу спавао . . . детињска лакомисленост ми је помагала. Нисам хтео да знам да ли сам вољен, и нисам хтео да признам самом себи да нисам вољен; оца сам се клонио — али се Зинаиде нисам могао клонити . . . Пекло ме је као ватра у њеном присуству . . . али нашто ми је било знати каква је то била ватра на којој сам горео и топио се — главно да ми је било слатко то-

пити се и горети. Предавао сам се свим својим утисцима, па сам са собом изводио лукавства, окретао леђа успоменама и затварао очи пред оним што сам предосећао унапред... То мучење вероватно не би дуго трајало... ударац грома одједном све прекрати и пребаци ме у нов колосек.

Вративши се једаред на ручак из прилично дуге шетње, зачудим се кад дознам да ћу сам ручати, да је отац некуд отишао, а мама слаба, неће да руча и закључала се у својој спаваћој соби. По лицима лакеја познадох да се догодило нешто необично... Питати их нисам смео, али сам имао пријатеља, младог служитеља Филипа, страсног љубитеља песама и уметника на гитари — њему се обратим. Од њега и дознам да се међу оцем и мамом догодила страшна сцена (а у девојачкој соби се све чуло до последње речи; много што шта је било речено на француском — али је собарица Маша живела пет година као шваља у Паризу, па је све разумела); да је моја мама пребацивала оцу због неверности, због познанства са суседном госпођицом; да се отац испрва правдао, а потом плануо, па сад он рекао неку оштру реч „нешто о њиховим годинама”, на што је мама заплакала; да је мама поменула и меницу, коју као да је он дао старој кнегињи, и врло је рђаво о њој говорила, а тако исто и о госпођици, и да јој је тада отац попретио. — А сва невоља је дошла, — настављаше Филип, — због анонимног писма, а ко га је писао — не зна се; а да га није било, та ствар никад не би изашла на видело.

— Па зар је нешто било? — с муком проговорим, а ноге и руке су ми се биле охладиле и нешто ми задрхтало сасвим дубоко у грудима.

Филип значајно намигну.

— Било је. Те се ствари не дају сакрити; а још како је ваш тата у томе опрезан — али треба, наприлику, узети каруце или тако нешто . . . а и без људи се не може проћи.

Отпустим Филипа — па се пружим по постељи. Нисам плакао, нисам се предао очајању; нисам се питао када и где се све то догодило; нисам се чудио како раније, како се одавно нисам досећао — чак нисам роптао на оца . . . Оно што сам дознао превазилазило је моју снагу: то неочекивано откриће смрвило ме је . . . Све је било свршено. Сви моји цветови су били одједном почупани и лежали су око мене, разбацани и изгажени.

XX

Сутрадан мама саопшти да прелази у варош. Изјутра отац уђе код ње у спаваћу собу и дуго је седео с њом насамо. Нико није чуо шта јој је он рекао, али мама више није плакала; она се умирила и тражила да једе — ипак се није појављивала и своју одлуку није променила. Сећам се како сам цео дан провео у лутању, али у парк нисам залазио, и ниједанпут нисам погледао у кућу из дворишта — а увече сам био сведок необичног догађаја: мој отац је извео графа Малевског под руку кроз салу у претсобље па му у присуству лакеја хладно рече: „Пре неко-

лико дана вашој светлости су у једној кући показали врата; а сад се нећу упуштати с вама у објашњење, али имам част саопштити вам да ћу вас, ако још једном дођете у моју кућу, избацити кроз прозор. Мени се ваш рукопис не свиђа." Граф се поклони, стисну зубе, погури се па се изгуби.

Отпочеше припреме за пресељавање у варош, на Арбат, где је била наша кућа. И самом оцу, вероватно, није се више остајало у летњиковцу; али, очевидно, пошло му је за руком да умоли маму да не тера мак на конац. Све се радило полако, без журбе, мама је чак наредила да поздраве кнегињу и изјаве јој жаљење што се због болести не може видети с њом пре одласка. Ја сам лутао као луд — и само сам желео да се све то што пре сврши. Једна мисао није ми излазила из главе: како се могла она, млада девојка — па још и кнегињица, одлучити на такав поступак, знајући да мој отац није слободан човек, и имајући могућност да се уда, например, за Беловзорова? У што се она уздала? Како се није побојала да не упропасти сву своју будућност? Да, мислио сам, ето то је љубав, то је страст, то је оданост . . . па се сетих Лушинових речи: слатко је жртвовати се за друге. Једаред сам спазио кроз прозор куће у дворишту бледу пегу . . . „да ли је то Зинаидино лице?" помислих . . . заиста, то је било њено лице. Нисам могао издржати. Нисам се могао растати с њом а да јој не кажем последње збогом. Искористим згодан тренутак па одем у кућу из дворишта.

У салону ме кнегиња дочека са својим обичним, немарним поздравом.

— Шта су се то ваши тако рано надигли? — рече, трпајући бурмут у обе ноздрве. Погледах је, па ми лакну на срцу. Мучила ме је реч: меница, коју ми је рекао Филип. Она ништа није сумњала . . . бар се мени тако учинило. Зинаида се појави у суседној соби, у црној хаљини, бледа, с расплетеном косом: ћутећи узе ме за руку и изведе са собом.

— Чула сам ваш глас, — поче она, — па сам одмах дошла. И вама је било тако лако оставити нас, неваљали деране?

— Дошао сам да се поздравим с вама, кнегињице, — одговорих ја, — вероватно за увек. Можда сте чули да ми одлазимо.

Зинаида ме погледа нетремице.

— Да, чула сам. Хвала вам што сте дошли. Већ сам мислила да вас нећу видети. Задржите ме у лепој успомени. Понеки пут сам вас мучила; али ипак нисам онака какву сте ме замишљали.

Она се окрете од мене и наслони се на прозор.

— Богами, нисам така. Знам да о мени рђаво мислите.

— Ја?

— Да, ви . . . ви.

— Ја? — понових ја тужно, а срце ми задрхта као оно пре, под утицајем неодољиве, неисказане чари. — Ја? Верујте, Зинаида Николајевна, ма шта ви учинили, ма колико ме мучили, ја ћу вас волети и обожавати до краја свога живота.

Она се брзо окрете мени, па широко рашири руке, обухвати моју главу и снажно и топло ме пољуби. Бог зна кога је тражио тај дуги пољубац на растанку, али ја сам жудно окусио његову сласт. Знао сам да се он више никад неће поновити. — Збогом, збогом, — понављао сам . . .

Она се отрже и оде. И ја се удаљим. Нисам кадар описати осећање с којим сам се удаљио. Не бих желео да се икад понови; али бих се сматрао несрећним да га никад нисам имао.

Преселимо се у варош. Нисам се брзо одвојио од прошлости, нисам се брзо латио посла. Моја рана је лагано зарастала; али против самог оца нисам осећао ништа рђаво. Напротив: он као да је још и порастао у мојим очима . . . нека психолози објасне ту противуречност како знају. Једаред сам ишао булеваром и на своју велику радост сукобим се са Лушином. Волео сам га због његове отворене и нелицемерне нарави, а поред тога био ми је драг по успоменама које је у мени изазивао. Полетим к њему.

— Аха! — рече он па набра обрве. — То сте ви, младићу! Дед' да вас видим. Још сте једнако жути, али ипак у очима нема оне раније нечистоће. Изгледате као човек, а не као собно псетанце. То је добро. Па, како сте? Радите?

Ја уздахнух. Нисам хтео лагати, а стид ме је било да кажем истину.

— Но, добро, — настави Лушин, — не плашите се. Главна је ствар: живети нормално и не подавати

се заносу. Јер, каква је корист од тога? Куд било да талас однесе — свуда је рђаво; макар на камену стајао, али само да је на својим ногама. Ја, ево, кашљем . . . а Беловзоров — јесте ли чули?

— Шта то? Нисам.

— Изгубио се без трага и гласа; кажу да је отишао на Кавказ. Нека вам то послужи као лекција, младићу. А сва је ствар у томе што не умеју на време да се растану, да покидају мреже. Ето, ви сте, изгледа, срећно прошли. Па пазите да опет не натрапате. Збогом.

„Нећу натрапати", мислио сам . . . „нећу је више видети"; али ми је било суђено да опет видим Зинаиду.

XXI

Мој отац је сваки дан јахао; имао је одличног риђе-сивог енглеског коња, дугачког танког врата и дугачких ногу, издржљивог и љутог. Звао се Електрик. Сем оца нико га није могао јахати. Једаред он дође код мене добро расположен, што му се одавно није десило: спремао се да јаше, па је био метнуо мамузе. Станем га молити да ме поведе са собом.

— Боље хајде да се играмо труле кобиле, — одговори ми отац, — јер ме ти на свом коњићу нећеш моћи стићи.

— Стићи ћу; и ја ћу метнути мамузе.

— Па, добро, хајде.

Кренемо се. Ја сам имао косматог врančића, јаких ногу и доста немирног; истина, морао је галопирати

што игда може кад је Електрик ишао пуним касом, али ипак нисам изостајао. Нисам никад видео јахача као што је отац; он је седео тако лепо, немарно и вешто да се чинило као да и сам коњ под њим то осећа, па се поноси. Пројахали смо кроз све булеваре, били на Девојачком Пољу, прескочили неколико ограда (испрва сам се бојао прескакати, али је отац презирао плашљиве људе, — те сам престао плашити се), прешли смо двапут преко реке Москве — и већ сам мислио да се враћамо кући, утолико више што је сам отац приметио да је мој коњ сустао, кад он одједаред скрете од мене у страну, од Кримског Брода и одгалопира уз обалу. — Ја појурим у стопу за њим. Дошавши спрам високе хрпе сложених старих брвана, он лако скочи са Електрика, рече ми да сјашем, па пруживши ми кајасеве свога коња, рече да га причекам ту, код брвна, а он окрете у омању уличицу и изгуби се. Ја стадох ходати горе доле поред обале, водећи за собом коње и грдећи Електрика, који је у ходу сваки час цимао главом, стресао се, фрктао, рзао; а кад бих се заустављао, одмах је копао копитом земљу, њиштећи уједао мога понија за врат, једном речи понашао се као сваки размажени pur sang. Отац се још није враћао. Од реке се осећала непријатна влага; ситна кишица лагано је почела сипити и ишарала ситним тамним пегама глупа, сива брвна која су ми јако била досадила, око којих сам се мотао. Чамотиња ме обузимала, а отац никако није долазио. Некакав патролџија Чухонац, такође сав сив, с огромним старим шлемом

у облику лонца на глави и с халебардом (шта ће, помислих, патролџија на обали реке Москве!) приближи ми се, па окренувши ми своје старачко збрчкано лице, проговори:

— Шта радите овде с коњима, господичићу? Дајдете, ја ћу придржати.

Ја му не одговорим; он затражи од мене дувана. Да бих га се отресао (поред тога мучило ме нестрпљење), учиним неколико корака у правцу у ком је отишао отац; затим прођем до краја уличице, окренем за угао па станем. На улици, на четрдесет корака од мене, пред отвореним прозором једне дрвене кућице, окренут леђима к мени, стајао је мој отац; он се одупирао грудима о прозорски рагастов, а у кућици, упола сакривена завесом, седела је нека женска у угаситој хаљини и разговарала с оцем; та женска била је Зинаида.

Ја се запањих. То, признајем, никад нисам очекивао. Први покрет мој био је да бежим. „Отац ће се обазрети", помислим, „па сам пропао"... али ме задржа једно осећање, осећање јаче од радозналости, јаче чак и од љубоморе, јаче од страха. Станем гледати, трудећи се да прислушкујем. Чинило се као да отац нешто наваљује. Зинаида није пристајала. Као сад да гледам њено лице — тужно, озбиљно, лепо и с неисказаним жигом оданости, туге, љубави и некаквог очајања — другу реч не умем рећи. Она је изговарала једносложне речи, не дижући очију и само се смешила — покорно и упорно. По самом том осмеху познао сам своју ранију Зинаиду. Отац сле-

же раменима и намести шешир на глави — што је код њега увек био знак да је нестрпљив... Затим се чуше речи: Vous devez vous séparer de cette..[1] Зинаида се исправи и пружи руку... Одједном се на моје очи деси нешто невероватно: мој отац подиже корбач којим је отресао прашину са свога реденгота — и̏ зачу се оштар удар по тој обнаженој руци. Једва се уздржах да не викнем, а Зинаида задрхта, ћутећи погледа у мога оца, па приносећи полако своју руку уснама, пољуби траг који се зацрвенео на њој. Отац баци у страну корбач, па хитро потрча уз степенице и упаде у кућу... Зинаида се окрете — па пруживши руке, забацивши главу, такође оде од прозора.

Полумртав од страха, с неком ужасном недоумицом у срцу, појурим назад, па протрчим кроз уличицу, умало не упустивши Електрика, и вратим се на обалу Москве. Нисам могао ништа разумети. Знао сам да су мога хладног и сталоженог оца понекад обузимали наступи помаме — па ипак никако нисам могао разумети оно што сам видео... Али сам у истом тренутку осетио да, ма колико живео, нећу моћи никад заборавити онај покрет, поглед, осмех Зинаидин, да се њен лик, тај нови лик што се изненада појавио преда мном, заувек запечатио у мојој памети. Гледао сам бесмислено у реку, а нисам ни опазио да ми теку сузе. Њу бију, мислио сам... бију... бију...

[1] **Ви треба да се раставите са овом... — Прим. прев.**

— Но, шта је — дај ми коња! — зачу се иза мене глас мога оца.

Ја му махинално дадох кајасеве. Он узјаха Електрика . . . прозебао коњ се пропе и скочи унапред око три метра . . . али га отац брзо укроти; заби му мамузе у слабине и удари га песницом по врату . . .

— Ех, нема корбача, — промрмља он.

Ја се сетих фијука од малопре и ударца тога истог корбача, па се стресох.

— Па куд си га део? — упитах оца, пошто мало причеках.

Отац ми не одговори, већ потера у галопу напред. Ја га сустигох. Хтео сам пошто пото да му видим лице.

— Је ли ти било досадно без мене? — рече он кроз зубе.

— Малко. А где си испустио свој корбач? — упитах га опет.

Отац брзо погледа у мене.

— Нисам га испустио, — рече отац, — већ сам га бацио. — Он се замисли и обори главу . . . и тада први пут, а свакако и последњи пут видех колико су нежности и сажаљења могле изразити његове строге црте.

Он опет потера галопом, и ја га више нисам могао стићи; стигао сам кући четврт сата после њега.

„Ето то је љубав", говорио сам самом себи опет, седећи ноћу за својим писаћим столом, на ком су се

већ почеле појављивати свеске и књиге; „то је страст!... Рекао би човек, како да се не узбуни, како да отрпи ударац од ма какве... од најмилије руке! А види се да се може, ако се воли... А ја... ја сам замишљао”...

Последњег месеца сам много остарио — и моја љубав, са свима својим узбуђењима и патњама, учинила ми се тако нешто ситно, и детиње, и мизерно пред оним другим, непознатим нечим на што сам једва могао и помишљати и што ме је плашило као непознато, лепо, али страшно лице које се узалуд трудиш да видиш у полумраку...

Чудан и страшан сан снио сам те исте ноћи. Као улазим у ниску, мрачну собу... Отац стоји с корбачем у руци и тупка ногама; у углу се шћућурила Зинаида, па јој не на руци, већ на челу црвена црта... а иза њих обоје стоји сав крвав Беловзоров, отвара бледе усне и љутито прети оцу.

После два месеца ступио сам на универзитет, а после пола године мој отац је умро (од капље) у Петрограду, куда тек што се био преселио с мојом матером и са мном. На неколико дана пред своју смрт добио је писмо из Москве које га је необично узбудило... Он је ишао да моли маму за нешто и кажу да је заплакао, он, мој отац! Ујутру оног истог дана кад га је ударила капља био ми је почео писати писмо на француском језику: „Сине мој, — писао ми је, — бој се женске љубави, бој се те среће, тога отрова”... Мама је, после његове смрти, послала доста знатну суму новаца у Москву.

XXII

Прошло је четири године. Тек што сам био свршио универзитет и још нисам као што треба знао шта да отпочнем, на која врата да закуцам; шврљао сам без посла. Једног дивног вечера сретнем се у позоришту с Мајдановом. Он је успео да се ожени и ступи у службу; али нисам нашао никакву промену у њему. Он се још и сад без потребе раздрагавао и још увек изненадно падао духом.

— Знате ли, — рече ми он, поред осталог, — овде је госпођа Дољска.

— Каква госпођа Дољска?

— Зар сте заборавили? Бивша кнегињица Засекина, у коју смо сви били заљубљени, па и ви. Сећате ли се, у летњиковцу, близу Нескучног?

— Она се удала за Дољског?

— Да.

— И она је овде, у позоришту?

— Не, у Петрограду, она је ових дана допутовала овамо; спрема се у иностранство.

— Какав је човек њен муж? — упитам ја.

— Диван човек, имућан. Мој колега у служби, у Москви. Ви разумете — после оног догађаја . . . вама то све мора бити добро познато . . . (Мајданов се значајно осмехну) није јој било лако наћи себи партију; биле су последице . . . али с њеним умом све је могућно. Отидите до ње: врло ће вам се обрадовати. Она се још пролепшала.

Мајданов ми даде Зинаидину адресу. Она је била

отсела у гостионици „Демут". Старе успомене оживеше у мени . . . дам себи реч да ћу одмах сутрадан посетити своју бившу „пасију". Али се испрече некакви послови: прође недеља дана, прође и друга, и кад најзад одем у гостионицу „Демут" и упитам за госпођу Дољску — дознам да је пре четири дана умрла, скоро изненада, на порођају.

Мене као да нешто текну у срце. Помисао да сам је могао видети, а нисам је видео и да је никад нећу видети — та тужна мисао упи се у мене свом снагом неодољивог прекора. Умрла! — поновим ја, гледајући тупо у вратара, полако изађем на улицу и пођем, ни сам не знајући куда. Сва прошлост одједном изађе и стаде преда ме. И ето чим се свршио, ето чему је, журећи и узбуђујући се, тежио тај млади, ватрени, сјајни живот! Ја сам то мислио, замишљао сам оне драге црте, оне очи, оне увојке — у тесном сандуку, у влажној подземној тами — одмах ту, недалеко од мене, засад још живог, и можда неколико корака од мога оца . . . Све сам то мислио, напрезао сам своју машту, а међутим:

Из равнодушних уста чуо сам смрти вест
И равнодушан био према њој.

звучало ми је у души. О, младости, младости! Тебе се ништа не тиче, ти као да имаш сва блага васељене, чак те и туга весели, чак ти и јад пристаје уз лице, ти си самоуверена и смела, ти велиш: само ја живим — гледајте! а овамо ти дани пролећу и гу-

бе се без трага и без рачуна, и све у теби ишчезава као восак на сунцу, као снег... И можда се сва тајна твоје лепоте састоји не у могућности да све учиниш — већ у могућности да мислиш да све чиниш — састоји се баш у том што пушташ по ветру снаге које ни на што друго не би умела употребити — у томе што сваки од нас озбиљно сматра себе за распикућу, не шалећи се држи да је у праву рећи: О, шта бих учинио да нисам узалуд изгубио време!

Тако и ја... у што сам се надао, шта сам очекивао, какву сам богату будућност предвидео кад сам једва пропраћао једним уздахом, једним тужним осећајем привиђење моје прве љубави кад се за тренут појавило?

А шта се остварило од свега онога што сам очекивао? И сад, кад већ на мој живот почињу падати вечерње сенке, шта ми је остало свежије, драже од успомена на ту јутарњу, пролећњу непогоду која је брзо прошла?

Али не треба да клеветам самога себе. И тада, у оно лакомислено, младалачко доба, нисам остао глув према тужном гласу који ме је звао, према свечаном звуку што ми је долетео из гроба. Сећам се, неколико дана после тога кад сам дознао за Зинаидину смрт, ја сам, неодољиво вучен, од своје воље присуствовао смрти једне сиромашне старице која је становала с нама у истој кући. Покривена дроњцима, на тврдим даскама, с џаком под главом, она је с трудом и муком умирала. Цео јој је живот прошао у тешкој борби са свакодневном нуждом; није видела радости, није оку-

шала мед среће — рекао би човек, како да се не радује смрти, својој слободи, своме миру? А међутим, док се њено старачко тело опирало, док су се груди још мучно дизале под све хладнијим рукама, док је није оставила последња снага, — старица се непрестано крстила и непрестано шаптала: — Господе, опрости ми грехе моје, — и тек с последњом искром свести изгубио се из њених очију израз страха и ужаса од смрти. И сећам се, ту, код одра те сироте старице, било ме је страх за Зинаиду, па сам зажелео да се помолим Богу за њу, за оца — и за себе.

1860 год.

Авети

— Фантазија —

Тренут једна... и нема чаробне бајке —
И душа је опет испуњена могућним...

А. Фет.

I

Дуго нисам могао заспати и непрестано сам се окретао с једне стране на другу. „Нека ђаво носи те глупости са столовима који се окрећу! — помислим; — само да растројавам живце"... Дремеж ме најзад поче савлађивати...

Одједном ми се причини као да у соби слабо и тужно одјекну жица.

Подигнем главу. Месец је стајао ниско на небу и гледао ми право у очи. Бела као креда, лежала је његова светлост на поду... Разговетно се понови чудни звук...

Налактим се. Лак страх штипну ме за срце. — Прође један минут, још један... Негде далеко закукурека петао; још даље одазва се други.

Оборим главу на јастук. „Ето до чега човек може довести самога себе, — помислих опет. — У ушима ће почети зујати".

Мало после заспим. — Или ми се само учинило да сам заспао. Као сањам необичан сан. Сањам као да лежим у својој спаваћој соби, на својој постељи — а не спавам и чак не могу ни очи да затворим. Ето се опет чује звук... Ја се окрећем... Месечев траг на поду почиње полако да се диже, исправља се, малко се заокругљава на врху... Преда мном, прозрачна као магла, непомично стоји бела жена.

— Ко си ти? питам је ја с напором.

Глас одговара као шуштање лишћа.

— То сам ја... ја... ја... Дошла сам по тебе.

— По мене? Па ко си ти?

— Дођи ноћу на угао шуме, где је стари храст. Тамо ћу бити.

Хоћу да се загледам у црте тајанствене жене — и одједном и нехотице задрхтим: запахну ме студен. И ево, више не лежим, већ седим у својој постељи, — и тамо где ми се чинило да стоји авет, месечев свет се бели као дуга линија на поду.

II

Дан је прошао којекако. Сећам се да сам узимао да читам, да радим... никако не иде. Настаде ноћ. Срце је ударало у мени као да чека нешто. Легнем и окренем лице зиду.

— А зашто ниси дошао? — зачу се у соби разговетан шапат.

Ја се брзо обазрем.

Опет она... опет тајанствена авет. Непомичне очи на непомичном лицу. — И поглед пун туге.

— Дођи! — чује се опет шапат.

— Доћи ћу, — одговорим ја с нехотичним запрепашћењем. Авет се полако zањиха напред, сва се смеша, љуљајући се лагано као дим, — и месец се опет мирно забеле на глатком поду.

III

Дан сам провео у узбуђењу. За вечером попијем скоро целу флашу вина, и изађем на степениште, али се вратим и бацим у кревет. Крв је тешко колала по мени.

Опет се зачу звук . . . Ја се стресем, али се не обазрем. Одједном осетим да ме неко блиско обгрлио отпозади и шапуће ми на само ухо: „Дођи, дођи, дођи . . ." Задрхтавши од страха промуцах:

— Доћи ћу! — и исправих се.

Жена је стајала нагнута поред самог мога узглавља. Она се слабо осмехну па је нестаде. Ипак сам успео да јој разгледам лице. Учини ми се да сам је видео раније, — али где, када? Устао сам доцкан и цео дан сам лутао по пољима, прилазио старом храсту на окрајку шуме, и пажљиво разгледао около њега.

Пред вече седнем код отвореног прозора у свом кабинету.

Старица економка метну преда ме шољу чаја, али ја је се и не дотакох . . . Непрестано сам био у недоумици и питао сам се: „да ли не лудим?" Сунце тек што је било зашло, и није се само небо зацрвенело

— сав ваздух се изненада испунио некаквим скоро неприродним руменилом: лишће и трава, као покривене свежим лаком, нису се мицали; у њиховој окаменелој непомичности, у оштрој разговетности њихових контура, у оном спрају јакога сјаја и мртве тишине било је нешто необично, загонетно. Доста велика сива птица одједном, без икаквог шума, долете и паде на сам руб прозора . . . Погледах у њу — и она погледа у мене искоса својим округлим тамним оком. — „Да ниси послана да ме опоменеш?" — помислим.

Птица одмах размахну својим меким крилима и одлете као и пре без шума. Дуго сам још седео код прозора — али више нисам двоумио; као да сам запао у зачарани круг — и неодољива, иако тиха снага, вукла ме, као што матица потока вуче чамац још много пре водопада. Најзад се пренем. Ваздушно руменило давно се изгубило. Боје су потамнеле и престала зачарана тишина. Ветрић поче ћарлијати, месец се све јасније дизао на поплавелом небу, — и ускоро лишће на дрвећу затрепери сребром и црнилом у његовим хладним зрацима. Моја бака уђе у кабинет са запаљеном свећом, али кроз прозор дуну на њу ветар и пламен се угаси. Нисам могао даље издржати, скочим, натучем качкет и одем на угао шуме, до старог храста.

IV

У тај храст, пре много година, ударио је гром; врх се преломио и осушио, али се живот још одр-

жао у њему на неколико векова. Кад му стадох прилазити, на месец наиђе облачак: било је врло тамно под његовим широким гранама. Испрва нисам приметио ништа нарочито; али погледавши у страну — срце у мени клону: нека бела прилика стојала је непомично поред високог жбуна, између храста и шуме. Да, то је била она, моја ноћна гошћа. Кад јој се приближих, месец опет засија. Она је изгледала сва као да је саткана од полупровидне млечне магле — кроз њено лице провидела се грана како се лагано колеба на ветру — само су се коса и очи једва мало црнели, а на једном прсту скрштених руку блистао је прстен као бледо злато. Зауставих се пред њом и хтедох проговорити. Али глас ми замре у грудима, иако стварно нисам више осећао страх. Њене се очи окретоше на мене; њихов поглед није изражавао ни тугу ни радост, већ некакву беживотну пажњу. Чекао сам неће ли изговорити коју реч, али је она остала непомична и ћутала, и све је гледала у мене својим мртвачким укоченим погледом. Мене опет обузе страх.

— Дошао сам! — узвикнух напослетку с напором.

Потмуло и чудно одјекну мој глас.

— Ја те волим, — чу се шапат.

— Ти ме волиш! — понових ја запањен.

— Одај ми се, — поново ми зашушти као одговор.

— Да ти се одам! Али ти си авет — ти немаш ни тела. — Чудно одушевљење ме обузе. — Шта

си ти? — Дим, ваздух, пара? — Да ти се одам! Одговори ми прво ко си ти? Јеси ли живела на земљи? Откуда си се појавила?

— Одај ми се! Нећу ти никакво зло учинити. Кажи само две речи: узми ме.

Ја погледах у њу. — „Шта то она каже?" помислим. — „Шта ово све значи? И како ће ме она то узети? Или да покушам?"

— Па добро, — рекох ја гласно и неочекивано, као да ме је неко одостраг гурнуо. — Узми ме!

Тек што сам изговорио те речи, а тајанствена прилика, с неким унутрашњим смехом, од кога јој за тренутак задрхта лице, зањиха се унапред, руке јој се раставише и испружише... Ја хтедох да отскочим; али сам већ био у њеној власти. Она ме обухвати, моје се тело подиже на пола аршина од земље — и ми обоје полетесмо, глатко и не сувише брзо над непомичном мокром травом.

V

Спочетка ми се вртело у глави — па нехотице затворим очи... После једног минута опет их отворим. Летели смо као раније. Али се шума није видела: под нама се простирала равница, засејана тамним пегама. На своје запрепашћење уверим се да смо се подигли на страшну висину.

„Ја сам пропао, ја сам у власти сатане", као муња сину ми у глави. До тога тренутка није ми ни падала напамет помисао на искушење нечисте силе,

о могућности пропасти. Непрестано смо јурили, и, како се чинило, пели се све више и више.

— Куда ме носиш? — промуцах напослетку.

— Куда хоћеш, — одговори моја сапутница. Она се сва приљуби уза ме; лице јој се скоро наслони на моје лице. Уосталом, једва сам осећао њен додир.

— Пусти ме на земљу; мука ми је на овој висини.

— Добро, затвори очи и не диши.

Ја послушах и одмах осетих да падам као бачен камен... Ваздух зафијука кроз моју косу. Кад се освестих, опет смо глатко летели над самом земљом, тако да смо закачивали за врхове високих трава.

— Мети ме на ноге, — почех ја. — Како је то задовољство летети! Ја нисам птица.

— Ја сам мислила да ће ти бити пријатно. Ми немамо другог занимања.

— Ми? — А ко сте то ви?

Одговора не би.

— Ти ми то не смеш да кажеш?

Тужан звук, као онај што ме је пробудио прве ноћи, затрепери у мојим ушима. Међутим, ми смо се једва приметно кретали даље по влажном ноћном ваздуху.

— Та пусти ме! — рекох ја. Моја сапутница се тихо одмаче — и ја се осетих на ногама. Она стаде преда ме и опет скрсти руке. Ја се умирих и погледах је у лице: оно је као и пре изражавало покорну тугу.

— Где смо ми? — упитах је. Нисам познавао место око себе.

— Далеко од твоје куће, али ти можеш тамо бити за трен ока.

— А на који то начин? Да се опет поверим теби?

— Ја ти нисам учинила зло и нећу ти учинити. Летећу с тобом до зоре, то је све. Могу те однети куд год зажелиш — у све крајеве земље. Одај ми се! Кажи опет: узми ме!

— Па добро. . . узми ме!

Она се опет приљуби уза ме, ноге ми се опет одвојише од земље и ми полетосмо.

VI

— Куда? — упита ме она.

— Право, све право.

— Али ту је шума.

— Подигни се изнад шуме — само лакше.

Винусмо се увис, као шљука, налетевши на брезу, — па опет полетесмо право. Место траве промицали су нам испод ногу врхови дрвећа. Чудно је било видети шуму озго, њена чекињаста леђа осветљена месецом. Она је изгледала као неки огроман заспао звер и пратила нас је широким, непрекидним шуштањем, налик на неразговетно режање. Овде онде наилазили смо на који омањи пропланак; лепо се црнео с једне његове стране зупчаст појас сенке. . . Покашто би доле жалостиво скичао зец; горе је сова крештала, такође жалостиво; ваздух је мирисао на печурке, пупољке. љутиће; месечина се

просто разливала на све стране — хладно и оштро; Влашићи су блистали над самом главом. Ево и шума остаде позади; у пољу се отегла магличаста пруга: то тече река. Полетесмо дуж једне њене обале, над жбуновима, отежалим и непомичним због влаге. Таласи у реци час су се сјактали плавим сјајем, час су се ваљали тамни и као зли. На места се изнад њих дизало танко испарење — и чашице локвања девичански и раскошно белеле су се свима својим расцветаним круницама, као да су знале да се до њих не може допрети. Зажелим да откинем једну од њих — и гле, већ сам се нашао над самом глатком површином реке... Влага ми непријатно удари у лице чим прекидох жилаву стабљику крупног цвета. Почесмо прелетати с обале на обалу, као вивци, које смо сваки час будили и за њима јурили. Више пута нам се дешавало да налетимо на породицу дивљих патака, поређаних у кругу на чистом местанцу међу трском — али оне се нису мицале, сем ако једна од њих брзо извуче врат испод крила, погледа, па хитро тури опет кљун у растресито перје, а друга слабо крекне и при том јој се цело тело малко затресе. Поплашисмо једну чапљу: она се подиже из ракитова жбуна, млатарајући ногама и с тромим напором машући крилима: том приликом ми се она учини доиста налик на Немца. Риба нигде није пљескала — и она је спавала. Почео сам се навикавати на осећај летења, па сам чак налазио у њему пријатности: разумеће ме свако коме се дешавало да лети у сну. Станем с великом па-

њом разгледати чудно створење, чијом милошћу су се са мном дешавали оваки невероватни догађаји.

VII

То је била жена ситног, неруског лица. Сивобеличасто, полупровидно, с једва означеним сенкама, оно је потсећало на фигуре на алабастерској вази, изнутра осветљеној — и опет ми се учини позната.

— Могу ли с тобом говорити? — упитам је.

— Говори.

— Видим ти на прсту прстен; ти си, значи, живела на земљи — била си удата?

Застанем... Одговора нема.

— Како се зовеш — или бар како си се звала?

— Зови ме Елис.

— Елис! То је енглеско име! Ти си Енглескиња? Ти си ме знала раније?

— Нисам.

— Па зашто си се баш мени јавила?

— Ја те волим.

— И задовољна си?

— Да; ми летимо, ја и ти кружимо по чистом ваздуху.

— Елис! — рекох ја одједном; — ти си можда злочиначка, осуђена душа?

Глава моје сапутнице се наже.

— Не разумем те, — шапну она.

— Заклињем те Богом... — почех ја.

— Шта то говориш? — рече она у недоумици. — Не разумем. — Учини ми се да њена рука, која је стајала као хладан појас око мога струка, полако мрдну...

— Не бој се, — проговори Елис; — не бој се, мили мој! — Њено лице се окрете и примаче моме лицу... Осетих на својим уснама неки чудан осећај, као додир танке и меке жаоке... Безопасне пијавице тако се лепе.

VIII

Погледам доле. Већ смо опет успели да се подигнемо на доста велику висину. Прелетали смо изнад непознате ми среске вароши, која се простирала на падини широког брега. Цркве су се уздизале над тамном масом дрвених кровова, воћњака; дугачак мост се црнео на окуци реке; све је ћутало, под притиском сна. Сама кубета и крстови изгледали су као да сијају немилим сјајем; ћутке су штрчали високи бунарски ђермови поред округлих капа ракита; беличаст друм као узана стрела немо се упијао у један крај вароши — и немо избијао из противног краја на сумрачни простор једноликих поља.

— Каква је то варош? — упитаћу ја.

— ...сов.

— ...сов у ...ској губернији?

— Да.

— Ала сам далеко од куће!

— За нас нема даљине.

— Збиља? — Изненада ми сину у глави смела мисао. — Па носи ме онда у Јужну Америку!

— У Америку не могу. Тамо је сад дан.

— А ја и ти смо ноћне птице. Па онда куда било, куд можеш, само што даље.

— Затвори очи и не диши, — одговори Елис, и ми полетесмо брзо као олуја. С потресним шумом упадао ми је ветар у уши.

Заустависмо се, али шум није престајао. Напротив: он се претворио у неко страшно урлање, у громовну тутњаву...

— Сад можеш отворити очи, — рече Елис.

IX

Ја послушах... Боже мој, где сам ја?

Над главом се пуше тешки облаци; они се гурају, они јуре, као стадо злобних чудовишта... а тамо доле друго чудовиште: разјарено, управо разјарено море. Бела пена грчевито светлуца и кључа у њему читавим брдима — и, подижући чупаве таласе, са суровим грохотом бије о огромну стену, црну као катран. Урлање буре, ледени дах усколебане бездне, тешко пљускање мора о обалу, при чему се с времена на време чује нешто налик на јаук, на далеки топовски пуцањ, на звук звона — раздирућа шкрипа и чегртање обалског шљунка, изненадно крештање невидљивог галеба, на мутном хоризон-

ту колебљиви костур лађе — свуда смрт и ужас... Мени се у глави поче вртети — па опет затворих очи обамирући...

— Шта је то? — Где смо ми?

— На јужној обали острва Уајт, пред стеном Блакгант, где се тако често разбијају лађе — рече Елис, овај пут нарочито разговетно и, како ми се учинило, не без злурадости...

— Носи ме даље, даље одавде... кући! кући!

Ја се сав скупих, стиснух лице рукама... осетих да јуримо још брже него мало пре; ветар више није урлао и звиждао. — Он је фијукао кроз моју косу, кроз моје одело... одузимао ми дах...

— Стани на ноге, одјекну глас Елисин.

Покушавао сам да загосподарим собом, својом свешћу... Осећао сам под ногама земљу и ништа нисам чуо, као да је све унаоколо изумрло... само је у слепоочницама неједнако ударала крв и са слабим унутрашњим звекетом још непрестано ми се вртело у глави. Исправим се и отворим очи.

X

Налазили смо се на бедему мога рибњака. Право преда мном, кроз оштро лишће раките, видела се његова широка површина са овде онде подигнутим праменовима лаке магле. Надесно се нејасно светлуцало ражано поље; налево се дизало дрвеће у парку, дугачко, непомично и као влажно... Јутро је већ дахнуло на њих. По чистом сивом небу отегла се два три коса облачка, као пруге дима; из-

гледали су жућкасти; први слаб отсјај зоре падао је на њих. Бог на зашто, око још није могло разликовати на побелелом хоризонту оно место где је она требала да се јави. Звезде су се гасиле; још се ништа није мицало; ма да се све већ будило у чаробној тишини јутарњег сутона.

— Јутро! ево јутра! — узвикну над самим мојим ухом Елис. — Збогом! До сутра!

Ја се окретох... Одвојивши се малко од земље, она је пливала поред мене — и одједном подиже обе руке над главом. Та глава, и руке, и рамена, за часак плануше телесном, топлом бојом; у тамним очима задрхташе живе искре; осмех пун потајне страсти појави се на поруменелим уснама... Преда мном се изненада појави дивна жена; али, као да пада у несвест, она се одмах претури назад и расплину као пара.

Ја остадох непомичан.

Кад се повратих и погледах око себе, учини ми се да телесна, бледоружичаста боја што је прелетела преко фигуре моје авети још се никако није губила, већ ме је, разливена по ваздуху, окруживала... То се зора рађала. Одједном осетим крајњи умор и пођем кући. Пролазећи поред живинарника, чујем прво јутарње ћеретање гушчића (пре њих ни једна птица се не буди); дуж крова, на крају сваке слемењаче седела је по једна чавка — и све су се оне брижљиво и ћутећи чистиле, јасно се оцртавајући на млечном небу. Покашто су се наједанпут све подизале и, летевши мало, опет падале једна по-

ред друге, без вике... Из оближње шуме два пут се зачу промукло јутарње крештање црњака - тетреба, који тек што је слетео у росну траву прораслу јагодама... С лаком дрхтавицом у телу докотурам се до постеље и брзо заспим чврстим сном.

XI

Идуће ноћи, кад сам стао прилазити старом храсту, Елис ми полете у сусрет као познанику. Нисам је се бојао као јуче, скоро сам јој се обрадовао; чак се нисам трудио да разумем шта се са мном збива: само сам желео летети што даље, по занимљивим местима. Рука се Елисина опет обави око мене — и ми опет полетесмо.

— Пођимо у Италију, — шапнух јој на ухо.

— Куд год хоћеш, мили мој, — одговори она свечано и тихо. Па ми тихо и свечано окрете своје лице. Оно ми се учини не тако провидно као синоћ; учини ми се женственије и озбиљније. Оно ме потсети на оно дивно створење што је промакло преда мном у зору пред растанком.

— Ова ноћ је велика ноћ, — настави Елис. — Она долази ретко — кад седам пута тринаест...

Ту не дочух неколико речи.

— Сад се може видети оно што је у друго време скривено.

— Елис! — почех је преклињати, — па ко си ти? Реци ми напослетку.

Она ћутећи подиже своју дугу белу руку.

На тамном небу, тамо куда показа њен прст, из-

међу ситних звезда, сијала се комета као црвена црта.

— Како да те разумем, — почех ја. — Или ти летиш међ људима, као што она комета лети међу планетама и сунцем... И чиме?

Али се Елисина рука изненада наднесе над моје очи... Као да ме бела магла из влажне долине запахну...

— У Италију! у Италију! — зачу се њен шапат. Ова ноћ је велика ноћ.

XII

Магла се пред мојим очима разиђе и ја спазих под собом бескрајну равницу. Али већ по самом додиру топлог и меког ваздуха с мојим образима, могао сам познати да нисам у Русији; па и та равница није личила на наше руске равнице. То је била огромна нејасна просторија, по свему судећи необрасла травом и пуста; овде онде, на целом њеном пространству, блистају стајаће воде, као мали одломци огледала; у даљини неразговетно се види море, које се не чује нити се креће. Крупне звезде сјаје се између великих лепих облака; свуда се чују трилери од хиљаду гласова, непрестано, а ипак не одвећ гласно — и чудна је била та оштра и дремљива бука, тај ноћни глас пустиње.

— Понтиске мочвари, — проговори Елис. — Чујеш ли жабе? Осећаш ли мирис влаге?

— Понтиске мочвари? — понових ја, и осетих како ме обузе величанствена туга. — Али зашто

си ме донела овамо, у овај тужни забачени крај? Боље одлетимо к Риму.

— Рим је близу, — одговори Елис, — спреми се.

Спустисмо се и полетесмо поред старинског латинског пута. Биво лагано подиже из глибавог муља своју чупаву, чудовишну главу, с кратким праменовима чекиње између криво избачених рогова. Он косо поведе беоњачама бесмислених и злобних очију и тешко фркну мокрим ноздрвама, као да нас је осетио.

— Рим, Рим је близу... — шаптала је Елис. — Гледај, гледај унапред...

Ја подигох очи.

Шта се то црни на ивици ноћног неба? Да ли су то луци огромног моста? Над каквом реком он стоји? Зашто је прекинут на неким местима? — Не, то није мост, то је старински водовод. Унаоколо је света земља Кампања, а тамо у даљини Албанске Планине — и њихови врхови, и седа леђа старинског водовода слабо блистају под зрацима месеца који тек што се родио... Ми се изненада винусмо, па смо лебдели у ваздуху пред усамљеним развалинама. Нико не би могао рећи шта је то било раније: гробница, дворац, кула... Црни бршљан обвијао се око ње целе својом мртвом снагом, а доле се отварао, као зев, полуразрушени свод. Тежак задах подрума био ми је у лице од те гомиле ситног, тесно приљубљеног камена, с којег је одавно спала гранитна облога зида.

— Овде, — проговори Елис и подиже руку, —

овде! Изговори гласно, три пута узаманце, име великог Римљанина. Ти ћеш видети.

Ја се замислих.

— Divus Cajus Julius Caesar! — узвикнух наједанпут; — divus Cajus Julius Caesar! — понових отегнуто; — Caesar!

XIII

Још се последњи одзвук мога гласа није био изгубио, а чини ми се да чујем...

Тешко ми је рећи шта управо. Испрва сам чуо нејасан, ухом једва чујан прасак трубних звукова и пљескања, који се бескрајно понављао. Изгледало је као да се негде страшно далеко, у некој дубини без дна, изненада заталасала безбројна гомила, па се диже, диже, узрујавајући се и довикујући се једва чујно, као кроз сан, кроз многовековни сан који дави. Затим ваздух заструја и потамне над развалинама... Почеше ми се привиђати сенке, мирijаде сенки, милиони контура, час заокругљених као шлемови, час издужених као копља; месечина се дробила у тренутне плавкасте варнице над тим копљима и шлемовима — и сва та армија, та гомила хрлила је све ближе и ближе, расла, њихала се напрегнуто... Неисказан напор, напор довољан да подигне цео свет, осећао се у њој; али се ни један лик није јасно оцртавао... И наједаред ми се причини као да се дрхтај пронесе унаоколо, као да се одбише и раставише некакви огромни таласи... „Caesar, Caesar venit!“ зашумеше гласови као лишће

у шуми, на коју је изненада налетела олуја... Разлеже се потмуо удар — и глава бледа, строга, с ловоровим венцем, оборених очних капака, глава императорова стаде се лагано издизати изнад развалина...

На људском језику нема речи којима би се могао исказати ужас који је стегао моје срце. Чинило ми се да кад би та глава отворила своје очи, отворила своје усне, ја бих одмах умро.

— Елис! — јекнух ја; — ја нећу, не могу, не треба ми Рим, груби, грозни Рим... Даље, даље одавде!

— Малодушни, — шапну она — и ми полетесмо. Успех још да чујем за собом гвоздени, овога пута громовити узвик легиона... затим све потамне.

XIV

— Погледај, — рече ми Елис, — па се смири.

Ја послушах — и, сећам се, први мој утисак био је толико пријатан да сам могао само уздахнути. Некаква плавичаста, сребрномека — да ли светлост или магла — обухватала ме је са свих страна. Спочетка нисам ништа разликовао: заслепила ме је та плаветна светлост — али гле, мало по мало почеше се помаљати контуре дивних брда, шума; пода мном пукло језеро, са звездама које трепере у дубини, с љупким мумлањем таласа који ударају о обалу. Мирис поморанџи обли ме као талас, — и заједно с њим, и тако исто као талас, допреше јаки, чисти звуци младог женског гласа. Тај мирис, ти звуци

просто ме повукоше доле — и ја се почех спуштати... спуштати се к раскошном мраморном дворцу, који се пријатно белео у чемпресовој шумици. Звуци су се лили кроз његове широм отворене прозоре; таласи језера, посутог цветном прашином, пљускали су о његове зидове — а сасвим према њему дизало се из недара воде високо, округло острво, све као обучено у тамно зеленило поморанџи и ловора, све заливено сјајним испарењем, све посејано статуама, витким колонама, портицима храмова...

— Isola Bella! — прозбори Елис. — Lago Maggiore...

Ја рекох само: а! — и наставих спуштање. Женски глас се све јаче, све јасније чуо у дворцу; вукло ме је нешто неодољиво к њему... хтедох да загледам у лице певачице што таквим звуцима оглашава такву ноћ. Ми се заустависмо пред прозором.

Насред собе, намештене по помпејском укусу и која је више личила на старински стан него на најновију салу, седела је за фортепијаном млада жена, окружена вајарским радовима, скупоценим тканинама, осветљена озго меким зрацима двеју лампи затворених у кристалне кугле. Забацивши мало главу и упола затворивши очи, она је певала талијанску арију; певала је и смешила се, и у исто време њене црте су изражавале озбиљност, чак строгост... знак потпуног уживања! Она се смешила... и Праксителов фаун, лен, млад као и она, по-

хотљив, изгледало је да се такође смеши на њу иза угла, иза грана олеандра, кроз танки дим што се дизао из бронзане кадионице на старинском троношцу. Лепотица је била сама. Очаран звуцима, лепотом, блеском и пријатним мирисом ноћи, потресен дубоко у срцу призором те младе, мирне, светле среће, сасвим сам био заборавио на своју сапутницу, заборавио како сам чудновато постао сведок тога удаљеног, тога туђег ми живота — и већ хтедох да станем на прозор, хтедох да отпочнем разговор...

Цело ми тело задрхта од силног удара — као да сам се дотакао лајденске боце. Обазрем се... Лице Елисино било је — поред све своје прозрачности — мрачно и страшно; у њеним изненадно отвореним очима мутно се светлела злоба...

— Даље! — шапну она бесно, и опет вихор и мрак, и вртоглавица... Само овај пут ми оста у ушима не узвик легиона већ глас певачице, прекинут на високој ноти...

Заустависмо се. Висока нота, она иста нота једнако је звонила и није престајала звонити, ма да сам осећао сасвим други ваздух, други мирис... На мене је пирила окрепљујућа свежина, као од велике реке, и мирисало сено, дим, конопља. За отегнутом нотом долазила је друга, затим трећа, али с таком несумњивом нијансом, с тако познатим, милим преливом да сместа рекох самом себи: „Ово Рус пева руску песму" — и у истом тренутку ми све унаоколо постаде јасно.

XV

Били смо над равном обалом. Лево су се пружале, губиле у бескрај покошене ливаде, пуне големих пластова; надесно, тако исто у бескрај, губила се глатка површина велике, многоводне реке. Недалеко од обале велике, тамне барке лагано су се њихале на котвама, мичући полако шиљцима својих катарки као кажипрстима. С једне од тих барки долетали су до мене звуци јаког гласа, и на њој је горела светлост, дрхтећи и љуљајући се на води својим дугачким, црвеним одблеском. Овде-онде, и на реци и у њивама, нејасно оку — да ли је близу или далеко — мигале су друге светлости; оне би час шкиљиле, час се истицале као зрачне, крупне тачке; безбројни зрикавци су непрестано цврчали, ништа мање од жаба понтиских мочвари, — и под безобличним, али ниско наднетим, тамним небом покашто су крештале непознате птице.

— Ми смо у Русији? — упитам Елис.

— То је Волга, — одговори она.

Полетесмо поред обале.

— Зашто си ме истргла отуда, из оног дивног краја? — почех ја. — Је ли ти било криво, шта ли? Да се није љубомора пробудила у теби?

Усне Елисине једва задрхташе, и у очима опет блесну претња... Али јој се цело лице опет сместа скамени.

— Ја хоћу кући, — проговорих ја.

— Причекај, причекај, — одговори Елис. — Ова

ноћ је велика ноћ. Она се неће скоро вратити. Можеш бити сведок... Причекај.

И ми одједном почесмо летети преко Волге, укосо, над самом водом, ниско и испрекидано, као ластавице пред непогоду. Широки таласи тешко су жуборили под нама, оштар речни ветар шибао нас је својим хладним, моћним крилом... висока десна обала ускоро се поче уздизати пред нама у полутами. Појавише се стрма брда с великим раселинама. Приближисмо им се.

— Викни: Марш на кљун лађе! шапну ми Елис.

Ја се сетих ужаса који ме био обузео при појави римских фантома, осећао сам умор и неку чудну тугу, као да се срце у мени топило — не хтедох изговорити злокобне речи, унапред сам знао да ће се као одговор на њих појавити, као у Вучјој Долини Фрајшица, нешто чудновато, — али ми се усне отворише и против воље, и ја повиках, такође против воље, слабим, усиљеним гласом: „Марш на кљун лађе!"

XVI

Испочетка је све остало немо, као и пред римском развалином, — али се наједаред поред самог мог уха зачу лађарски смех — и нешто с јауком паде у воду и поче грцати... Погледам: нигде се нико није видео, — али се са обале одби ехо — и наједном и са свих страна подиже се заглушна галама. Чега све није било у том хаосу звукова: вика и вриска, помамна псовка и кикот, кикот више од

свега, ударци весала и секира, праска као кад се развaљују врата и сандуци, шкрипа конопаца и точкова, и коњски галоп, звоњење на узбуну и звекет ланаца, брујање и рика пожара, пијане песме и брзо изговорене речи уз шкргут, неутешни плач, жалостиво, очајно мољење, — и заповеднички усклици, претсмртни ропац и смело звиждање, граја и тупкање играча... „Удри! вешај! дави! сеци! својски! својски! тако! не жали!" — чуло се јасно, чуло се чак испрекидано дисање задуваних људи, — а међутим унаоколо, докле је око допирало, ништа се није показивало, ништа се није мењало: река се ваљала мимо, тајанствено, скоро суморно; сама обала изгледала је још више пуста и још дивља —и то је све.

Ја се обратим Елиси, али она метну прст на усне...

— Степан Тимофејић! Степан Тимофејић иде! — забруја унаоколо: — Иде наш отац, атаман наш, наш хранилац! — Ја и даље ништа нисам видео, али ми се неочекивано учини као да неко огромно тело иде на мене... — Фролка! где си, псето? — загрме страшан глас. — Пали са свих страна — та под секире их, белорукце!

Осећао сам на себи дах блиског пламена, горак гар дима — и у исто време нешто топло, као крв, бризну ми у лице и по рукама... Дивљи кикот одјекну око мене.

Ја изгубих свест — и кад се освестих, ја и Ели-

са смо тихо клизили дуж познате ивице моје шуме, право к старом храсту...

— Видиш ли ову стазу? — рече ми Елис; — онамо где месец мутно сија и где су обесиле главе две брезе?... Хоћеш онамо?

Али ја сам се осећао толико изломљен и изнурен да сам у одговор могао само рећи:

— Кући... кући...

— Код куће си, — одговори Елис.

Ја сам заиста стајао пред самим вратима своје куће — сам. Елис је ишчезла. Пас ми приђе, подозриво ме погледа — па урличући побеже од мене.

С муком се довучем до кревета и заспим, не скидајући се.

XVII

Сутрадан ме је глава болела, те сам једва мицао ногама; али ја нисам обраћао пажњу на своје телесно растројство, гризло ме је кајање, јед ме гушио.

Био сам до крајности незадовољан самим собом. „Малодушни! — непрестано сам понављао; — па Елис има право. Чега сам се уплашио? Како се нисам користио приликом?... Могао сам видети самог Цезара — а премро сам од страха, врснуо сам, окренуо сам главу као дете од прута. А Разин — то је друга ствар. Као племић и земљевласник... Уосталом, чега сам се и ту уствари уплашио? Малодушни, малодушни!”...

— Ама да ли ја то не сањам? — упитам се напослетку. Позовем економку.

— Марфа, у колико сати сам синоћ легао у постељу — не сећаш се?

— А ко те зна, храниоче... Биће, доцкан. У сумрак си изишао из куће; а у спаваћој соби си штиклама после поноћи лупао. Пред само јутро — да. Тако исто и прекјуче. Биће да имаш неку велику бригу!

— Ехе-хе! — помислим ја. — Значи да је летење ван сваке сумње."

— Добро, а у лицу какав сам данас? — додадох гласно.

— У лицу велиш? Дај да видим. Опао си малко. Па и блед си ми, храниоче; ама немаш ни капи крви у лицу.

Мене малко штрецну у срцу... Отпустим Марфу.

„Па овако, богами, могу и умрети, или полудети, — размишљао сам, седећи замишљен под прозором. — Треба све ово бацити. Ово је опасно. Гле како и срце некако чудновато куца. А кад летим, све ми се чини да га неко сиса, или као да нешто из њега капље — као оно у пролеће сок из брезе, ако се у њу забоде секира. А ипак ми жао. Па и Елис... Она се игра са мном као мачка с мишем... а уосталом, тешко да ми жели зла. Предаћу јој се последњи пут — нагледаћу се — а после... Али ако она пије моју крв? То је страшно. Поред тога, тако брзо кретање мора бити да је шкодљиво; кажу да

је и у Енглеској на железницама забрањено ићи брже од 120 врста на сат..."

Тако сам размишљао сам са собом — али после девет сати увече већ сам стајао пред старим храстом.

XVIII

Ноћ је била хладна, тамна, сива; ваздух је мирисао на кишу. Зачудих се кад никог не нађох под храстом; пролазио сам неколико пута унаоколо, долазио до ивице шумске, враћао се, пажљиво загледао у помрчину... Све је било пусто. Причеках мало, затим неколико пута узастопце изговорих име Елис, све јаче и јаче... али се она није појављивала. Обузе ме туга, скоро ме заболе; раније моје плашење нестаде; нисам се могао помирити с мишљу да ми се моја сапутница више неће вратити.

— Елис! Елис! Та дођи! Зар нећеш доћи? — викнух последњи пут.

Гавран, кога мој глас пробуди, изненада поче петљати нешто на врху оближњег дрвета, па, заплићући се у грање, поче лупати крилима... Али се Елис није појављивала.

Оборивши главу, упутим се кући. Испред мене су се већ црнеле раките на бедему рибњака, и светлост на прозору моје собе сину између јабука у башти, сину па се сакри, као око човека који би ме вребао — кад се одједном иза мене зачу танак звиждук ваздуха који је нешто брзо секло, и нешто ме одједном подухвати оздо нагоре: тако кобац поду-

хвата канџом, хвата препелицу... То је Елис на мене налетела. Ја осетих њен образ на свом образу. прстен њене руке око свога тела — и као оштар хлад заби ми се у ухо њен шапат: „ево ме". Ја се и уплаших, и обрадовах у исто време... Летели смо ниско изнад земље.

— Ти данас ниси хтела доћи? — проговорих ја.

— А ти си ме се зажелео? Ти ме волиш? О, ти си мој!...

Последње речи Елисине ме збунише... Нисам знао шта да кажем.

— Задржали су ме, — настави она; — вребали су ме.

— Ко те је могао задржати?

— Куда желиш? — упита Елис, не одговарајући по обичају на моје питање.

— Понеси ме у Италију, на оно језеро — сећаш ли се?

Елис се мало одмаче и одречно одмахну главом. Тад први пут приметих да више није провидна. И лице као да јој је добило боју; по његовој магловитој белини разливао се румен прелив. Загледах јој се у очи... па ми би страшно: у тим очима се нешто мицало — лаганим, непрекидним и злокобним покретом савијене и укочене змије коју почиње грејати сунце.

— Елис! — узвикнух ја: — ко си ти? Та реци ми, ко си?

Елис само слеже раменима.

Ја се почех љутити... зажелех да јој се осветим

— и одједном ми паде на памет мисао да јој кажем да ме пренесе са собом у Париз. — „Ту ћеш већ имати зашто бити љубоморна”, помислих.

— Елис! — рекох гласно; — ти се не бојиш великих вароши, на пример Париза?

— Не бојим.

— Не бојиш? Чак ни оних места где је тако светло, као на булеварима?

— То није дневна светлост.

— Врло добро; онда ме одмах носи на Италијански булевар.

Елис ми баци на главу крај свога дугачког обешеног рукава. Мене одмах обухвати нека бела магла, са успављујућим мирисом мака. Зачас свега нестаде: сваке светлости, сваког звука — скоро и саме свести. Остао је једино осећај живота — па и он није био пријатан. Изненада нестаде магле; Елис скиде рукав с моје главе, и ја видех пред собом хрпу грађевина, пуну сјаја, покрета, буке... Спазих Париз...

XIX

Ја сам раније бивао у Паризу, па зато одмах познадох место којем је летела Елис. То је био Тиљериски парк, са својим старим кестеновима, гвозденим решеткама, тврђавским ровом и зуавима зверског изгледа на стражи. Прошавши дворац, прошавши цркву св. Рока, на чијим је степеницама први Наполеон први пут пролио француску крв, заустависмо се високо над Италијанским булеваром, где је

трећи Наполеон учинио то исто, и с истим успехом. Гомиле народа, млади и стари кицоши, људи у блузама, жене у раскошним хаљинама, гурали су се по тротоарима: ресторани и кафане све у злату гореле су у светлости; омнибуси, кола свих врста и облика промицала су булеварима; све је просто врило, све је сијало, све, куда год погледаш... Али, чудна ствар, мени се није остављала моја чиста, мрачна ваздушна висина, није ми се приближавало том људском мравињаку. Изгледало је да се отуда подиже вруће, тешко, црвено испарење, и миришљаво и смрдљиво: одвећ много живота се тамо збило у једну гомилу. Ја сам се колебао... Али ево изненада долеће до мене глас уличне лоретке, оштар као звук гвоздених полуга; као безобразан језик, тај глас се истури напоље; он ме боцну као жаока гмизавца. Одмах ми изађоше пред очи камено, лакомо, пљоснато париско лице испалих јабучица, кајишарске очи, белило, руменило, колмована коса и букет вештачког цвећа јаких боја под шиљастим шеширом, састругани нокти налик на канџе, ружан кринолин... Исто тако изађе ми пред очи и наш степски човек који каска ситним кораком за лутком која се продаје... Замислих како он, збуњен до грубости и силом изговарајући **р** по француски, труди се да подражава манире Вефурових гарсона, крешти, улизује се, увија — па ми дође мрско... „Не", помислих, „овде Елис неће имати зашто да буде љубоморна"...

Међутим приметих да смо се мало по мало по-

чели спуштати... Париз нам се дизао усусрет са свом својом буком и димом...

— Стани! — обратих се Елиси. — Зар теби није овде загушљиво, зар ти није тешко?

— Ти си ме сам молио да те пренесем овамо.

— Погрешио сам, узимам реч натраг. Носи ме даље одавде Елис, молим те. Како да не: ено и кнез Куљмаметов гега по булевару; и његов пријатељ, Серж Вараксин, маше му руком и виче: „Иване Степанићу, алон супе, брже, же ангаже саму Риголбош!" Носи ме даље од ових м а б и л а и мезон д о р е, о д г а н д е м а и б и ш а, од џокеј-клуба и Фигаро, од обријаних војничких чела и углађених касарна, од сержандевила с еспањолкама и чаша мутног апсента, од играча домина по кафанама и играча на берзи, од црвених ленти у рупици реденгота и горњег капута, од господина де-Фоа, проналазача „специјалности бракова", и бесплатних консултација д-ра Шарла Албера, од либералних предавања и режимских брошура, од париских комедија и париских опера, од париских вицева и париске неотесаности... Даље! даље! даље!

— Погледај доле, — одговори ми Елис, — ниси више над Паризом.

Ја оборим очи... Доиста. Тамна равница, овде-онде пресечена беличастим пругама пута, брзо је јурила испод нас, и само позади, на хоризонту, као руменило огромног пожара, избијао је увис широк отсјај безбројне светлости светске престонице.

XX

Опет ми паде вео на очи ... Опет изгубих свест. Он се најзад развуче.

Шта је то онамо доле? Какав је оно парк с алејама стрижених липа, с одвојеним јелама у облику амрела, с портицама и храмовима по Помпадурином укусу, са статуама сатира и нимфи Бернинијеве школе, с тритонима рококо на средини кривих рибњака, окружених ниском оградом од поцрнелог мрамора? Да то није Версаљ? Не, није Версаљ. Омањи дворац, такође рококо, извирује иза гомиле кудравих храстова. Месец нејасно сија, омотан паром, а по земљи као да се распростро врло танак дим. Око не може да разазна шта је то: месечева светлост или магла? Ено на једном језеру спава лабуд: његова дугачка леђа се беле као степски снег, стегнут мразом, а онамо свитци сијају као дијаманти у плавичастој тами, код подножја статуа.

— Ми смо поред Манхајма, — проговори Елис: — ово је Швецингенски парк.

— Па то смо ми у Немачкој, — помислих ја, па почех ослушкивати. Свуда је била тишина; само негде усамљено и невидљиво пљескао је и жуборио млаз воде при паду. Чинило се да понавља све исте речи: „Да, да, да, свагда, да”. И наједанпут ми се причини као да самом средином једне од алеја, између зидова постриженог зеленила, дајући кицошки руку дами с пудрованом фризуром и у шареном роброну, ступа на црвеним потпетицама каваљер у златном кафтану и с чипкастим маншетама, с лаком че-

личном шпадом о бедру... Чудна, бледа лица... Хоћу да погледам у њих... али већ свега нестаје, и само и даље жубори вода...

— То снови лутају, — шапну Елис; — јуче се могло видети много... много. Данас и снови беже од људског ока. Напред! Напред!

Подигосмо се увис и полетесмо даље. Тако је лак и раван био наш лет да се чинило као да се не крећемо ми, већ да се, напротив, све креће нама у сусрет. Појавише се брда, тамна, таласаста, покривена шумом; она израстоше и запловише према нама... Ево већ протичу испод нас, са свима својим кривинама, кланцима, уским лукама, с ватреним тачкама у заспалим сеоцима на брзим потоцима на дну долина; а напред опет израстају и плове друга брда... Ми смо у недрима Шварцвалда.

Брда, непрестано брда... и шума, дивна, стара, моћна шума. Ноћно небо је ведро: могу да познам сваку врсту дрвета; нарочито величанствене беле јеле, с њиховим белим, правим стаблима. Овде онде, на крајевима шума, виде се дивокозе; грациозно и опрезно стоје оне на својим танким ножицама и ослушкују, искрививши дивно главе и начуљивши велике уши, налик на трубе. Развалина куле тужно и слепо истиче с врха голе литице своје упола срушене зупце; изнад старог, заборављеног камења мирно светлуца златна звездица. Из малог, скоро црног језера диже се, као тајанствена жалба, крекет малених жаба. Причињавају ми се други звуци, дугачки, малаксали, налик на звуке Еолове харфе... Ево је,

земље легенди! Онај исти танки месечев дим који ме изненадио у Швецингену разливен је овде свуда, и што се даље шире брда, тим је гушћи тај дим. Набројио сам пет, шест, десет различних тонова различних слојева сенке по планинским терасама, а изнад све те неме разноликости замишљено царује месец. Ваздух струји меко и лако. И мени самом лако и осећам се некако узвишено спокојан и тужан . . .

— Елис, ти треба да волиш овај крај!

— Ја ништа не волим.

— Како то? А мене?

— Да . . . тебе! — одговара она равнодушно.

Чини ми се да њена рука јаче него пре обвија мој стас.

— Напред! Напред! — вели Елис с неким хладним заносом.

— Напред! — понављам ја.

XXI

Над нама се изненада зачу јак, звонак крик који се прелива и одмах се понови већ малко напред.

— То задоцнели ждралови лете к вама, на север, — рече Елис; — хоћеш да им се придружиш?

— Да, да! подигни ме к њима.

Ми се винусмо и за трен ока нађосмо се напоредо са јатом ждралова у лету.

Крупне, лепе птице (било их је свега тридесет) летели су у облику троугла, машући оштро и ретко испупченим крилима. Испруживши круто главу и ноге, истуривши чврсто груди, они су јурили необу-

здано и тако брзо да је ваздух звиждао око њих. Чудно је било видети на такој висини, у такој даљини од свега живог, такав ватрен, снажан живот, таку несаломљиву вољу. Секући победоносно без престанка простор, ждралови су се покашто дозивали с другом на челу, предводником, и било је нешто поносито, озбиљно, нешто несаломљиво-поуздано у том гласном кликтању, у том разговору под облацима. „Долетећемо, вала, иако је тешко", као да су говорили, храбрећи један другог. И тада ми паде на памет да таквих људи као те птице у Русији — каквој Русији! у целом свету има мало.

— Сад летимо у Русију, — рећи ће Елис. Већ не први пут сам могао опазити да она скоро увек зна о чему ја мислим. — Хоћеш да се вратимо?

— Да се вратимо . . . или не? Био сам у Паризу; носи ме у Петроград.

— Сад?

— Одмах . . . Само ми покри главу твојим велом, јер ми је иначе мука.

Елис подиже руку . . . али пре него што ме магла обузе, осетих на својим уснама додир оне меке, топле жаоке . . .

XXII

„Слуша-а-а-ај!" одјекну у мојим ушима отегнут узвик. „Слуша-а-а-ај!" изумре негде на крају света. Ја се стресох. Висок златан шиљак паде ми у очи: познадох Петропавловску тврђаву.

Северна, бела ноћ! А да ли је то ноћ? Да то није

блед, болестан дан? Никад нисам волео петроградске ноћи; а овога пута би ме чак страх: Елисин облик се губио, топио, као јутарња магла на јулском сунцу, и ја сам јасно видео цело своје тело како је гломазно и само висило на Александровској колони. Дакле ево Петрограда! Да, то је доиста он. Те пусте, широке, сиве улице; те сивобеличасте, жутосиве, сивољубичасте, малтерисане и огуљене куће, с њиховим упалим прозорима, натписима светлих боја, гвозденим настрешницама над улазима и бедним пиљарницама; ти фронтони, натписи, дућанчићи, сандуци за коњску храну; златно кубе Исакијевске саборне цркве; непотребна, шарена берза; гранитни зидови тврђавски и излупана дрвена калдрма; те барке са сеном и дрвима; тај мирис прашине, купуса, рогозине и коњушнице, ти скамењени подворници у кожусима на капијама, ти згрчени у мртвачком сну кочијаши на проваљеним дрошкама, — да, то је она, наша северна Палмира. Све се види унаоколо; све је јасно, до ненаситости разговетно и јасно, и све тужно спава, чудно нагомилано и оцртавајући се у полупрозрачном ваздуху. Вечерње руменило — јектичаво руменило — још се није изгубило и неће се изгубити до јутра с белога неба без звезда; оно пада по свиластој површини Неве, а она једва чујно жубори и једва се колеба, журећи се напред својом хладном, плавом водом . . .

— Летимо одавде, — замоли Елис.

Па и не сачекавши мој одговор, понесе ме преко Неве, преко Дворске пијаце, ка Литејном. Кораци и

гласови зачуше се доле: улицом је ишла гомилица младића испијених лица и разговарала се о школама играња. „Потпоручник Столпаков је седми!" викну одједаред буновно војник што је стајао на стражи код пирамиде зарђалих топовских зрна, а мало даље, код отвореног прозора, спазих девојку у изгужваној свиленој хаљини, без рукава, с бисерном мрежом на коси и цигаретом у устима. Она је са страхопоштовањем читала књигу: то је била свеска песама једног од најновијих Јувенала.

— Летимо одавде! — рекох ја Елиси.

Прође само један минут, и већ су промицали пред нама труле јелове шуме и мочари покривене маховином, које окружују Петроград. Летели смо право на југ: небо и земља — све је мало по мало постајало све тамније и тамније. Болесна ноћ, болестан дан, болесна варош — све је остало позади нас.

XXIII

Летели смо лакше него обично, па сам имао могућности да пратим очима како се поступно развија преда мном, као свитак бескрајне панораме, опширна просторија родне земље. Шуме, жбуње, њиве, јаруге, реке — покашто села, цркве — па опет њиве, и жбуње, и јаруге . . . Обузе ме туга и нека равнодушна досада. И нисам зато осетио тугу и досаду што сам прелетао баш изнад Русије. Не! Сама земља, та равна површина што се простирала пода мном; она земљина лопта са својим становништвом, тренутним, немоћним, притиснутим нуждом, јадом, боле-

стима, прикованим уз грудву презрене прашине; та трошна, храпава кора, тај израштај на ватреној трунци наше планете, по којој је избила плесан, коју ми зовемо органским, биљним царством; ти људи-муве хиљаду пута су ништавнији од мува; њихова обиталишта склепана од блата, сићушни трагови њихове ситне једнолике бриге, њихове смешне борбе с неизмењљивим и неизбежним, — како ми је све то одједаред огадило! Срце се у мени лагано преврте, и не хтедох више гледати те безначајне слике, ту бљутаву изложбу... Да, мени постаде досадно — горе него досадно. Чак нисам осећао ни сажаљења према својој сабраћи: сва осећања у мени утопише се у једном, које се једва и усуђујем поменути: у гађење, а најјаче, највеће гађење сам осећао — према себи самом.

— Престани, — шапну ми Елис, — престани, иначе те нећу моћи снети. Постајеш тежи.

— Иди кући, — одговорих јој истим гласом каквим сам говорио своме кочијашу, излазећи после три сата ноћи од својих московских пријатеља, с којима сам све од ручка расправљао о будућности Русије и важности општинске земљишне заједнице. — Иди кући, — понових па затворих очи.

XXIV

Али их убрзо отворих. Елис се некако чудно прибијала уза ме; скоро гурала. Погледах у њу, и крв се у мени следи. Коме се дешавало да види на лицу неког другога изненадан израз дубоког запрепашће-

ња, чији узрок он не може да погоди, — тај ће ме разумети. Запрепашћење, мучно запрепашћење је кривило, унаказивало бледе, скоро избрисане црте Елисине. Нисам видео ништа слично, чак ни на живом људском лицу. Беживотно, магловито привиђење, сенка . . . и онај умирући . . .

— Елис, шта је теби? — проговори напослетку.

— Она . . . она . . . — одговори она с напором, — она је!

— Она? Ко она?

— Не помињи је, не помињи, — брзо промрмља Елис. Треба да се спасавам, иначе је свему крај — и за увек . . . Погледај: ено тамо!

Ја окретох главу у страну куд ми је показивала уздрхтала рука и спазих нешто . . . заиста страшно.

То нешто било је тим страшније што није имало одређеног облика. Нешто тешко, мрачно, жутоцрно, шарено, као трбух у гуштера — ни облак ни дим, лагано, змијским покретом, мицало се изнад земље. Равномерно, широко колебање озго надоле и оздо нагоре, колебање које је потсећало на злокобно махање крила птице грабљивице кад тражи свој плен; с времена на време неисказано гадно сагињање к земљи, — тако паук пада на ухваћену муху . . . Ко си ти, шта си, грозна масо? Под њеним утицајем — то сам видео, то сам осећао — све се уништавало, све је немело . . . Од ње је била трула, кужна студен — од те студени се гадило и мрак падао на очи, а коса се дизала у вис. То је ишла сила; она сила којој нема противљења, којој је све потчињено, која без вида,

без лика, без смисла — све види, све зна и као птица грабљивица бира своје жртве, као змија их дави и лиже својим хладним жалцем . . .

— Елис! Елис! — дрекнух ја као луд. — То је смрт! сама смрт!

Тужан звук, који сам већ раније чуо, оте се из уста Елиси — овога пута он је више личио на људски, очајни крик — и ми полетесмо. Али наш лет био је чудно и страшно нераван; Елис се превртала у ваздуху, падала, бацала се тамо амо, као јаребица смртно рањена или кад жели да одвуче пса од својих младунаца. А међутим, у стопу за нама, одвојивши се од неисказано ужасне масе, појурише некакви дугачки, вијугави пипци као неке испружене руке, као канџе . . . Огромна слика умотане фигуре на бледом коњу намах се диже и вину се под само небо . . . Још немирније, још очајније се узврпољи Елис. „Она је опазила! Све је свршено! Пропала сам! . .” чуо се њен испрекидани шапат. „О, мене несрећнице! Могла сам се користити, науживати живота . . . а сад . . . Ништавило, ништавило!”

То је било и сувише неиздржљиво . . . Ја изгубих свест.

XXV

Кад дођох себи — лежао сам на леђима у трави и осећао у целом телу потмуо бол као од јаког удара. На небу је свитало јутро: могао сам јасно распознавати предмете. Недалеко од мене, дуж брезове шумице, ишао је пут, засађен ракитама: место ми

се учини познато. Почех се потсећати шта ми се десило, па се сав стресох чим ми паде на памет оно последње ружно привиђење . . .

„Али чега се уплашила Елис?” помислих. „Зар и она потпада под њену власт? Зар она није бесмртна? Зар је и она осуђена на ништавило, уништење? Како је то могуће?”

Тихо јецање зачу се у близини. Окренем главу. На два корака од мене непомично је лежала млада жена у белој хаљини, с разбарушеном густом косом, голих рамена. Једна рука је била забачена до главе, а друга пала на груди. Очи су јој биле затворене, а на стегнутим уснама избијала је лака црвена пена. Ама је ли то Елис? Али Елис је авет, а ја сам видео пред собом живу жену. Допузим до ње, нагнем се. . .

— Елис! јеси ли ти то? — узвикнем. Одједном се мало подигоше широки очни капци, задрхтавши малко; тамне, продорне очи упише се у мене — и у истом тренутку у мене се упише и усне, топле, влажне, миришући на крв . . . меке руке снажно обгрлише мој врат, топле, пуне груди грчевито се припише уз моје. — Збогом! Збогом насвагда! — разговетно рече све слабији глас — па свега нестаде.

Ја се подигох, њихајући се на ногама као пијан, па прешавши неколико пута руком по лицу, погледах пажљиво око себе. Налазио сам се поред . . . ског друма, на две врсте од свога мајура. Сунце се већ рађало кад се довукох до куће.

*

Идуће ноћи чекао сам — и, признајем, не без страха — појаву своје авети; али ме она више није посећивала. Једаред чак одем у сумрак до старог храста, али и тамо се није десило ништа необично. Уосталом, нисам много жалио што се прекинуло то чудно познанство. Ја сам много и дуго размишљао о том непојамном, скоро бесмисленом случају, — па сам се уверио да га не само наука не објашњава, већ се чак ни у бајкама, у легендама не налази ништа слично. Шта је Елис у ствари? Аветиња, душа која лута, зао дух, силфида, можда вампир? Понекад ми се чинило да је Елис жена коју сам некад познавао, па сам се упињао да се сетим где сам је видео... Ево, ево, чинило ми се понекад — сад, овог минута ћу се сетити... Хоћеш! Све се опет расплињавало, као сан. Да, много сам мислио и, као обично, ништа нисам смислио. Нисам се усуђивао да питам за савет или мишљење друге људе, бојећи се да ме не прогласе за лудог. Најзад махнем сва своја размишљања: право да кажем, није ми било до тога. С једне стране, настала је еманципација с поделом имања итд., итд.; а с друге, и здравље ми попустило: почеше ме болети груди, несаница, кашаљ. Цело тело слаби. Лице жуто, као у мртваца. Доктор уверава да сам малокрван, зове моју болест грчким именом „анемија" и шаље ме у Гаштајн. А посредник се куне да се без мене са сељацима не може снаћи...

Па деде, снађи се ту!

Али шта значе ти необични чисти и оштри звуци, звуци хармонике, које чујем чим се преда мном

почне говорити о нечијој смрти? Они постају све јачи, све оштрији ... И зашто се тако мучно стресам кад само помислим о ништавилу?

1863 год.

П а с

— Прича —

— Али ако се допусти могућност натприродног, могућност да се оно меша у стварни живот, — онда, допустите да упитам, какву улогу, после тога, треба да игра здрав разум? — изјави Антон Степанић па скрсти руке на трбуху.

Антон Степанић је био по чину статски саветник, служио је у неком чудном одељењу министарства, и говорећи са застајањем, затегнуто и из баса, уживао је свеопште поштовање. Њему су, мало пре тога, по речима завидљиваца, „налепили станислашку"[1]

— То је сасвим тачно, — рећи ће Скворевић.

— То нико не може спорити, — додаде Кинаревић.

— И ја се слажем, — одобри из фистуле домаћин, г. Финоплентов.

— А ја морам признати да се не могу сложити, јер се мени десило нешто натприродно, — рећи ће човек средњег раста и средњих година, с трбушчићем и ћелом, који је дотле седео ћутећи у запећку. Погледи свих који су били у соби радознало и у недоумици окретоше се на њега — и завлада тајац.

[1] Орден св. Станислава. — Прим. прев.

Тај човек био је калушки спахија средњег стања, који је недавно допутовао у Петроград. Он је некад служио у хусарима, све прокоцкао, поднео оставку и настанио се у селу. Најновије економске промене скресали су његове приходе, те се кренуо у престоницу да потражи згодно местанце. Није имао никаквих способности нити је имао каквих веза; али се он чврсто уздао у пријатељство једнога свога старога колеге, који је одједаред неочекивано ускочио у људе, и коме је он једаред помогао да измлати једног варалицу у картама. Поврх тога, он је рачунао на своју срећу — и она га није изневерила: после неколико дана он добије место надзорника над државним магацинима, место удобно, чак и уважено, и које није тражило нарочити таленат: сами магацини постојали су само као предлог и чак се није тачно ни знало чим да се напуне, — а измишљени су у сврху државне економије.

Антон Степанић први прекиде опште запрепашћење.

— Како, драги господине, — поче он, — ви тврдите не шалећи се да вам се десило нешто неприродно, хоћу рећи нешто што није у складу са природним законима?

— Тврдим, — одговори „драги господин", коме је право име било Порфирије Капитонић.

— Није у складу са природним законима! — понови љутито Антон Степанић, коме се, по свему изгледу, допаде та фраза.

— Управо ... да; ето баш тако како сте ви изволели рећи.

— То је чудно! Како рачунате, господо? — Антон Степанић покуша да даде својим цртама лица ироничан израз, али ништа није испало — или, тачније да кажемо, испало је само то као да хоће да каже: ето, господин статски саветник осетио рђав задах. — Хоћете ли се потрудити, драги господине, — настави он, обраћајући се калушком спахији, — да нам кажете појединости тако занимљивог догађаја?

— Зашто да не? Могу! — одговори спахија, па помакнувши се неусиљено на средину собе поче овако:

— Ја имам, господо, као што вам је може бити познато — а може бити и није познато, мало имање у козловском срезу. Раније сам из њега извлачио неку корист, а сад, разуме се, могу очекивати само непријатности. Него, на страну политику! Елем, у том истом имању имам мали мајур: воћњак, као што је у реду, рибњак с карашима, приличне зграде, — па и кућицу за своје грешно тело ... Ја сам човек нежењен. И тако, молићу, једаред, — тако пре једно шест година, — вратим се кући доста касно: код суседа сам играо карата — али при том, молим да узмете у обзир, што се каже, малко накресан; скинем се, легнем, угасим свећу. И замислите само, господо: тек што сам угасио свећу, нешто се поче врпољити испод мога кревета! Мислим: пацов. Не, није пацов: гребе, врти се, чеше се... Најзад поче ушима лупати!

„Наравно: пас. Али откуд ту пас? Ја не држим псе; сем ако није, мислим, ако се није завукао какав залутали? Викнем свога слугу (зове се Фиљка). Уђе слуга са свећом. — Шта је ово, велим ја, брат Фиљка, какав је ово неред код тебе! Код мене се пас завукао под кревет. — Какав, вели, пас? — А откуд ја знам, велим ја; то је твоја ствар — да не допустиш да се твој господар узнемирава. — Нагну се мој Фиљка, стаде свећом испод кревета осветљавати. — Па овде, вели, нема никаквог пса. — Нагнем се и ја: заиста нема пса. — Какво је ово чудо! — бацим поглед на Фиљку: а он се смеши. — Будало, — велим му ја: — шта се кезиш? Пас је вероватно шмугнуо у претсобље, чим си отворио врата. А ти, зевзече, ниси ништа видео зато што увек спаваш. Не мислиш ваљда да сам пијан? — Он хтеде нешто да изговори, али га ја отерам, склупчам се, и те ноћи ништа више нисам чуо.

„Али идуће ноћи — замислите! — понови се то исто. Чим угасим свеће, опет гребе, лупа ушима. Опет позовем Фиљку, опет он погледа испод кревета — опет ништа. Отпустим га, дунем у свећу — пих до врага! Псето ту па ту. И баш прави пас: просто се чује како дише, како се биска зубима по длаци, тражи буве... тако разговетно! — Фиљка! — велим ја: — уђи-де овамо без свеће! — Он уђе. — Но, шта је, велим, чујеш ли? — Чујем, — вели. Ја га не видим, али осећам да је малко уплашен. — Како ти то, велим, разумеш? — А како хоћете да разумем, Порфирије Капитонићу? Ђаволско и-

скушење! — Ти си сметењак, велим ја; ћути с тим твојим ђаволским искушењем... А у обојице нам гласови као у птице, и тресемо се као у грозници — у мраку. Упалим свећу: нема ни пса нити каквог шума, — само што смо и ја и Фиљка — бели као креда. Тако је свећа горела код мене до јутра. И да вам кажем, господо — па веровали ми или не — тек од те вечери за шест недеља то ми се исто догађало. Напослетку сам се чак и навикао, па сам почео и свећу гасити, јер при свећи не могу да спавам. Нека се, мислим, врти! Јер неће ми никакво зло учинити.

— Е, видим, нисте од плашљиве сорте, — прекиде га Антон Степанић с упола презривим, упола снисходљивим смехом. — Одмах се види хусар!

— Вас се ни у ком случају не бих уплашио, — рече Порфирије Капитонић, и за тренутак доиста погледа у хусара. — Али слушајте даље. Дође код мене један сусед, онај исти с којим сам играо карата. Он руча код мене што је Бог дао, остави ми једно педесет рубаља за визиту; напољу ноћ — време је да иде. А ја имам своје комбинације: — остани, велим, да ноћиш код мене, Василије Васиљићу; сутра ће дати Бог па ћеш повратити што си изгубио на картама. Мисли се, мисли мој Василије Васиљић, — па остаде. Наредим да се за њега намести кревет у мојој спаваћој соби... Елем, легнемо, попушимо по цигарету, проћаскамо — највише о женском полу, као што и доликује нежењама, смејемо се, разуме се; погледам: Василије Васиљић

угасио своју свећу и окренуо ми се леђима; значи: „шлафензивол". Ја причекам мало, па и сам угасим свећу. И замислите: нисам стигао ни да помислим: какав ли ће се сад карамбол десити? а мој ти се пас већ поче мувати. Па не само мувати: изађе испод кревета, пође кроз собу, лупа шапама по соби, ушима млатара, па кад ти наједаред гурну столицу што је стајала поред кревета Василија Васиљића! — Порфирије Капитонићу, — вели он, и таким, знате, равнодушним гласом, — а ја нисам ни знао да си набавио пса. Какав је? препеличар, шта ли? — Ја, велим, немам никаквог пса, нити сам га кад имао! — Како немаш? А шта је ово? — Шта је то? — велим ја: — е па запали свећу, па ћеш сам видети. — Зар оно није пас? — Није. — Василије Васиљић се окрете на кревету. — Ама шта се шалиш, ђаволе? — Не, не шалим се. — Чујем ја: он кврц, кврц жижицом, а онај, онај никако да се смири, чеше се по слабини. Запали се свећа... и свршено! Ни трага ни гласа! Гледа ме Василије Васиљић — и ја њега гледам. — Каква је ово, — вели, — комедија? — Па то је, — велим ја, — таква комедија да можеш на једну страну метнути и самог Сократа, а на другу Фридриха Великог, па ни они неће ништа разумети. — И тада му све потанко испричам. Кад ти мој Василије Васиљић скочи! Као опарен! Никако да навуче чизме: — Коње! — виче — коње! Почнем га одвраћати, али хоћеш! Ударио у праву кукњаву. — Нећу остати, виче, ни минута! — Ти си, значи, после овога, оглашени чо-

век! — Коње!... Ипак га некако сломим. Само сам му кревет превукао у другу собу — и свуда запалио ноћна кандила. Ујутру, уз чај, он се умирио: почео ми давати савете. — Требало би, — вели, — Порфирије Капитонићу, да покушаш да одеш од куће на неколико дана: можда ће те се та напаст оканити. — А треба да вам кажем да је он — тај мој сусед — био човек темељне памети! Своју ташту, поред осталог, тако је дивно обрадио: тутнуо јој меницу; значи да је изабрао најосетљивији тренутак! Постала мека као памук: поверила му да управља целим имањем — шта хоћете више? А већ то је крупна ствар — ташту преварити — зар не? Сами изволите оценити. Ипак је отишао од мене малко незадовољан: опет сам га опељешио за неких сто рубаља. Чак ме је и грдио, вели: незахвалан си, не осећаш; а шта сам ја ту крив? Него, на страну то, а његов савет сам примио на знање: истог дана одем у варош и настаним се у гостионици, код једног познатог старчића расколника. Био је то честит чичица, иако малко дивљи, због самоће: изумрла му цела породица. Само дуван никако није трпео и страшно је мрзео псе; чини ми се да би пре сам себе на двоје прекинуо него што би пристао да пусти пса у своју собу! „Јер, вели, како могу! Овде код мене у соби, на зиду, сама Владичица стоји, па да ту и погани пас своју нечастиву њушку метне". Па наравно — необразован човек! А уосталом, ја овако мислим: свако се држи оне мудрости која му је дата!

— Па ја видим да сте ви велики философ, — прекиде га Антон Степанић по други пут и са истим осмехом.

Порфирије Капитонић овај пут се чак и не намршти.

— Какав сам ја философ, то се још не зна, — рече он са суморним подрхтавањем бркова: — али вас бих радо узео на обуку.

Ми се сви просто уписмо погледом у Антона Степанића: свако од нас је очекивао охол одговор или бар муњевит поглед... Али господин статски саветник промени свој осмех од презривог на равнодушан, затим зевну, помаха ногом — и то је све!

— Дакле, настаним се код тога чичице, — настави Порфирије Капитонић. — Као познанику дао ми је једну собицу, не баш најбољу; и он је у њој становао, иза преграде — а мени је само то и требало. Али сам се и напатио тада! Собица мала, врућина ова, загушљиво, муве, па још неке лепљиве; у углу необичан киот, с дрвеним иконама; на њима ризе тамне, па надувене; све удара на зејтин и још на неку шпецију; на кревету две перине; помакнеш ли јастук, испод њега истрчи буба-шваба... а ја се, из досаде, невероватно много напио чаја — просто несрећа! Легнем; не могу да спавам — а иза преграде домаћин уздише, стење, чита молитве. Напослетку се ућута. Чујем: почео помало хркати — али тако лагано, постарински, уљудно. Свећу сам одавно угасио — само кандило гори пред иконама... Значи, сметња! Тада ти ја устанем полако, бос:

испнем се до кандила, па духнем у њега... Ништа. — Ехе! мислим; значи, код туђих не иде... Али тек што се спустих у постељу — опет настаде ларма! И гребе, и чеше се, и ушима лупа... ама све као што је ред! Добро. Ја лежим, чекам да видим шта ће бити. Чујем: буди се чича. Господине, — вели, — господине! — Шта је? велим. — Јеси ли ти то угасио кандило? — Па и не сачекавши мој одговор, одједном кад ти поче праскати: — Шта је то? Шта је то? Пас! Ах, ти, Никоновац проклети! — Чекај, — велим, — стари, немој грдити — већ боље дођи сам овамо. Овде се, — велим ја, — дешавају ствари достојне чуђења. — Старац поче петљати иза преграде, па изађе до мене са свећом, танком претанком, од жутог воска; е, зачудио сам се кад сам га видео! Сав рутав, уши чупаве, очи пакосне као у твора, на глави му бела капица од филца, брада до појаса, такође бела, а на ногама крзнене чизме — и удара на вењу. Приђе он такав иконама, прекрсти се трипут са два прста, упали кандило, опет се прекрсти — па се окрете мени и само загрокта: објашњавај! И тада му ја без оклевања све опширно објасним. Старац саслуша сва моја објашњења, па да би једну речцу проговорио: само, знате, главом тресе. Затим седе код мене на кревет — па све ћути. Чеше се по грудима, потиљку и другим местима — и ћути. — Шта, — велим ја, — Федуле Иванићу, како ти мислиш: да ли је то неко ђаволско искушење, шта ли? Старац ме погледа. — Шта си измислио! ђаволско искушење! Добро да је то

код тебе, дуванције, — али овде! Узми само то у обзир: шта је овде светиња! Куд се сетио ђаволског искушења! — А ако то није ђаволско искушење, онда шта је? — Старац опет поћута, опет се почеша, па ће најзад рећи, — али тако потмуло, јер му бркови улазе у уста: — Иди ти у варош Бељев. Осим једног човека нико ти не може помоћи. А тај човек живи у Бељеву: од наших је. Ако усхте да ти помогне — твоја срећа; ако не усхте — онда ће остати као што јест. — А како да нађем тога човека? — велим ја. — То те ми можемо упутити, — вели; — само, какво ђаволско искушење? То је привиђење, а можда и знамење; али ти то не можеш постићи: ниси дорастао за то. А сад лези па спавај, с баћушком Христом; а ја ћу окадити тамњаном; а ујутру ћемо разговарати. Јутро је, знаш, мудрије од вечера.

„Елем, ујутру смо поразговарали — али само од оног тамњана умало се нисам угушио. И старац ми да овако упутство: кад стигнем у Бељев, да одем на пијац, па да у првом дућану надесно упитам за неког Прохорића; а кад пронађем Прохорића, да му предам писамце. А цело то писамце састојало се из парчета хартије, на којем је стајало: „У име Оца и Сина и Светога Духа. Амин. Сергију Прохоровићу Первушину. Овоме веруј. Феодулије Иванић." А испод тога: „Пошљи купуса ради Бога."

„Захвалим старцу — па без даљег размишљања наредим да се упрегне тарантас и кренем се у Бељев. Јер сам овако мислио: ма да од мога ноћног

посетиоца немам велике муке, ипак је непријатно, а најзад и не доликује баш племићу и официру — како ви мислите?

— И зар сте збиља отишли у Бељев? — прошапта г. Финоплентов.

— Право у Бељев. Одем на пијац, упитам у другом дућану надесно за Прохорића. Има ли, велим, такав човек? — Има, кажу ми. — А где станује? — На Оки, иза вртова. — У чијој кући? — У својој. — Одем на Оку, нађем кућу, тј. у ствари не кућу већ просто колибу. Видим: човек у плавој блузи са закрпама и у исцепаном качкету, тако... по изгледу малограђанин, стоји окренут ми леђима, чепрка у купусари. Ја му приђем. — Јесте ли ви, велим, такав и такав? — Он се окрете — и право да вам кажем: таквих проницљивих очију свог века нисам видео. А иначе, цело лице није веће од песнице, брадица шиљаста, а усне упале: стар човек. — Ја сам тај, — вели; — шта вам треба? — А ево, велим, шта ми треба, — па му пружих писамце у руку. Он ме погледа пажљиво, па ће рећи: — Изволите у собу; ја без наочара не могу читати. — Елем, уђем ја с њим у колибу — баш права колиба: сиромашно, голо, криво, једва се држи. На зиду икона старинске израде, црна као угљен: само беоњаче на ликовима просто горе. Он извади из сточића гвоздене округле наочари, метну их на нос, прочита писамце, па преко наочара опет погледа у ме. — Ви имате потребу до мене? — Имам, — велим ја, — заиста. — Е па, вели, ако имате, онда говорите, а ми

ћемо саслушати. — И замислите: он седе, и клечану марамицу извади из џепа, па је рашири на својим коленима — а марамица сва у рупама — па тако озбиљно гледа у мене, као неки министар или сенатор, и не нуди ме да седнем. И што је још чудније: осећам одједаред да се плашим, тако се плашим... просто, душа ми у пети силази. Скрозира ме очима, па то ти је! Ипак се приберем, па му испричам цео свој догађај. Он поћута, накострешн се, прававоли уснама, па ти ме поче испитивати, опет као сенатор, некако величанствено, не журећи се. Како вам је, вели, име? Године? Ко су вам били родитељи? Јесте ли нежењен или жењен? — Затим опет уснама поче ваvољити, намршти се, диже прст, па ће рећи: — Поклоните се икони светој, часним преподобним соловецким светитељима Зосими и Саватију. — Ја се поклоним до земље, па се и не дижем никако; осећам у себи такав страх од тога човека и таку покорност да бих, чини ми се, сместа испунио све што би он наредио!... Ви се ето, видим, господо, смешкате, а мени богами тада није било до смеха. — Устаните, господине, — рече он напослетку. — Вама се може помоћи. То вам није послано као казна већ као опомена; то значи да се о вама неко стара; значи да се неко много за вас моли. Идите ви сад на пазар, и купите штене, које уза се држите стално — дан и ноћ. Ваша привиђења ће престати, а сем тога, биће вам тај пас од потребе.

„Мене одједном као да озари сунце: толико су ми се допале те речи! Поклоних се Прохорићу и хте-

дох да идем, па се сетих да треба нечим да му захвалим: извадим из новчаника новчаницу од три рубље. Али он отури од себе моју руку па рече: — дајте, вели, у нашу капелу, или сиротињи, а ова услуга је бесплатна. Ја му се опет поклоних — скоро до појаса — па одмах хајд' на пазар! И замислите: тек што се почех приближавати дућанима — погледам, а мени усусрет иде сукнени шињел и под пазухом носи штене препеличара од два месеца, кафене боје, беле губице, с белим предњим шапицама. — Стој! — велим ја шињелу: — пошто продајеш? — За две рубље у сребру. — Ево ти три! — Онај се зачуди, мисли, господин је шенуо памећу — а ја њему новчанице под нос, штене у обе руке, па у тарантас! Кочијаш брзо упреже коње, и то исто вече био сам код куће. Штене је целог пута седело у мојим крилима — ама да би скикнуло; а ја му непрестано: Трезорушка! Трезорушка! Одмах га нахраним, напојим, наредим да се донесе сламе, наместим га да спава, па и ја шмугнем у кревет! Дунем у свећу: настане мрак. Но, велим, почињи! Ћути. Та почињи, велим, такав и такав! Ни да гукне, макар од шале. Ја се почнем куражити. Та дед' почињи, такав, и такав, и такав! Али хоћеш сад — нема! Само се чује како штене дува. — Фиљка! вичем, Фиљка! Иди овамо, глупаче! — Он уђе. — Чујеш ли пса? — Не, вели, господине, ништа не чујем, а све се смеје. — И нећеш, велим, ни чути више никада! Имаш пола рубље напојнице! — Молим

вашу руку, — вели будала, па у мраку иде к мени... Кажем вам, била је велика радост.

— И тако је свега нестало? — упитаће Антон Степанић, сад већ без ироније.

— Привиђења је доиста нестало — и више ме ништа није узнемиравало — али чекајте, још није крај свему. Стаде ти мој Трезорушка расти — испаде из њега изврстан пас. Дебела репа, тежак, клемпавих ушију, дебелих усана — прави „пил-аванц". А поред тога, необично се привезао уза ме. У нашем крају је лов рђав — али, ипак, кад сам набавио пса, морао сам се снабдети и с пушком. Почнем са својим Трезором лутати по околини: понеки пут убијем зеца (вала што сам се најурио за тим зечевима, Боже мој!), а понекад и препелицу или патку. Тек главно је: Трезор се од мене није одвајао ни за један корак. Куда ја — туда и он; чак сам га и у купатило водио са собом! Једна наша госпођа је баш због тога Трезора наредила да ме изведу из салона, али ја сам такав русвај направио: шта сам јој само стакла разбио! Тако једаред, било је то лети... А рећи ћу вам да је била таква суша какву нико није запамтио; у ваздуху нешто ни дим ни магла, мирише на паљевину, магла, сунце као усијано ђуле, а прашина — не можеш се накијати! Људи иду зинувши као вране. Досади ми се непрестано тако седети код куће, у потпуном дезабије, са затвореним капцима на прозорима; срећом, врућина је почела попуштати... И пођем вам ја, господо моја, к једној својој сусетки. А та моја сусетка

је живела на једну врсту далеко од мене — а била је заиста дама милостива срца. Још у младим, цветним годинама, а спољашности најпримамљивије; само је била несталне ћуди. Али то није никакво чудо код женског пола; чак причињава и задовољство... Елем, стигнем до њених степеница — а баш ми се тежак учинио тај пут! Е, мислим, сад ће мене Нимфодора Семјоновна угостити водњиком од бруснике, па и другим ђаконијама — и већ пођох да ухватим кваку на вратима, кад се одједаред иза угла куће за послугу зачу тупкање, вриска, вика деце... Ја се обазрем. Господе, Боже мој! Право на мене јури огроман, риђ звер, који ми се на први поглед не учини да је пас: отворене чељусти, крваве очи, длака накострешена... Још нисам био ни одахнуо од изненађења, а то чудовиште скочи на степениште, усправи се на задње шапе, па право мени на прси — какав положај? Ја премрех од страха, па не могу да дигнем руке, сасвим сам био изгубио свест... видим само страшне беле зубе пред самим својим носом, црвен језик сав покривен пеном. Али у том тренутку друго, тамно тело изви се испред мене као лопта — то мој драги Трезор скочи да ме одбрани, па као пијавица држ' за гушу оном зверу! Онај закркља, шкрипну зубима па стукну. Ја једним махом гурнух врата и нађох се у претсобљу. Стојим, као без главе, целим телом сам се навалио на браву, а на степеницама чујем како се води очајна битка. Почнем викати, звати у помоћ; сви се у кући узбунише. Нимфодора Семјоновна дотрча ра-

спуштене косе; у дворишту загаламише гласови — и наједаред се зачу: „држ', не дај, затвори капију!" Отворим врата — сасвим малко, — погледам: чудовишта нема више на степеницама, људи се без реда мувају по дворишту, машу рукама, дижу са земље цепанице — као да су полудели. „У село! у село побегао!" цичи нека жена с конђом необичне величине, протуривши главу кроз прозорче. Изађем из куће. — Где је, велим, Трезор? — и одмах спазим свога спасиоца. Он је ишао од капије, храмајући, сав изуједан, крвав... Ама, шта је то? — питам људе, а они се врте по дворишту као луди. — Бесан пас! — одговарају ми, — грофов; од јуче се овуда мува.

„Ми смо имали суседа грофа; он надоводио прекоморских паса, страшних. Колена ми се затресоше; полетим к огледалу да видим да нисам уједен. Нисам, хвала Богу, ништа се не види; само је лице, наравно, све зелено; а Нимфодора Семјоновна лежи на дивану па квоче као квочка. Па то је и разумљиво: прво, живци, друго, осетљивост. Али ипак дође к себи и пита ме, некако малаксало: да ли сам жив? Ја велим, жив сам, и Трезор је мој избавилац. — Ах, вели, каква племенитост! И значи, бесан пас га удавио? Не, — велим, — није га удавио, већ јако ранио. Ах, — вели, — кад је тако, онда га треба сместа убити! — А, не, — велим ја, — ја се с тим не слажем; покушаћу да га излечим... За то време Трезор стаде грепсти врата: ја пођох да му отворим. — Ах, — вели она, — шта ћете то? Та

он ће нас све изуједати! — Забога, — велим ја, — отров не делује тако брзо. — Ах, — вели, — како је то могуће! Па ви сте полудели! — Нимфочка, — велим ја, — умири се, чуј разлог... А она кад ти одједном дрекну: Одлазите, одлазите одмах са својим гадним псом! И отићи ћу, — велим. — Одмах, — вели, — овог секунда! Удаљи се, — вели, — разбојниче, и немој ми никад излазити на очи. Ти можеш и сам побеснети! — Врло добро, молим, — велим ја; само ми дајте кола, јер се сад бојим ићи пешке кући. — Она упре поглед на мене. — Да му се даду, да му се даду кола, каруце, дрошке, што било, само да се губи што пре. Ах, какве очи! Ах какве су му очи! — Па с тим речима беж' из собе, па пљус по образу девојку коју срете — и чујем, опет паде у несвест. И веровали ми, господо, или не, само од тога дана прекинуо сам свако познанство с Нимфодором Семјоновном; а кад зрело промислим о свему, морам додати да и за то дугујем своме пријатељу Трезору захвалност до гроба.

— Елем, наредим да се упрегну кола, метнем у њих Трезора па пођем својој кући. Код куће га прегледам, оперем му ране — па мислим: сутра ћу га, чим зора, одвести код врачаре, у Јефремовски срез. А та врачара је био стари сељак, необичан: шапће нешто у воду — а други кажу да он у њу змијску пљувачку пушта — да да попије — па као руком однето. Узгред, мислим, у Јефремову ћу пустити себи крв: то је добро кад се човек преплаши; само, разуме се, не из руке већ испод „јагодице”.

— А где је то место — „јагодица", — с бојажљивом радозналошћу упита Финоплентов.

— Па зар ви не знате? Па то је оно место на шаци, поред палца, где се сипа бурмут — ево овде! За пуштање крви најзгодније место; јер можете и сами мислити: — из руке ће потећи чиста крв, а овде је она — бајата. Доктори то не знају и не умеју; где ће они то знати, лenштине, Швабови! Више то ковачи упражњавају. Па како су вешти! Намести длето, чукне чекићем — и готово. Елем, док сам ја тако размишљао, напољу се било сасвим смркло, време је за спавање. Легнем у кревет — и Трезор је, разуме се, ту. Али да ли од страха, да ли од запаре, од бува или од мисли — тек не могу да заспим, па да се убијем! Таква ме је досада спопала да се описати не може; и воду сам пио и прозор отварао, и на гитари свирао „камаринског" с италијанским варијацијама... аја! Гони ме нешто из собе — па то ти је! Најзад се одлучим: узмем јастук, покривач, чаршав, па одем кроз башту у сенару; елем, тамо се сместим. И тако ми, господо, буде пријатно: ноћ тиха, претиха, само те покашто ветрић помилује по образу као женска ручица, тако свеже; сено мирише, какав твој чај, на јабукама зрикавци цврче; тамо уједаред препелица запућпуриче — па осећаш да је и њој, гадури, лепо, у роси седећи са својим другом... а на небу таква лепота: звездице трепере, а облачак, бео као помук, налети по кашто — али се једва помиче...

На том месту своје приче Скворевић кину; кину

и Кинаревић, који никад и ни у чему није изостајао од свога другара. Антон Степановић погледа одобравајући у обојицу.

— Елем, — настави Порфирије Капитонић, — лежим вам ја тако, па опет не могу никако да заспим. Окупише ме неке мисли; а размишљао сам највише о премудрости: ето, мислим, како ми је Прохорић тачно објаснио што се тиче опомене — и зашто се баш мени таква чуда дешавају?... Ја се чудим управо зато што ништа не разумем, а Трезорушка цичи, смотавши се у сену: боле га ране. И рећи ћу вам шта ми је још сметало да спавам, нећете ми веровати — месец! Стоји он право преда мном, тако округао, велики, жут, раван, па ми се чини да је упро поглед у мене, богами. Па тако дрско, наметљиво... Ја му напослетку чак исплазих језик, богами. Но, што си, мислим, толико радознао? Окренем се од њега — а он ми у уво улази, обасјава ми потиљак, просто ме залива као киша; отворим очи — шта видим? Сваку биљчицу, сваку најмању гранчицу у сену, најтању паучину — просто оцртава, јасно оцртава! Као вели: на, гледај! Шта да радим: ослоним главу на руку. Почнем гледати. А како и да не гледам! Хоћете ми веровати: очи ми се као у зеца тако буље, тако шире — као да им је непознато да може бити такав сан. Чини ми се као да бих све појео тим очима. Врата на сенари широм отворена; види се читавих пет врста у пољу: и јасно је и није, као што увек бива кад је ноћу месечина. Тако вам гледам, гледам — чак

и не трепћем... И одједном ми се учини као да се нешто зањиха — далеко, далеко... тако као да се нешто причинило. Прође неко време: опет сенка пројури — сад већ мало ближе; затим опет, још ближе. Шта ли је то? мислим. Зец, шта ли? Није, мислим, то ће бити нешто крупније од зеца, — па и трк му је друкчији. Гледам: опет се сенка показа и већ се креће по утрини (а утрина се беласа од месеца) као нека крупна пега; разуме се, зверка, лисица или вук. Срце ми залупа... А чега се, мислим, плашим? Зар је мало свакојаког звериња што ноћу трчи по пољу? Али је радозналост јача од страха; поуздигнем се, разрогачим очи, па наједанпут сав се охладим, просто се следим као да су ме загњурили у лед до ушију, а због чега? Бог сам зна! И видим: сенка све расте, расте, па право јури на сенару... И већ ми постаје јасно да је то доиста звер, велики, глават... Јури он као вихор, као куршум... Боже! шта је то? Он се наједаред заустави, као да је нешто нањушио... Па то је... па то је данашњи бесан пас! Он је! Он! Господе! А ја не могу ни да се макнем, не могу ни да викнем... Он прискочи вратима, ужагри очима, урликну — па по сену право на мене!

„А из сена мој Трезор, као лав — хоп! Докопаше се чељустима — па као клупче падоше на земљу! Шта је све ту било — не сећам се; сећам се само да сам прескочио главачке преко њих, па у башту, па кући, у своју спаваћу собу!... Умало се нисам завукао под кревет — што да кријем. А какву сам

трку, какве скокове изводио у башти! Чини ми се да ме не би стигла ни прва балерина што код императора Наполеона игра на његов имендан. Ипак, дошавши себи мало, одмах сву кућу дигох на ноге; наредим свима да се наоружају, а ја узмем сабљу и револвер. (Признајем да сам тај револвер купио ускоро по еманципацији; знате, за сваки случај, — само се десио торбар нека животиња; од три пуцња два сигурно слажу.) Елем, узмем ја све то, и тако се ми, читава гомила, с кочевима, с фењерима упутимо у сенару. Прилазимо, вичемо — ништа се не чује; улазимо најзад у сенару... И шта видимо? Лежи ти мој јадни Трезорушка мртав, с прегризеним грлом. А од оног проклетника ни трага ни гласа!

„И тада ја, господо, зарикак као во и, не стидим се рећи, падох на свога двоструког, такорећи, ослободиоца, и дуго сам му љубио главу. И провео сам у том положају све док ме није освестила моја стара економка Прасковија (и она је дотрчала кад је чула галаму). — Шта то ви, Порфирије Капитонићу, — рече она, — толико тугујете за псом? Па можете још и озепсти! (Био сам сасвим лако обучен). А ако се тај пас, спасавајући вас, опростио са животом, то се може сматрати као велика милост за њега!

„И ако се нисам сложио с Прасковијом, ипак сам отишао у кућу. А бесно псето је сутрадан један војник убио из пушке. И, значи, тако му било суђено: први пут у свом веку војник је испалио пушку, и-

ако је имао медаљу за 1812 годину. Дакле, ето какав ми се натприродан случај десио.

Приповедач ућута и стаде набијати своју лулу. А ми се сви згледасмо у недоумици. — Па ви, можда, водите врло праведан живот, — поче г. Финоплентов, — па за награду... — Али на тој речи запе, јер виде да се у Порфирија Капитонића образи надуше и поцрвенеше, а очи скупише — само што човек не прсне у смех...

— Али, ако се допусти могућност натприроднога, могућност његова мешања у свакодневни, тако рећи, живот, — поче опет Антон Степанић, — онда какву после тога улогу треба да игра здрав разум?

Нико се од нас не нађе да ишта одговори — те и даље остадосмо у недоумици.

1866 год.

Доста

— Одломак из бележака умрлог уметника —

I

— — — — — — — — — — — — —

II

— — — — — — — — — — — — —

III

„Доста", говорио сам самом себи, док су ме моје ноге, нерадо ступајући по стрмој планинској низбрдици, носиле доле, к тихој речици; „доста", — понављао сам, удишући смоласт мирис борове шуме, којем је вечерња свежина давала нарочиту јачину и оштрину; „доста", — рекох још једаред, седнувши на маховином покривен брдањак над самом речицом и гледајући у њене тамне и споре таласе, над којим је дебела трска издизала своје бледозелене стабљике... „Доста!" — Докле ћу се праћакати, докле ћу се вући, време је да се стегнем: време је да узмем главу у обе руке, па да наредим срцу да ћути. Доста сам се блажио слашћу неодређених, али занимљивих осећања, доста сам трчао за сваком новом сликом лепоте, доста сам хватао сваки трептај њених финих и снажних крила. — Све сам

искусио — све сам осетио много пута... уморио сам се. — Шта имам од тога што је у овом истом тренутку вечерња румен све шира, што се све јасније разлива по небу, као да је распаљено неком страшћу која све побеђује? Шта имам од тога што се на два корака од мене, усред тишине и сласти и блеска вечери, у росној дубини непомичног жбуна, славуј одједном јавио с таким чаробним звуцима, као да пре њега уопште није било славуја, а он први запевао прву песму о првој љубави? Све је то било, било, понављало се, понавља се хиљаду пута — и кад се сетим да ће се све то понављати тако читаву вечност — као по наредби, по закону — чак ми постане непријатно! Да... непријатно!

IV

Ех, оматорио сам! Пре ми сличне мисли ни на памет не би пале — пре, оних срећних дана кад сам се и сам распаљивао као вечерње руменило и певао као славуј. — Треба да признам: све је потамнело унаоколо, сав живот је увенуо. Светлост, која даје његовим бојама и значај и снагу, — она светлост што излази из човечјег срца, — угасила се у мени... Не, она се још није угасила, али једва тиња, без зрака, без топлине. Сећам се, једаред, касно у ноћ, у Москви, приђем прозору с решеткама на старинској цркви и прислоним лице уз неравно стакло. Било је мрачно под ниским сводовима — заборављено кандило једва је светлуцало својим црвеним пламичком пред старинском иконом — и не-

јасно су се назирале само усне светог лика — строге, тужне; суморан мрак био је свуда унаоколо и чинило се као да се спрема да угуши својом глухом тежином слабу светлост непотребне светлости. . . И у мојем срцу је сад таква иста светлост и такав исти мрак.

V

И ово пишем теби — теби, мој једини и незаборавни пријатељу, теби, драга моја другарице, коју сам напустио заувек, али коју нећу престати волети до краја свога живота. . . Авај! ти знаш шта нас је раставило. Али сад нећу то да спомињем. Напустио сам те. . . али и овде, у овој пустињи, у овој даљини, у овом изгнанству — сав сам прожет тобом, као и пре у твојој сам власти, као и пре осећам слатку тежину твоје руке на својој обореној глави! — Последњи пут подижући се из немог гроба у којем сад лежим, прелећем кротким и раздраганим погледом сву своју прошлост, сву нашу прошлост. . . Нема наде, и нема повратка — али нема ни срџбе у мени, нема ни сажаљења — и јасније од небеског плаветнила, чистије од првог снега на планинским висинама, поничу, као слике умрлих богова, дивне успомене. . . Оне се не тискају у гомилама, оне пролазе у тихом реду, као оне умотане фигуре атинских поворки у којима смо — сећаш ли се? — тако уживали, гледајући их на старим ватиканским барељефима. . .

VI

Било је то на крају марта, пред Благовести, ускоро после тога кад сам те први пут видео — и кад сам те, још и не сањајући шта ћеш постати за мене, носио у срцу — ћутећи и тајно. Имао сам да пређем једну од главних река у Русији. Лед се још није био кренуо на њој — али као да је био нарастао и потамнео; четврти дан била је југовина. Снег се топио свуда, али полако; свуда је капала вода; кроз влажан ваздух лутао је безвучни ветар. Једна иста, уједначена, млечна боја обливала је земљу и небо: магле није било — али није било ни светлости: ниједан предмет се није издвајао на општој белини; све је изгледало и блиско и нејасно. Оставивши своју кибитку далеко позади, ишао сам брзо по речном леду — и сем потмулог топота својих корака нисам ништа друго чуо; ишао сам, са свих страна обузет првом раздраганошћу и дахом раног пролећа... и мало по мало растао је у мени неки радостан, непојаман немир, појачавајући се са сваким кораком, са сваким покретом унапред... Он ме вукао, он ме журио — и његова сила је била тако велика да се напослетку зауставих, погледах зачуђено и упитно око себе, као да желим наћи спољашњи узрок своје раздраганости... Све је било тихо, бело, сањиво; али ја подигох очи: високо на небу летело је јато птица... „Пролеће! Здраво, пролеће! — викнух гласно: — здраво, животе, и љубави, и срећо!" и у исто време, са снагом која ме слатко потресла, као цвет кактуса, изненада пла-

ну у мени твоја слика — плану па стаде преда мном, заносно јасна и дивна — и ја познадох да те волим, само тебе, да сам испуњен тобом...

VII

Мислим о теби... и много других успомена, других слика излази ми пред очи — и свуда си ти. — Час ми се јавља мој стари руски парк на падини брежуљка, осветљен последњим зрацима летњег сунца. Иза сребрнастих јабланова провирује дрвени кров спахиског дома с танким завијутком црвеног дима над белим димњаком — а на огради капијица само малко отворена, као да ју је неко повукао неодлучном руком — и ја стојим, и чекам, и гледам у ту капијицу и у песак путање у парк — дивим се и разнежавам; све што видим чини ми се необично и ново, све је обавијено некаквом светлом, љупком тајанственошћу — и већ ми се чини да чујем брз шум корака — и стојим, сав непрегнут и лак као птица која тек што је склопила крила, па се спрема да се поново вине — а срце гори и трепти од веселог страха пред блиском срећом, пред срећом што долеће...

VIII

Час видим прастару саборну цркву у далекој, дивној земљи. У редовима се тиска народ на коленима; молитвеном хладовином, нечим озбиљним и тужним бије од високог, голог свода, од огромних, при врху рачвастих стубова. — Ти стојиш поред мене

немо и равнодушно, као да си ми туђа; сваки набор твога тамног огртача виси непомично као извајан; непомично леже шарени отсјаји обојених прозора код твојих ногу, на излизаним плочама. — И гле, потресајући снажно тамјаном замрачени ваздух, потресајући и нашу унутрашњост, као тежак талас пронеше се звуци оргуља — и ти побледе и исправи се — твој поглед ме се дотаче, склизну навише и подиже се к небу, — а мени се учини да само бесмртна душа може тако гледати и таким очима.

IX

Или ми се појављује друга слика. — Не гуши нас старински храм својом суровом величанственошћу; ниски зидови мале удобне собице растављају нас од целог света. — Шта ја говорим! ми смо сами, сами у целом свету; осим нас двоје нема ничега живог; иза тих пријатељских зидова мрак и смрт, и празнина. То не фијуче ветар, то не лије киша као из кабла; то се жали и јауче хаос; то плачу његове слепе очи. А код нас тихо и светло, и топло, и пријатно; нешто смешно, нешто детињски невино, као лептир — зар не? — лепрша се око нас; ми се прибијамо једно уз друго, наслањамо се једно на друго главама, па обоје читамо лепу књигу; осећам како бије танка жилица у твојој нежној слепоочници, чујем како живиш, ти чујеш како ја живим, твој осмех избија на мом лицу пре него у тебе, ти одговараш немо на моје немо питање, твоје мисли су моје мисли — као два крила исте птице кад потоне у не-

беском плаветнилу. . . — последња преграда је пала — и наша љубав тако се умирила, тако се удубела, тако се изгубило без икаквог трага свако раздвајање да чак не желимо да измењујемо речи, погледе. . . Само хоћемо да дишемо, да дишемо заједно, да живимо заједно, да будемо заједно. . . чак да не знамо да смо заједно. . .

X

Или ми, најзад, изађе пред очи оно ведро, септембарско јутро, кад смо ја и ти шетали по дивљем, још не расцветаном парку запуштеног дворца, на обали велике руске реке, под благим сјајем безоблачног неба. О, како да искажем та осећања! — Та река што тече у бескрај, та безљудност и мир, и радост, и нека опојна туга, и уљуљкивање срећом, непозната, једнолика варош, јесење гакање чавки на високом, светлом дрвећу — и оне љупке речи и осмеси, и погледи, дуги, меки, који продиру до дна, и лепота, лепота у нама самим, свуда унаоколо — то је више него што су речи. О, клупо на којој смо седели ћутећи, оборених глава због сувишне среће — не могу те заборавити до суђеног дана! — Како су дивни били они ретки пролазници са својим кратким поздравима и доброћудним лицима, и велики, мирни чунови што су пловили поред нас — (на једном од њих — сећаш ли се? — стајао је коњ и замишљено гледао у воду која му је клизила под носом) — детиње ћеретање ситних прибрежних таласа, па само лајање паса у даљини

над глатком речном површином, само викање дежмекастог поднаредника на регруте румених образа што су се ту у страни учили, с њиховим раширеним лактовима и напред истуреним ногама, као у ждралова!... Обоје смо осећали да за нас ништа на свету није било лепше од тих тренутака нити ће бити — да све остало... Та какво ту може бити упоређење! Доста... доста... Авај! да: доста.

XI

Последњи пут сам се предао тим успоменама и праштам се с њима бесповратно. — Тако тврдица, нагледавши се последњи пут свога блага, свога злата, своје сјајне ризнице — засипа га сивом, влажном земљом; тако се фитиљ истрошеног кандила, планувши последњим, јарким пламеном, покрије хладним пепелом. Погледао звер последњи пут из своје јазбине у кадифену травицу, у сунашце, у плаве, љупке воде — па се завукао у саму дубину, смотавши се у котур — па заспао. Да ли ће му се макар у сну привиђати и сунашце, и травица, и плаве, љупке воде?

— — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —

XII

Строго и неосетљиво води сваког од нас судбина и само у први мах ми, заузети свакојаким случајностима, глупостима, самим собом — не осећа-

мо њену чврсту руку. Док се може обнављати и док није срамота лагати — може се живети, и није срамота надати се. Истина — непуна истина — о њој не може бити ни речи, — већ чак и она маленкост што нам је доступна — запушава нам одмах уста, везује нам руке, своди нас на „не". — Тада само једно остаје човеку, да би се одржао усправно на ногама и не би се распао у прашину, не би утонуо у глибу самозаборава... презирања самога себе: да се мирно окрене од свега, каже: доста! — и, скрстивши на празним грудима непотребне руке, да сачува последњу, једино му достојну врлину, врлину свести о своме ништавилу; ону врлину на коју алудира Паскал кад, говорећи за човека да је трска која мисли, каже да кад би га цела васељена пригњечила — та трска би ипак била изнад васељене, јер би знала да га ова дави, — а она то не би знала. Слаба врлина! Жалосна утеха! Макар колико се ти трудио да се прожмеш њом, да поверујеш у њу — о ти, ма ко био, мој кукавни сабрате, — нећеш обеснажити оне страшне речи песникове: „Наш живот је само сенка што лута; жалостан глумац који се шепури и пући неки сат на позорници — а после га нестане без трага и гласа; бајка коју исприча глупак, пуна звукова и јасности — али која нема никаквог смисла".[1] Навео сам стихове из Магбета, па ми падоше на памет оне вештице, авети, привиђења... Авај! нису страшна привиђења, нити фантастичне, подземне силе; није страшна хофманштина, ма у каквом

[1] Магбет, V чин, 5 појава.

се облику јављала . . . Страшно је то што нема ничега страшног, што је сама суштина живота ситна, неинтересантна — и сиротињски проста. Испунивши се тим сазнањем, окусивши тога пелена, никакав мед више неће бити сладак — па чак и она највиша, најслађа срећа, љубавна срећа, срећа потпуног зближења, неповратне предности — чак и она губи своју чар; сву њену вредност уништава њена сопствена маленкост, њена краткотрајност. Па да: човек је заволео, распалио се, замуцао о вечној срећи, о бесмртним уживањима — а кад погледаш: давно и давно нема трага ни од онога црва што је појео последњи остатак његовог сасушеног језика. Тако у позну јесен, мразног дана, кад је све без живота и немо у трави ињем покривеној, на окрајку оголеле шуме — нека само за тренутак сунце изађе из облака и добро загледа у смрзлу земљу — одмах се са свих страна дижу мушице: оне играју у његовом топлом зраку, тумарају, гурају се увис, наниже, мотају се једна око друге . . . Чим сунце зађе — мушице падају као слаба киша — и њиховом тренутном животу је крај.

XIV

Али зар нема великих навода, великих утешних речи: „Народност, право, слобода, човечанство, уметност?" Да; те речи постоје, и много људи живе од њих и за њих. Али мени се ипак чини, кад би се опет родио Шекспир, он се не би имао због чега одрећи свога Хамлета, свога Лира. Његов проницљиви по-

глед не би пронашао ништа ново у људском животу: опет би се иста она шарена и у суштини једноставна слика раширила пред њим у својој немирној једноликости. Иста она лаковерност и иста суровост, иста потреба крви, злата, ђубрета, иста простачка задовољства, исте бесмислене патње у име . . . па, рецимо, у име оне исте будалаштине коју је пре две хиљаде година исмејао Аристофан, они исти груби мамци, на које се тако исто лако хвата многоглави звер — људска гомила, исте смицалице власти, исте ропске навике, иста природа неистине — једном речи, оно исто ужурбано скакање веверице у оном истом старом, чак и не обновљеном точку . . . Шекспир би опет натерао Лира да понови своје сурово: „нема кривих" — што другим речима значи: „нема ни правих" — па би и он рекао: доста! и окренуо леђа. — Осим једнога само: можда би, супротно мрачном, трагичном тиранину — Ричарду — иронички геније великог песника зажелео да нацрта други, савременији тип тирана, који је скоро готов поверовати у своју врлину, па мирно почива ноћу или се жали на одвећ префињен ручак у исто време кад се његове упола угњављене жртве труде да се макар тиме забаве што га замишљају као Ричарда III, окруженог аветима људи које је он погубио . . .

Али нашто?

Нашто доказивати — па још бирајући и мерећи речи, заокругљавајући и углађујући говор — нашто доказивати мушицама да су оне заиста мушице?

XV

Али уметност?... лепота?... Да, то су јаке речи; оне су можда чак јаче од других речи што сам их горе поменуо. Венера Милоска готово је несумњивија од римског права или принципа 1789 године. Може ми се на то приметити — и колико пута сам већ чуо такве примедбе! — да је и сама лепота релативна ствар, да се она чини Кинезу сасвим друкчија него Европљанину... Али мене не буни релативност уметности; њена пролазност, баш њена пролазност, њена ништавност и прах — ето шта ме лишава храбрости и вере. Уметност је, у даном тренутку, скоро јача и од саме природе, зато што у њој нема ни Бетовенове симфоније, ни сликеРојсдалове, ни спева Гетеова — и једино тупоглави педанти или несавесни брбљивци могу још говорити о уметности као о подражавању природи; али на крају крајева, природа је неизбежна; њој није потребно да се жури, и раније или доцније она ће учинити своје. Несвесно и стално покорна законима, она не зна за уметност, као што не зна за слободу, као што не зна за добро; од памтивека покретна, од памтивека променљива, она не трпи ништа бесмртно, ништа непроменљиво... Човек је њено дете; али оно што је човечанско — вештачко — њој је мрско, баш зато што се упиње да буде непроменљиво и бесмртно. Човек је дете природе; али она је општа мати, и она не даје ником првенство: све што постоји у њеним недрима поникло је само на рачун другог и мора у своје време уступити место другоме — она ствара рушећи, и

све јој је једно да ли ствара или руши — само да живот не изумре, само да смрт не губи своја права... Па зато она тако исто мирно покрива плесњу божанствени лик Фидијевог Зевса као и прост шљунак, и допушта да презрени мољац изгризе драгоцене радове Софоклове. Људи јој, истина, ревносно помажу у њеном рушилачком раду; али зар се није та иста елементарна снага, зар се није снага природе показала у палици варвара који је бесмислено ломио сјајно чело Аполоново, у зверском урлању с којим је бацао у ватру Апелесову слику? Где ћемо ми, сиромашни људи, сиромашни уметници, изаћи на крај с том глувонемом, слепо рођеном снагом, која чак не тријумфује због својих победа, већ иде, иде напред, све прождирући? Како да се одупремо тим тешким, грубим таласима што се бескрајно и неуморно наваљују, како напослетку да поверујемо у значење и вредност оних пролазних ликова које ми у мраку, на крају бездне, лепимо из прашине и за трен ока?

XVI

Све је тако... али је само оно што је прелазно дивно, рекао је Шилер; и сама природа, у непрекидној игри својих облика што се појављују и ишчезавају, не бежи од лепоте. Зар она не украшава брижљиво најтренутнију од своје деце — цветне крунице, крила лептирова — онаким дивним бојама, зар им она не даје онаке дивне контуре? Лепоти није потребно да бескрајно живи, да би била вечна — њој је дово-

љан само један тренутак. Тако је; то је, рецимо, тачно — али само тамо где нема личности, нема човека, нема слободе: избледело крило лептирово изниче поново и после хиљаду година као то исто крило тог истог лептира; ту строго, и правилно, и безлично извршује свој круг неопходност... али се човек не понавља као лептир, и дело његових руку, његове уметности, његова слободна творевина, једном уништена, — пропада на свагда... Само је њему дано да „ствара"... али је чудно и страшно изговорити: ми смо творци... на сат, — као што је, кажу, био калифа на сат. — У томе је наше преимућство — и наше проклетство: сваки од тих „твораца", сам по себи, баш он, а не неко други, баш то „ја", као да је створен с предумишљајем, с нарочитим планом; сваки више или мање нејасно увиђа свој значај, осећа да је сродан с нечим вишим, вечним — па живи, мора живети у тренутку ради тренутка.[1] Седиш у блату, љубазни, а тежиш к небу! — Највећи од нас су баш они који дубље од свих других увиђају ту корениту противуречност; али у том случају — пита се да ли су умесне речи: највећи, велики.

[1] Како да се овде не сетимо Мефистофелових речи Фаусту:

Er — (Gott) findet sich in einem ew'gen Glanze,
Uns hat er in die Finsterniss gebracht —
Und euch taugt einzig Tag und Nacht.

XVII

А шта да се каже о оним на које се, поред све жеље, не могу применити та имена, чак ни у оном значењу које им даје слаб људски језик? — Шта да се каже о обичним, простим, другостепеним, трећестепеним трудбеницима — ма који да су — државници, научници, уметници — нарочито уметници? Чим да се натерају да се отресу своје неме лењости, своје сетне сумње, чим да се привуку опет на бојиште — ако им се само завукла у главу мисао о ништавности свега људскога, сваке делатности која је ставила себи виши задатак него што је зарађивање насушног хлеба? Који ће их венци саблазнити — њих којима су и ловори и трње постали подједнако незнатни? Због чега ће се они опет излагати смеху „хладне гомиле" или „суду глупака" — старог глупака, који вам не може опростити што су они напустили старе идоле, — младога глупака, који тражи да они заједно с њим клекну, легну ничице пред новим, тек пронађеним идолима? Зашто да иду опет на ту телалницу утвара, на то тржиште, где и продавац и купац подједнако варају један другог, где је све тако бучно, — а све је тако сиромашно и рђаво? Зашто да се „с изнемоглошћу у костима" они опет батргају у тај свет, где се народи, као сељачка деца празником, праћакају у блату ради прегршти празних ораха или се диве, зинувши, јевтиним сликама на брезовој кори, украшеним златним листићима, — у онај свет где је пуно живота само оно што нема права на живот, — па, заглушујући са-

мога себе сопственим криком, сваки грчевито жури к непознатом и несхватљивом циљу? Не . . . не . . . Доста . . . доста . . . доста!

XVIII

. . . The rest is silence . . . —

1864 год.

Случај поручника ергунова

— Прича —

I

То вече Кузма Васиљевић Јергунов опет нам исприча свој случај. Он га је понављао редовно по једанпут у месецу, и ми смо га слушали сваки пут с новим задовољством, ма да смо га знали скоро напамет, са свима његовим појединостима. Тим појединостима је обрасло, ако се може тако рећи, првобитно стабло самог случаја, као што печуркама обрасте сасечени пањ. Знајући и сувише добро карактер свога саговорника, нисмо се устезали да допуњујемо оно што он не каже потпуно или што пропусти. Али после тога Кузма Васиљевић је умро, и више неће имати ко да прича његов случај, па смо се зато одлучили да га свима објавимо.

II

Десио се он пре четрдесет година, за време младости Кузме Васиљевића. Он сам говорио је за себе да је тада био кицош и леп човек, крв и млеко, усне су му биле румене, коса гргурава, а очи соколове. Ми смо му веровали на реч, иако ништа налик на то

нисмо налазили у њему. На наше очи Кузма Васиљевић је био човек сасвим обичне спољашности, простог и некако заспаног лица, пуног и нескладног тела. Али и то треба рећи: године сваку лепоту унаказе. Трагови кицоштва јасније су се сачували на Кузми Васиљевићу. Он је до старости носио уске панталоне са пређицама, утезао је свој дебели стас, на потиљку је шишао своју косу, на челу колмовао, а бркове бојио персиском бојом, која се, уосталом, преливала више на пурпурно, чак на зелено, него на црно.

Уза све то Кузма Васиљевић је био врло достојанствен господин, ма да је играјући преферанса волео „пуштати г л а з е н а п а” суседима, то јест, загледати им у њихове карте; али он је то чинио не толико из грамзивости колико из штедљивости, јер није волео узалуд трошити новац. Него махнимо се шале: пређимо на саму ствар.

III

То се десило у пролеће, у тада још новој вароши Николајеву, куда је Кузма Васиљевић био откомандован у званичној мисији. (Он је био поручник у морнарици). Претпостављена власт му је поверила, као поузданом и трезвеном официру, надзор над неким грађевинама за морнарицу, и с времена на време му је стављала на расположење доста велике суме, које је он, ради веће сигурности, стално носио у кожном појасу на телу. Кузма Васиљевић се доста одлико-

вао трезвеношћу, и, упркос својој младости, понашао се примерно; брижљиво се клонио свих неприличних поступака, није се дотицао карата, вино није пио, па се чак и друштва туђио, тако да су га његови мирни другови звали красном девојком, а немирни — мама и смољавко. Кузма Васиљевић је имао само један грех: гајио је искрену наклоност према лепом полу; ипак је и у томе умео уздржавати своју страст, и никакву „малодушност" није себи допуштао. Устајао је и легао рано, савесно је испуњавао своју дужност, и једина су му разонода биле вечерње, доста дуге шетње по крајњим улицама николајевским. Књиге није читао, јер се бојао навале крви у главу; сваког пролећа је пио нарочит одвар против пунокрвности. Обукавши униформу и очистивши се брижљиво метлицом, Кузма Васиљевић је одлазио достојанственим кораком поред ограда воћњака, често се заустављајући, уживао је у природним лепотама, кидао цвет за успомену и осећао неко задовољство; али нарочито задовољство осећао је само онда кад би срео каквог „купидончића", то јест лепу малограђанку, која жури кући с грудњаком пребаченим преко рамена, са завежљајем у ручици и са шареном марамом на глави. Будући, као што се он сам изражавао, осетљиве комплекције, али скромне, Кузма Васиљевић није разговарао с „купидончићем", али му се пријатељски смешио, дуго и пажљиво гледао за њим . . . Затим је дубоко уздисао, упућивао се истим достојанственим кораком кући, седао код прозора и маштао једно пола сата, пушећи штедљиво јаки

„вагштаф" на велику стиву лулу, коју му је поклонио кум, старешина кварта, Немац. Тако су пролазили дани, ни весело, ни досадно.

IV

Еле, враћајући се једаред пред сумрак пустом уличицом у свој стан, Кузма Васиљевић чу иза себе ужурбане кораке и испрекидане речи, помешане с јецањем. Он се обазре и спази девојку од својих двадесет година, изванредно пријатног, али потпуно збуњеног и уплаканог лица. Изгледало је да ју је задесила велика и неочекивана недаћа: она је трчала и трчећи посртала, говорила сама са собом, уздисала, махала рукама; њена светлоплава коса била је разбарушена, а марама (тада се још није знало ни за бурнусе, ни за мантиле) склизнула јој с рамена и држала се само на једној чиоди. Девојка је била обучена као племићка госпођица, а не као малограђанка.

Кузма Васиљевић се уклони у страну; сажаљење надвлада у њему страх да се не покаже малодушан, и кад она дође напрам њега, он се уљудно дотаче штита на свом шлему и упита за узрок њезиних суза.

— Јер, — додаде и метну руку на шпаду, — ја, као војно лице, могу помоћи.

Девојка застаде и видело се да јој у први мах није било сасвим јасно шта он хоће од ње; али одмах затим, као да се обрадовала што јој се дала прилика

да се изговори, поче говорити не најчистијим руским језиком.

— Забога, господин официр, — поче она, а сузе линуше као киша по њеним лепим образима: — шта је ово! Ово је ужас, ово је Бок сачува! Нас су сасвим оплачкали, молим вас! Куварица све, све однела, све, сервиз, шкатулу и хаљине . . . да . . . чак и хаљине, и чарапе, и рубље . . . да . . . и теткин ридикил, тамо је још била новчаница од двадесет пет рубаља у тако мали футрол, и две кашике анплике . . . и још огртач, и све . . . И ја то све кажем квартовском поручнику, а господин квартовски поручник вели: „Идите напоље, не верујем, не верујем . . . Нећу да чујем, нећу да чујем, и ви сте такви!" Ја велим: „Забога, огртач . . ." а он: „Нећу да чујем, нећу да чујем!" То је срамота, господин официр! Идите, вели, наполе . . . наполе! . . . А куд да идем?

Девојка грчевито, скоро јаучући заплака, па, сасвим збуњена, наже се к рукаву Кузме Васиљевића . . . Сад се и он збуни, укочи се на месту, понављајући само покашто: „Та маните, та маните!" а овамо је непрестано гледао у фини потиљак огорчене девојке који јој се непрестано тресао.

— Допустите да пођем с вама, — рече он напослетку, додирнувши овлаш кажипрстом њено раме: — јер овде, на улици, знате, никако не иде. Ви ћете ми објаснити своје незадовољство, и наравно, ја ћу уложити свој труд . . . као официр.

Девојка подиже главу и, изгледа, први пут добро разгледа младог човека, који ју је, може се рећи,

држао у свом загрљају. Она се застиде, окрете се од њега и одмаче се мало у страну, још једнако јецајући. Кузма Васиљевић понови свој предлог. Девојка погледа у њега искоса кроз косу мокру од суза, која јој је падала на лице (Кузма Васиљевић нас је на том месту сваки пут уверавао да га је тај поглед скрозирао „као шило", а једаред је чак покушао да нам претстави тај дивни поглед), па метну своју руку на подметнуту савијену руку услужног поморског поручника и упути се с њим у свој стан.

V

Кузма Васиљевић у своме животу мало се мешао с дамама, па се зато нашао на муци чим да отпочне разговор, али његова сапутница сама поче ћеретати врло речито, једнако бришући сузе које су јој беспрестанка навирале. После неколико тренутака Кузма Васиљевић је већ знао да јој је име Емилија Карловна, да је родом из Риге, а у Николајев је дошла у госте својој тетки, која је и сама била из Риге, да је и њен татица служио у војној служби, али је умро „од груди", да је теткица имала куварицу Рускињу, врло добру и јевтину, али без књижице, и да их је баш та куварица тога истог дана покрала и побегла некуда. Требало је ићи у полицију — in die Polizei . . . Али тад се опет сети старешине кварта, сети се нанесене увреде . . . па опет удри у плач. Кузма Васиљевић се опет нађе на муци: шта да каже тако нешто утешно . . . Али девојка, код које су, изгледа, сви

утисци долазили и пролазили врло брзо, изненада стаде, па пруживши руку, мирно рече:

— А ово је наш стан!

VI

Тај стан се састојао из бедне кућице, која као да је у земљу урасла, с четири мајушна прозорчића са улице. Тамно зеленило геранијума застирало их је изнутра, кроз један од њих светлуцала је свећа: ноћ се већ спуштала. Од саме кућице и скоро на истој висини с њом пружала се тараба с једва приметном капијицом. Девојка јој приђе, па видевши да је закључана, нервозно поче лупати гвозденом алком зарђале браве. Иза врата се зачуше тешки кораци, као да неко иде, стружући немарно ногама у разгаженим папучама, и промукао женски глас упита нешто немачки, што Кузма Васиљевић не разумеде: он, као истински морнар, није знао ниједног језика осим руског. Девојка је такође одговорила немачки; капијица се врло малко отвори, па пропустивши девојку, одмах се залупи пред самим носом Кузме Васиљевића, који ипак стиже да види у летњем сумраку прилику дебеле старице у црвеној хаљини, са шкиљавим фењером у руци. Запрепашћен, Кузма Васиљевић остаде неко време непомичан на улици; али при помисли да се с њим, официром, тако непристојно поступа (Кузма Васиљевић је врло много држао до свога позива), осети како почиње да се љути, нагло се окрете налево круг и пође кући. Није се био одмакао ни десет корака, а капијица се опет отвори

и девојка, која је већ стигла да се сашапће са старицом, појави се на прагу и гласно викну:

— Куда ћете, господин официр! Изволите к нама!

Кузма Васиљевић се мало колебаше, али се врати.

VII

Његова нова познаница, коју ћемо отсад звати Емилија, уведе га кроз неки мрачан и влажан собичак у доста пространу, али ниску и прљаву собу, с огромним орманом уза задњи зид, диваном од мушеме, подлубљеним портретима двају архијереја у камилавкама и једног Турчина у чалми, изнад врата и међу прозорима, с картонима и кутијама по угловима, распареним столицама и кривоногим столом за картање, на којем је стајао мушки качкет поред непопијене чаше с квасом. За Кузмом Васиљевићем уђе у собу и старица што ју је спазио код капијице; то је била ружна Јеврејка у црвеној хаљини, натмурених свињских очица и седих бркова на дебелој горњој усни. Емилија показа на њу Кузми Васиљевићу па рече:

— А ово је моја тетка, мадам Фриче.

Кузма Васиљевић се малко зачуди, али ипак сматраше за дужност да се претстави. Мадам Фриче га погледа испод ока, ништа му не одговори и упита своју нећаку руски: да ли хоће чаја?

— Ах, да, чаја! — дочека Емилија. — Зар не, господин официр, ви ћете пити чаја? Да, тантушка, дајте чаја! . . . Па што стојите, господин официр? Се-

дите! Ах, што сте стидљиви! Допустите да скинем мараму.

Кад је Емилија говорила, она је непрестано окретала главу час на једну час на другу страну и мицала раменима; тако раде птице кад седе на високој грани и са свих су страна осветљене сунцем.

Кузма Васиљевић се спусти на столицу, па давши своме ставу потребну важност, и то наслонивши се на шпаду и уперивши поглед у под, окрете разговор на крађу. Али га Емилија одмах прекиде.

— Не брините се, није ништа; сад ми је тета казала да су главне ствари нађене. (Мадам Фриче прогунђа нешто себи у недра па изађе напоље). И уопште није ни требало ићи у Polizei; али ја никако не могу да се уздржим, јер ја сам тако ... Ви не разумете немачки?... тако брза, immer so rasch! Али ја више и не мислим о том ... aber auch gar nicht!

Кузма Васиљевић погледа у Емилију. Доиста, њено лице доби сасвим безбрижан израз. Све се на њему смешило, на том лепом лицу: и очи са скоро белим трепушама, и усне, и образи, и брада, и јамица на бради, чак и сам врх прћастог носа. Она приђе малом огледалу поред ормана, па поче намештати косу, певушећи кроз зубе и жмирећи. Кузма Васиљевић је пажљиво пратио сваки њен покрет ... Она му се јако свиђала.

VIII

— Ви мене извините, — поче она опет, вртећи се малко пред огледалом, — што сам вас тако ... до-

вела својој кући. Може бити да вам је то непријатно?

— О, забога!

— Већ сам вам рекла: ја сам тако брза. Прво учиним, па после мислим. А некад чак и не мислим... Како се зовете, господин официр? Смем ли вас упитати? — додаде она, пришавши му и скрстивши руке.

— Зовем се Јергунов, Кузма Васиљев.

— Јергу... Ах, то име није лепо! То јест, тешко је за мене. Ја ћу вас звати господин Флорестан. Код нас у Риги био је један господин Флорестан. Он је продавао одличан гроденапл у дућану и био врло леп човек. Ништа мање од вас. Ала имате широка рамена! Права руска јуначина. Ја волим Русе... и ја сам Рускиња... мој татица је био официр. А моје руке су беље од ваших! — Она их подиже изнад главе, махну њима неколико пута по ваздуху, да би крв из њих отишла, па их одмах спусти. — Видите ли? Ја их перем грчким сапуном... с мирисима... Помиришите... Ах! та немојте љубити... Ја нисам зато... Где служите?

— Ја служим у 19-ом црноморском екипажу, у морнарици.

— А! Ви сте морнарски официр! А да ли имате велику плату̑?

— Не... није баш велика, молим.

— Ви мора да сте врло храбри. То се одмах види по вашим очима. Како су вам густе обрве! Кажу да

их треба ноћу мазати салом, да би расле. Али зашто немате бркова?

— Није допуштено по пропису.

— Ах, то није лепо! Шта вам је то, нож?

— То је шпада; шпада је, тако рећи, принадлежност морнарских официра.

— А! шпада! А је ли оштра? Могу ли погледати? — Она с напором, угризавши се за усну и жмирећи, извуче сечиво из ножица па га примаче носу. — О, како је тупа! Овако вас могу одмах убити.

Она замахну на Кузму Васиљевића. Он се начини као да се уплашио и насмеја се. И она се насмеја.

— Ihr habt pardon, помиловани сте, — рече она, заузевши достојанствен став. — На, узмите своје оружје! А колико вам је година? — упитаће наједаред.

— Двадесет пет.

— А мени је деветнаест! Како је то смешно! Ах!

И Емилија прсну у тако гласан смех да се чак претури малко назад. Кузма Васиљевић се није дизао са столице и још упорније је гледао у њено ружичасто лице, које је све трептало од смеха, и свиђала му се све више и више.

Емилија одједном ућута, па певушећи кроз зубе, — имала је такву навику, — опет приђе огледалу.

— Умете ли ви певати, господин Флорестан?

— Не умем, молим. Нисам се учио, молим.

— А свирати на гитари? Такође не? А ја умем. Ја имам гитару са седефом, само су жице искидане. Требаће их купити. Ви ћете ми дати новаца, господин

официр? Отпеваћу вам дивну немачку романсу. — Она уздахну и затвори очи. — Ах, тако дивну! Али умете играти? И то не? Уншогјјгх! Ја ћу вас научити. умете играти? И то не? Unmöglich! Ја ћу вас научити ла. . . — Емилија потскочи два-трипут. — Погледајте какве имам ципеле! „З' Варшави". О! ја и ви ћемо играти, господин Флорестан! А како ћете ви мене звати?

Кузма Васиљевић се насмеја и поцрвене до ушију.

— Ја ћу вас звати: прекрасна Емилија!

— Не! не! Ви треба да ме зовете: Mein Schätzchen, mein Zuckerpüppchen! Понављајте за мном.

— С највећим задовољством, али се бојим да ће то за мене бити тешко . . .

— Свеједно, свеједно. Реците: Mein . . .

— Ме . . . ин . . .

— Zucker . . .

— Цук . . . кер . . .

— Püppchen! Püppchen! Püppchen!

— Пју . . . Пју . . . То не могу, молим. Некако ружно испада.

— Не! Морате . . . морате! А знате ли шта то значи? То је на немачком најпријатнија реч за госпођице. Ја ћу вам то после протумачити. А сад нам ево тета носи самовар. Браво! браво! Теткице, ја ћу пити чај с павлаком . . . Има ли павлаке?

— So schweige doch! — одговори теткица.

IX

Кузма Васиљевић је седео код мадам Фриче до поноћи. Откако је дошао у Николајев, још никад није

тако пријатно провео вече. Истина, више пута му је падало на памет да као официр и племић не би требало да се познаје с особама као што је ова становница Риге и њена „тантушка”, али је Емилија била тако лепа, тако је занимљиво ћаскала, тако је умиљато погледала у њега да он диже руке од свога порекла, позива, па се одлучи да овај пут живи „за свој грош”. Једна га само околност збунила и оставила на њега не сасвим пријатан утисак. У јеку разговора између њега, Емилије и мадам Фриче, врата из предње собе се малко отшкринуше и мушка рука с испуском затворене боје с трима мајушним сребрним дугметима полако се протури и полако метну на столицу поред врата доста велики завежљај. Обе даме одмах полетеше к столици и почеше разгледати то што је донето. „Па то нису исте кашике!” узвикну Емилија, али је тетка муну лактом и изнесе завежљај, не завезавши крајеве. Кузми Васиљевићу се учини као да је један крај био умрљан нечим црвеним, као крвљу . . .

— Шта је то? — упита он Емилију. — Вратили су вам још неколико крадених ствари?

— Да, — одговори Емилија, као преко воље, — још.

— Је ли их то ваш слуга нашао?

Емилија се намршти.

— Какав слуга? Ми немамо никаквог слуге.

— Онда неки други човек.

— Нама мушкарци не долазе.

— Али, допустите, допустите . . . Ја сам видео по-

сувратак на рукаву мушког реденгота или атиле. И, најзад, тај качкет...

— Нама никад никакви мушкарци не долазе, — понови Емилија упорно. — Шта сте ви видели..., Ништа нисте видели! А овај качкет је мој.

— Како то?

— Па тако. За случај маскараде... Па да, мој, und Punctum!

— А ко вам је донео завежљај?

Емилија ништа не одговори, па напућивши усне, изађе из собе заједно с мадам Фриче. После једно десет минута она се врати сама, без тетке, и кад је Кузма Васиљевић поново поче запиткивати, она му погледа у чело, рече да је срамота за каваљера да буде радознао (на те речи лице јој се мало промени, као да потамне), па узевши са стола за картање шпил старих карата, замоли га да погађа њену срећу на краљу каро.

Кузма Васиљевић се насмеја, узе карте, и све ружне мисли очас му излетеше из главе.

Али оне му се још једном повратише истог дана. А ево како: он је већ био изашао кроз капијицу на улицу, већ се био поздравио с Емилијом, викнувши јој последњи пут: „Adieu Zuckerprüppchen!" кад одједаред поред њега шмугну човек омањег раста, па окренувши се за тренутак према њему (ноћ је била одавно настала, али је месец сијао доста јасно), показа циганско сувоњаво лице, црних густих обрва и бркова, црних очију и кукаста носа. Тај човек одмах шмугну за угао, а Кузми Васиљевићу се учини

да је познао не његово лице — он га никад раније није видео, — већ посувратак његова рукава: три сребрна дугмета јасно синуше на месечини. Немир и двоумица се појавише у души опрезног поручника; вративши се кући, он не запали, по обичају, своју стиву лулу. Уосталом, ненадно познанство с љупком Емилијом и пријатни сати што их је провео у њеном друштву појачали су његово узрујано расположење.

X

Ма какво да је било страховање Кузме Васиљевића, оно се брзо развејало и није оставило никаквог трага. Он поче често посећивати ове две даме из Риге. Заљубљиви поручник се спријатељи с Емилијом. Испочетка се стидео тога пријатељства, крио је своје посете, затим се престао стидети и крити се; свршило се тим да је радије седео код својих нових познаница него код ма кога другог, а да се и не говори о његовз не одвећ весела четири зида. Сама мадам Фриче већ није побуђивала код њега непријатна осећања, мада се понашала с њима као и пре нељубазно и туробно. Особе мало имућне, као госпођа Фриче, код својих гостију највише цене дарежљивост; а Кузма Васиљевић био је приличан тврдица и доносио је на поклон највише суво грожђе, орахе, медене колаче... Само се једаред, како сам каже, „упропастио", поклонио Емилији лаку ружичасту мараму од праве француске материје; а она истог дана прогорела на свећи његов поклон. Он јој стане приговарати: она натакне мараму мачку на

реп; он се разљути, она му се почне смејати у брк. Кузма Васиљевић је напослетку морао сам себи признати да не само што не ужива поштовање код дама из Риге, већ чак да није код њих ни поверења стекао: никад га нису пуштале одмах, без претходног прегледа: понекад су га остављале да чека, понекад га одбијале без икаквог устезања, а желећи сакрити штогод од њега, говориле су пред њим немачки. Емилија му није давала никаквог рачуна о својим поступцима и на његова питања одговарала је некако површно, као да није чула његову реч; а што је главно, неке собе у кући госпође Фриче, која је била прилично велика, иако је с улице изгледала кућерак, остале су за њега стално затворене. При свем том, Кузма Васиљевић није прекидао своје посете, већ је напротив све чешће долазио: ипак се виђао с живим људима. Његово самољубље је било задовољено и тим што га је Емилија и даље звала Флорестан, налазила да је необично леп и уверавала да има очи као рајска птица, „wie die Augen eines Paradiesvogels!“

XI

Једаред, у јеку лета, у подне, пошто се цело јутро бактао на сунцу са лиферантима и радницима, Кузма Васиљевић се довуче, измучен, ломан, до капијице познате му кућице. Он лупну; пустише га унутра. Он се ували у такозвани салон и сместа се извали на диван. Емилија му приђе и обриса му марамицом мокро чело.

— Како је уморан, мило моје! Како му је врућина! — рече она сажаљиво. — Боже мој, да је бар оковратник раскопчао! Господе! Тако му срце скаче.

— Сустао сам, мила моја, — уздахну Кузма Васиљевић. — Од јутра сам на ногама, па још све на припеци. Напаст! Хтео сам ићи кући. Тамо опет оне аспиде, лиферанти! А код вас овде хладовина... Чини ми се да бих мало спавао.

— Па зашто не? Одмори се, пиленце моје; овде ти нико не смета...

— Ама некако ме срамота...

— Ето ти на! Каква срамота! Одмори се. А ја ћу те... Како се то каже на вашем језику... бујипајкати. „Schlaf, mein Ktndchen, schlafe!" — запева она.

— Хтео бих прво да се напијем водице...

— Ево ти чаша воде. Свежа је! Као кристал! Чекај, да ти подметнем јастучић под главу. А ово је од мува.

Она му покри лице марамицом.

— Хвала, купидончићу... Ја само онако... Малко да продремам...

Кузма Васиљевић затвори очи и одмах заспа.

— „Schlaf, mein Kindchen, schlafe!" — певушила је Емилија, њихајући се с једне на другу страну, смејући се и сама тихо и својој песмици и својим покретима.

„Ала имам велико дете!" мишљаше она. „Дечко!"

XII

После пола сата поручник се пробуди. Њему се кроз сан причињавало као да га неко пипа, нагиње се, дише над њим. Он напипа, смаче марамицу. Емилија је клечала сасвим близу уз њега; израз њеног лица учини му се чудан. Она одмах скочи, оде к прозору и сакри нешто у џеп.

Кузма Васиљевић се истеже.

— Ипак сам ваљано отспавао! — рече он зевајући. — Оди-де овамо, мејне зјусе фрејлејн!

Емилија му приђе. Он се хитро поиздиже, тури јој руку у џеп и извади мале маказе.

— Ach, Herr Je! — викну она нехотице.

— Ово... ово су маказе? — промрмља Кузма Васиљевић.

— Па да, наравно. А шта си ти мислио... Пиштољ! Ах, како ти је смешно лице! Изгужвано као јастук, и коса на потиљку сва увис штрчи... И не смеје се... Ах, ах! И очи подадуле. Ах!

Емилија прште у смех.

— Та доста, — прогунђа Кузма Васиљевић па уста с дивана. — Докле ћеш се кезити без разлога. Ако не знаш ништа паметније онда ћу отићи... Отићи ћу, — понови он, видећи да она никако не престаје.

Емилија умуче.

— Но, којешта, остани; нећу више... Само треба да поправиш косу...

— Не, шта ту... Остави! Боље да идем, — рече Кузма Васиљевић и дохвати качкет.

Емилија се набури.

— Пих, како је зао. Прави Рус! Сви су Руси зли! Гле, хоће да иде. Пих! Јуче ми обећао пет рубаља, а сад ми ништа не даје и одлази.

— Немам код себе новаца, — прогунђа Кузма Васиљевић кад је већ био на вратима. — Збогом!

Емилија погледа за њим и попрети му прстом.

— Нема новаца! Чујте, чујте шта каже! Ох, ала су ови Руси варалице! Али причекајте ви, мопсе један. . . Тантушка, изволите овамо, да вам нешто кажем.

Увече тога истог дана, скидајући се пред спавање, Кузма Васиљевић примети да се на горњој ивици његовог кожног појаса за једно шест сантиметара распарао шав. Као човек уредан, он одмах узе иглу и конац, увоштани га и сам заши то распарано место, а иначе не обрати никакву пажњу на ту, по изгледу ништавну околност.

XIII

Цео идући дан Кузма Васиљевић се посвети службеним дужностима; није излазио из куће чак ни после ручка, — и чак до саме ноћи у зноју лица писао је и преписивао на чисто рапорт претпостављеној власти, бркајући немилостиво слова е и ѣ, мећући сваки пут после а л и знак усклика, а после „уосталом" — тачку са запетом. Друго јутро, једно босоного Јеврејче у издрпаном халату донесе му писмо од Емилије, — прво писмо које Кузма Васиљевић доби од ње. „Mein allerliebster Florestan", — писала му је

она, „зар се збиља наљутило на твој Zuckerpüppchen, кад не дошло вечерас? Молим те, немој љутиш, ако нећеш да тфоја весела Емилија врло много плакала и дођи свакако данас око 5 сати увече". Цифра 5 била је окружена са два венца. „Ја се много, много будем радовала. Твоја мила Емилија". Кузма Васиљевић се у себи задиви учености своје драгане, даде Јеврејчету грош и рече му да каже: добро, доћи ћу.

XIV

Кузма Васиљевић одржа реч: још није било откуцало пет сати, а он је стајао пред капијицом госпође Фриче. Али се зачуди кад не затече Емилију код куће; пред њега изађе сама домаћица, па учинивши претходно, — о, чуда! — реверанс, рече му да је због непредвиђених разлога Емилија морала отићи, али да ће се брзо вратити, па га моли да је причека. На госпођи Фриче био је чист бео чепац; она се смешила, говорила умиљавајући се и очевидно се трудила да даде љубазан израз своме натмуреном лицу, које уосталом од тога ништа није постајало примамљивије, већ је напротив добијало некакву злокобну нијансу.

— Ви, господине, седите, седите, — понављала је она, примичући фотељу, — а ми ћемо вас, ако допустите, угостити.

Мадам Фриче још једаред начини реверанс, изађе из собе и убрзо се врати са шољом чоколаде на малом лименом послужавнику. Чоколада се показа сумњива, али Кузма Васиљевић ипак попи са задо-

вољством целу шољу, иако никако није могао појмити откуд одједном у мадам Фриче таква живахност и шта све то значи. При свем том Емилија није долазила и он је већ био почео губити стрпљење, кад одједном чу кроза зид глас гитаре. Прво одјекну један акорд, затим други, трећи, четврти, — све јаче, јаче и пуније. Кузма Васиљевић се забезекну: Емилија је, истина, имала гитару, али са три жице: он се још никако није могао решити да јој купи остале; а поред тога, Емилија није била код куће. Па ко је то могао бити? Опет одјекну акорд, и то тако звучно као да је у самој соби... Кузма Васиљевић се окрете и умало не викну од запрепашћења. Пред њим, на прагу ниских врата, које он дотле није видео, — заклањао их је тежак орман, — стајало је непознато створење: дете, а није дете, није ни одрасла девојка. Имала је на себи белу хаљиницу са шареним десенима и црвене папуче са штиклама; обухваћена озго златним обручем, густа црна коса падала је у облику плашта с малене главице на мршаво тело. Испод њихове меке масе блистале су тамним сјајем врло крупне очи; голе, црнпурасте ручице, претрпане гривнама и прстењем, непомично су држале гитару. Лице јој се скоро није ни видело, — тако је изгледало мало и тамно, — само су се усне црвенеле и оцртавао се узан прав нос. Кузма Васиљевић је дуго стајао као укопан, па је нетремице гледао у то чудно створење; и оно је у њега гледало, и оно није оком трепнуло нити се макло. Најзад се оно прену и ситним корацима приђе к њему.

Тамно лице поче се помало смешити, бели зубићи одједном блеснуше, главица се подиже и, затресавши малко витицама, показа се у свој својој изразитој и финој лепоти. „Какав ли је ово ђаволак?" помисли Кузма Васиљевић, па нагнувши се још ближе, рече полугласно:

— Фигурица! Богме јест фигурица! Ко сте ви?

— Овамо, овамо, — рече „фигурица" малко промуклим гласићем, с неруским, отегнутим изговором и с погрешним нагласком, па отступи назад два-три корака.

Кузма Васиљевић одмах за њом прекорачи праг и нађе се у маленој собици без прозора, обложеној по зидовима и по поду дебелим теписима од камиље длаке. Запахну га јак мирис мошуса. Две жуте воштане свеће гореле су на округлом сточићу пред ниским турским диванчићем. У углу је стајао креветић под застором од муселина са свиленим пругама, и дугачке ћилибарске бројанице, са црвеном кићанком на крају, висиле су близу узглавља.

— Па допустите, напослетку, ко сте ви? — понови Кузма Васиљевић.

— Сестра... Емилијина сестра.

— Ви њена сестра? И овде живите?

— Да... да...

Кузма Васиљевић хтеде да додирне „фигурицу". Она стукну.

— Како ми то она никад о вама није говорила?

— А не сме... не сме...

— Ви се, значи, кријете?

— Да. . .

— Има ли томе неки разлог?

— Има. . . има.

— Хм! — Кузма Васиљевић опет хтеде да додирне „фигурицу”, она опет стукну. — Зато вас никад нисам приметио. Верујте, нисам ни сањао да ви постојите. И мадам Фриче, ова старица, и вама пада тетка?

— Да. . . тотка.

— Хм! Ви као да рђаво разумете руски. Како се зовете? допустите да вас упитам.

— Колибри.

— Како?

— Колибри.

— Колибри? Ала је то необично име. Ако се не варам, у Африци имају таква инсекти?

XV

Колибри се насмеја кратким, чудним смехом. . . Као да су јој се у грлу сударила стакла. Она одмахну главом, поведе очима око себе, метну гитару на сто, па пришавши брзо вратима, нагло их затвори. Она се кретала живо и окретно с једва чујним, брзим шумом, као гуштер; позади јој се коса спуштала до испод колена.

— А зашто сте затворили врата? — упитаће Кузма Васиљевић. Колибри метну прст на усне.

— Емилија. . . Не треба. . . она не треба.

Кузма Васиљевић се осмехну.

— Да нисте већ љубоморни?

Колибри издиже обрве.

— Цо?

— Љубоморни сте... љутите се, — објасни Кузма Васиљевић.

— О, да!

— А, тако ли! То је ласкаво за мене!... Слушајте, колико вам је година?

— Семнаест.

— Седамнаест, хоћете да кажете?

— Да.

Кузма Васиљевић обухвати пажљивим погледом своју фантастичну саговорницу.

— Ала сте ви лепотица, — рече он уверљиво. — Чудо! просто чудо, каква коса! Очи! Па обрве, обрве!... У!

Колибри се опет насмеја и опет поведе својим дивним очима.

— Да, ја сам лепотица! Седите, и ја ћу сести... поред.

— Изволите, изволите... Али, молим вас, каква сте ви Емилијина сестра? Ви на њу ни најмање не личите.

— Не... ја сам сестра... куђина. Ево... узмите... свет. Леп свет. Мирише. — Она извади иза појаса гранчицу белог јоргована, помириса, одгризе цветни листић, па му даде целу грану. — Хоћете ли слатког? Лепо... из Константинополи... шербет. — Колибри извади из малог ормана позлаћену теглу, умотану у комад црвене свилене материје, са челичним

шљокицама, затим сребрну кашичицу, кристалну шлифовану флашу с водом и такву исту чашу. — Узмите шербет, господин, врло је добар. Ја вам будем певала... Хоћете? — Она узе гитару.

— А ви певате? — упита Кузма Васиљевић, мећући у уста кашчицу доиста изврсног шербета.

— О, да! — Она забаци назад своју косу, накриви главу и узе неколико акорда, гледајући пажљиво у врхове својих прстију и у дршку гитаре... затим одједном запева не према расту јаким и пријатним гласом, већ грленим и мало дивљим за ухо Кузме Васиљевића. „Ах, ти, мачкице моја!" помисли он. Она је певала неку сетну песму, нимало руску, и на језику сасвим непознатом Кузми Васиљевићу. Чинило му се да се у певању сваки час чују гласови „кха, гха", а при крају она отегнуто изговори „синтамар" или „синцимар", па спусти гитару на колена. — Лепо? — Упита она. — Хоћете ли још?

— Биће ми пријатно, — одговори Кузма Васиљевић. — Само зашто вам је тако лице, као да је тужно? Кад бисте узели шербета?

— Не... ви сами. А ја још... Ова буде веселије. — Она отпева другу песмицу, као неку за играње, на оном истом непознатом језику. Опет Кузма Васиљевић чу раније грлене гласове. Њени црнпурасти прсти просто су летели по жицама, „као пауци". И овај пут заврши певање узвиком: „Ганда!" или „Гаса!", па поче лупати песницом по столу, севајући очима...

XVI

Кузма Васиљевић је седео као опијен. У глави му се вртело. Тако је то све било неочекивано... Па и онај мирис, певање... свеће дању... шербет с ванилом... А овамо се Колибри све више њему приближује, коса јој се сија и шушти, и бије из ње јара, и то тужно лице... „Вила!" помисли Кузма Васиљевић. Некако му би нелагодно.

— Душице моја, — рече он, — признајте због чега вам је пало на памет да ме данас позовете к себи?

— Ви сте млад, леп... Ја такве волим.

— А, тако! Али шта ће рећи Емилија? Она ми је писала писмо: она овај час треба да дође.

— Ви јој немојте ништа рећи! Зло! Убиће!

Кузма Васиљевић се наже к њој, али се она полако одмаче и исправи, као смук кад га нагазе на шумској трави. Кузма Васиљевић заустави свој поглед на њој. — Гле ти! — рече он напослетку; — каква је прзница! Но, иди с милим Богом!

Колибри се замисли, па се окрете к поручнику... Одједном три равномерна, потмула ударца одјекнуше негде у кући. Колибри се осмехну, скоро фркну.

— Данас не, сутра — да. Сутра дођи.

— У колико сати?

— У седам... увече.

— А шта ћемо с Емилијом?

— Емилије... нема; неће бити.

— Мислиш? Па добро. Али само ћеш ми сутра казати...

— Цо? (лице у Колибри, кад год би што питала, добијало је детињи израз).

— Зашто си се од мене тако дуго крила?

— Да. . . да; сутра ће све бити, крај ће бити.

— Пази, а ја ћу ти донети поклон. . .

— Не. . . не треба.

— Зашто не? Ти се ето, видим, волиш да китиш.

— Не треба. Ово. . . ово. . . ово. . . — и она показа прстом на своју хаљину, на своје прстење, гривне, на све око себе, — ово је све моје. Није поклон. Ја не узимам.

— Како знаш! А сад треба да идем?

— О, да!

Кузма Васиљевић се диже. Колибри такође устаде.

— Збогом, играчко! А кад ће бити пољубац?

Колибри одједном лако потскочи, па обвивши хитро обе руке око врата младог поручника, не пољуби већ као да кљуцну у његове усне. Сад он хтеде да је пољуби, али она очас отскочи од њега и стаде иза дивана.

— Дакле, сутра, у седам сати? — рече он прилично збуњен.

Она му климну главом, па узевши за крај двама прстима дугачак прамен своје косе, угризе је својим оштрим зубићима.

Кузма Васиљевић јој махну руком, изађе и повуче за собом врата. Он чу како им Колибри одмах притрча. . . Кључ гласно зашкрипа у брави.

XVII

У салону госпође Фриче није било никога. Кузма Васиљевић полако изиђе у претсобље. Није хтео да се сукоби с Емилијом. Домаћица га срете на степеницама.

— А! Ви одлазите, господине поручниче, — рече она с истом притворном и злокобном гримасом. — Нећете чекати Емилију?

Кузма Васиљевић метну качкет.

— Морам вам рећи, госпођо, да немам кад више чекати. Ја и сутра можда нећу доћи. Тако јој и реците.

— Добро, рећи ћу. Али није вам ваљда било досадно, господине поручниче?

— Не, молим; није ми било досадно.

— Тако. — Молим, опростите.

— Збогом.

Кузма Васиљевић дође кући, па пруживши се по кревету, задуби се у размишљања. Био је у неисказаној недоумици. „Какве су ово загонетке!" узвикнуо је више пута. И зашто му је Емилија писала? Заказала састанак, а није дошла!... Узе њено писамце, поче га окретати у руци, помириса: мирисало је на дуван, а на једном месту спази поправку; стајало је: „плакала", а прво је било написано „плакао". Али шта се може из тога извући? И је ли могуће да домаћица није ништа знала? И о н а... Ко је она? Да, ко је она? Заносна Колибри, та „играчка", та „фигурица" није му излазила из главе, и он је нестрпљиво очекивао сутрашње вече, ма да се у потаји скоро прибојавао баш те „играчке" и „фигурице".

XVIII

Сутрадан Кузма Васиљевић оде пред ручак у чаршију, па после дугог цењкања купи мајушни златан крстић на кадифеној траци. „Иако она тврди", размишљао је он, „да јој не треба никакав поклон, ипак ми добро знамо шта такве речи значе; а најзад, ако је она доиста тако несебичне нарави, — Емилија се неће гадити". Тако је размишљао николајевски Дон Жуан, вероватно и не сањајући у тај мах шта је био и шта је остао у људској успомени онај прави Дон Жуан. У пет сати увече Кузма Васиљевић се брижљиво обрија, па пославши по познатог фризера рече да му добро напомади и колмује косу, што овај изврши с нарочитом ревношћу, не жалећи државну хартију на папилотне; затим Кузма Васиљевић обуче нов новцат мундир, узе у десну руку пар нових рукавица од јеленске коже, па попрскавши се „лоделаваном", изађе из куће. Кузма Васиљевић се тај пут далеко више старао о својој спољашности него кад је одлазио на састанак са „Zuckerрüppchen", не зато што му се Колибри више свиђала него Емилија, већ зато што је у „играчке" било нешто загонетно, нешто што је и нехотице узрујавало чак и онако трому машту какву је имао млади поручник.

XIX

Мадам Фриче дочека га као и јуче, па као да се договорила с њим у споразумној лажи, опет му рече да је Емилија отишла на кратко време и да га моли

да је причека. Кузма Васиљевић климну главом у знак пристанка, па седе на сто. Мадам Фриче се опет осмехну, тојест, показа своје жуте зубе, па се удаљи, не понудивши га чоколадом.

Кузма Васиљевић одмах упери поглед у тајанствена врата. Она су остала затворена. Он се гласно накашља два-три пута, као да хоће да покаже да је ту... Врата ни да се макну. Он заустави дисање, прислони ухо... Не чује ни најмањи шум; као да је све изумрло. Кузма Васиљевић устаде, приближи се на прстима к вратима, — па пипајући узалуд прстима, притиште у њих коленом... Ништа не помаже. Тада се он наже и двапут изговори напрегнутим шапатом: „Колибри, Колибри... Играчко!" Нико се не одазва. Кузма Васиљевић се исправи, одгрну мундир, — па, постојавши мало на месту, сад већ енергичнијим корацима приђе к прозору и задобова по стаклу. Поче се једити, љутити; официрска част проговори у њему: „Ово је којешта! — помисли напослетку, — за кога ме они држе? Кад је тако, ја ћу песницама почети лупати. Мораће се одазвати! Чуће старица... А зашто да не? Нисам ја крив!" Он се брзо окрете на штиклама... Врата су стајала упола отворена.

XX

Кузма Васиљевић одмах и опет на прстима јурну у потајну собу. На дивану, у белој хаљини, с широким црвеним појасем, лежала је Колибри, па покривши доњи део лица марамицом, смејала се без шума, али од срца. Овај пут је косу била очешљала, уплела

је у две стегнуте дугачке витице и завила црвеним тракама; јучерашње папучице су кицошки стајале на њеним мајушним, прекрштеним ножицама; а саме те ножице биле су голе: гледајући их, човек би могао помислити да је обула угасите свилене чарапе. Диван је стајао друкчије него синоћ: ближе зиду; а на столу, на кинеском послужавнику, видео се бокаст ибрик за кафу, поред шлифованог суда за шећер и двеју порцуланских шољица. Ту је била и гитара, а танка струја плавкастог дима дизала се с врха свеће за паљење цигарете.

Кузма Васиљевић приђе дивану и наже се над Колибри, али пре него што изусти и једну реч, она пружи руку, па смејући се непрестано у марамицу, заби своје велике тврде прсте у његову косу и очас рашчупа његову лепо удешену ћубу.

— Шта је то? — узвикну Кузма Васиљевић, не сасвим задовољан таквом слободом у понашању. — Ах ти, обешенице!

Колибри уклони марамицу с лица.

— Није добро тако; овако је боље. — Она се помаче на један крај дивана, па скупи пода се ноге. — Седите... тамо.

Кузма Васиљевић седе где му она показа.

— А зашто се одмичеш? — рече он поћутавши мало. — Ваљда ме се бојиш?

Колибри се сави у клупче и погледа га са стране.

— Не бојим се... Не.

— Не треба да ме се туђиш, — настави Кузма

Васиљевић поучним тоном. — Ти се ваљда сећаш свога јучерашњег обећања да ћеш ме пољубити?

Колибри обухвати своја колена обема рукама, метну на њих главу, па опет погледа у њега.

— Сећам се.

— Е па добро. Мораш одржати своју реч.

— Да... морам.

— Кад је тако... — поче Кузма Васиљевић па пође да јој се примакне.

Колибри ослободи своје витице, које је била ухватила заједно с коленима, па га једном удари по руци.

— Лакше мало, господине!

Кузма Васиљевић се збуни.

— Какве су јој очи, разбојници, — промрмља он као за себе. — Па онда, — додаде, повисивши глас, — зашто си ме звала... кад је тако?

Колибри испружи врат као птица... Она је ослушкивала. Кузма Васиљевић се поплаши.

— Емилија? — рече он упитно.

— Није.

— Неко други?

Колибри слеже рамсном.

— Па чујеш ли нешто?

— Ништа. — Колибри одмаче назад, опет птичијим покретом, своју малу, јајасту главицу, с лепим раздељком на потиљку, онде где почињу витице, па се опет склупча. — Ништа.

— Ништа! Онда ћу ја сад... — Кузма Васиљевић се пружи према Колибри, али одмах трже руку. На прсту му се показа кап крви. — Какве су то глупо-

сти! — викну он, отресајући прстом. — Вечито имате те чиоде! Па и каква је то, до врага, чиода, — додаде он, погледавши у дугачку запињачу, коју је Колибри полако задевала себи за појас. — То је читав нож, то је жаока... Да, да, то је твоја жаока, и ти си оса, ето ко си ти, оса, разумеш ли?

Колибри се, очевидно, врло допаде поређење Кузме Васиљевића: она удари у танак смех и неколико пута једно за другим понови:

— Да, ја ћу убости жаоком.

Кузма Васиљевић ју је гледао и мислио: „Ето, смеје се, а лице јој тужно"...

— Погледај-де шта ћу ти показати, — рећи ће он гласно.

— Цо?

— Зашто кажеш: цо? Зар си ти Пољкиња?

— Ни.

— Сад опет: „ни!" Али свеједно! — Кузма Васиљевић извади свој поклон и поче га окретати у ваздуху. — Гледни-де овамо... Лепа стварчица?

Колибри равнодушно забаци очи.

— А! Крст! Ми не носимо.

— Како? Крст не носите? Па ти си Јеврејка, шта ли?

— Не носимо, — понови Колибри, па стресавши се наједаред, погледа назад преко рамена. — Хоћете? ја ћу певати... — упита брзо.

Кузма Васиљевић тури крстић у џеп од мундира, па се и он осврте. Учини му се да је чуо лаку лупу кроза зид...

— Шта је то? — промрмља он.

— Миш... миш, — рече Колибри брзо, па наједанпут, потпуно неочекивано за Кузму Васиљевића, загрли његову главу својим витким, глатким рукама, и брз пољубац опече му образ... као да се жеравица уз њега прилепила.

Он стисну Колибри у свом загрљају, али се она измигољи као змија, — њен стас је био малко дебљи од змијиног трупа, — па скочи на ноге:

— Стој, — шапну она, — прво треба пити кафу...

— Којешта! Каква кафа! После.

— Не, сад. Сад је врућа, после хладна. — Она ухвати ибрик за дршку, па издигавши га високо, стаде наливати обе шоље. Кафа је падала танким млазом, као усуканим; Колибри метну главу на раме, па је гледала како кафа цури. — Ево, мети шећера... пиј... и ја ћу!

Кузма Васиљевић баци у шољу парче шећера и попи је отпут. Кафа му се учини јака и горка. Колибри је гледала у њега, смешећи се и само малко ширећи ноздрве над ивицом своје шоље. Она је полако спусти на сто.

— А што ти не пијеш? — упита Кузма Васиљевић.

— Ја... помало... — одговори она.

Кузма Васиљевић се ражљути.

— Та седи најзад поред мене!

— Одмах. — Она наже главу и, никако не спуштајући очију с Кузме Васиљевића, узе гитару. — Само ћу прво певати.

— Да, да, само седи.

— И играћу. Хоћеш ли?

— Ти играш? Но, то бих радо видео. Али зар не може после?

— Не, сад... А ја те много волим.

— Ти ме волиш! Пази... а уосталом, играј, кад си тако луда!

XXI

Колибри стаде с друге стране стола, па прелетевши неколико пута прстима по жицама гитаре, развуче, на велико чудо Кузме Васиљевића, који је очекивао веселу, живу мелодију, — развуче некакав спор, једнолик речитатив, пратећи равномерним њихањем целог тела надесно и налево сваки звук, који као да је с муком истеривала из себе. Она се није смешила и чак је и обрве скупила, своје високе, округле, танке обрве, између којих се оштро истицао плав знак налик на источњачко слово, вероватно утиснут барутом. Очи је била скоро затворила, али су јој се зенице нејасно светлеле испод наднетих трепавица, стално упрте, као и пре, у Кузму Васиљевића. И он тако исто није могао одвојити погледа од тих чудних, страшних очију, од тога црнпурастог, све зајапуренијег лица, од упола отворених и непомичних усана, од двеју црних змија што су се равномерно љуљале с обе стране лепе главе. Колибри се и даље њихала, не силазећи с места, и само су јој се ноге почеле кретати: она их је лагано помицала, подижући час прсте час потпетицу. Једаред се одједном брзо преврте и оштро цикну, затресавши гитаром висо-

ко у ваздуху... Затим опет отпоче ранија једнолика игра, праћена истим једноликим певањем. Кузма Васиљевић је међутим сасвим мирно седео на дивану и непрестано гледао у Колибри. Осећао је у себи нешто чудновато, необично: осећао се сасвим лак и слободан, чак одвећ лак; просто као да није осећао своје тело, као да је пливао, а у исто време су га мравци подилазили, некаква пријатна малаксалост ширила му се по ногама, а дремеж му је голицао очне капке и усне. Он више ништа није желео, ни о чему није мислио, него му је било само врло пријатно, као да га је неко уљушкивао, „бујпајкао", као што је рекла Емилија, и шаптао је за себе: „играчка!" С времена на време лице у „играчке" се наоблачавало... „Од чега ли је то?" питао се Кузма Васиљевић. „Од дуванског дима" умиривао се он... „Овде је неки плав дим". И опет га је неко успављивао и чак му причао на ухо нешто тако лепо... Само због нечега никако није довршивао говор. Али ево се најдаред на лицу „играчке" отворише огромне очи, невиђене величине, прави сводови на мосту... Гитара се откотрља и ударивши о под зазвуча негде далеко преко брда и долина... Некакав врло близак и присан пријатељ Кузме Васиљевића га нежно и чврсто загрли отпозади и намести му оковратник. Кузма Васиљевић спази пред самим својим лицем кукаст нос, густе бркове и продорне очи непознатог човека са три дугмета на посувратку рукава... и ма да су очи биле наместо бркова, а бркови на место очију и сам нос се показивао натрашке, ипак се Кузма Васиље-

вић не зачуди, већ напротив нађе да тако и треба да је; он се чак спремао да каже томе носу „здраво, брате Григорије", али промени своју намеру и више је волео. . . више је волео да одмах отпутује с Колибри у Цариград ради венчања, пошто је она била Туркиња, а њега је цар произвео у активног Турчина.

XXII

Као поручен, пред њим се нађе чамац: он диже ногу да стане у њега, и ма да се због неспретности спотаче и удари доста јако, тако да неко време није знао где је, ипак се опорави и, седнувши на клупу, заплови пут Цариграда по оној истој великој реци која у облику Реке Времена протиче на карти на зиду Николајевске гимназије. С великим задовољством пловио је по тој реци и посматрао множину црвених гњураца, на које је непрестано наилазио; али они га нису пуштали к себи и, ронећи, претварали се у ружичасте мрље. И Колибри је с њим путовала; али хотећи се сачувати од врућине, наместила се испод чамца и покашто лупала у дно. . . Ево најзад и Цариграда. Куће као сваке куће, у облику тиролских шешира; у Турака све нека крупна, достојанствена лица; само не ваља дуго гледати у њих; они се почињу грчити, бекељити се, а после се и сасвим распадају као југов снег. Ево и дворца у ком ће живети с Колибри. . . И тако је у њему све одлично удешено! Зидови с ђенералским везом, свуда еполете, по угло-

вима људи трубе и чамцем се може ући у салон. А, разуме се, Мухамедова слика... Само Колибри све трчи напред по собама, и њене плетенице се вуку за њом по поду, и никако неће да се обрне, и постаје све мања, све мања... То више није Колибри, већ дечко у блузи, и он је његов домаћи учитељ, па мора ући за тим дечком у дурбин цев, а та цев све ужа, ужа, ево већ не може више ни да се макне... ни напред ни назад, нити може дисати, и нешто се сруши на леђа... и земља у уста...

XXIII

Кузма Васиљевић отвори очи. Светло око њега, тихо... мирише на сирће, мајкину душицу. Иза њега и са стране нешто бело; он загледа: креветски застирач. Он хоће да дигне главу... не може; руку... такође не може. Шта то значи? Он обара очи... Некакво дугачко тело испружено пред њим и на том телу вунени покривач, жут, с ивицом кафене боје. Показује се да је то тело Кузме Васиљевића. Он покушава да викне; ништа не испада. Он опет покушава, напреже сву своју снагу... немоћан јек разлеже се и дрхти под његовим носом. Чују се тешки кораци, жилава рука размиче застор. Сед инвалид у војничком искрпљеном шињелу стоји пред њим и гледа у њега... И он гледа у инвалида. Велика оловна цимента примиче се уснама Кузме Васиљевића. Кузма Васиљевић жудно пије хладну воду. Језик му се дреши. — Где сам ја? — Инвалид

још једаред загледа у њега, одлази и враћа се с другим човеком у угаситом мундиру. — Где сам ја? — понавља Кузма Васиљевић. — Е сад ће остати жив, — вели човек у мундиру. — Ви сте у болници, — додаје он гласно, — али изволите мировати. За вас је опасно да разговарате. — Кузма Васиљевић је готов да се зачуди, али опет пада у занос. . . Сутрадан ујутру јави се лекар. Кузма Васиљевић се освестио. Лекар му честита оздрављење и нареди да му се превије глава.

— Како? Главу? Па зар је мени. . .

— Ви не смете говорити, не смете се узрујавати, — прекиде га доктор. — А сад лезите мирно и захвалите Свевишњем Творцу. — Где су облози, Попљовкин?

— А где су новци. . . државни. . .

— Но! Опет је почео бунцати. Што више леда, Попљовкин!

XXIV

Прошло је још недељу дана. Кузма Васиљевић се толико био опоравио да су лекари нашли да му могу рећи шта му се догодило. Ево шта је дознао.

16-га јуна, у седам сати увече, он је посетио последњи пут кућу г-ђе Фриче, а 17-ога јуна, пред ручак, т. ј. скоро после двадесет четири сата, један чобанин га је нашао у јарузи поред друма за Херсон, на две врсте од Николајева, без свести, с расцопаном главом, с црвеним мрљама на врату. Мундир

и прсник на њему били су откопчани, сви џепови изврнути, качкет и шпаду није имао, кожног појаса с новцима — такође. По изгаженој трави, по широком трагу у песку и иловачи, могло се закључити да су несрећнога поручника вукли по земљи до на дно јаруге и тек тамо му нанели ударац по глави, не секиром већ сабљом, — вероватно баш његовом шпадом: целим трагом, све од друма, није се видела ни капља крви, а око главе била је читава локва. Није било сумње да су га убице прво опили, затим покушали да га удаве, па одвезавши га ноћу изван вароши, свукли у јаругу и тамо коначно дотукли. Кузма Васиљевић није умро само захваљујући своме доиста гвозденом саставу. Освестио се двадесет другога јула, т.ј. после читавих пет недеља.

XXV

Кузма Васиљевић одмах извести претпостављене власти о несрећи која га је задесила, и изложи све околности догађаја усмено и на хартији, саопшти адресу мадам Фриче. Полиција одјури у означену кућу, али никога не нађе у њој; птичице су већ биле излетеле из гнезда. Докопаше домаћина куће; али од тога домаћина, престарелог и глувог мештанина, нису много дознали. Он је становао у другом кварту и знао је само једно: пре четири месеца издао је под кирију своју кућу једној Јеврејци с пасошем, по имену Шмул или Шмулке, коју је он још тада пријавио у кварт. — „Долазила је к њој друга жена, —

тако је изјављивао, — такође с пасошем, али каквим су се занатом њих две бавиле, и то му није познато; и да ли је било код њих других кирајџија такође није чуо нити зна; а некакав младић живео је у тој његовој кући као подворник или стражар, па и он је отишао, не зна се да ли у Одесу или у Петроград; а нови подворник је ступио недавно, од 1-ог јула". — Обавестише се у полицији и у кварту: показало се да је Шмулке, заједно с другарицом, којој је право име било Фридерика Бенгел, отпутовала из Николајева око 20-ог јуна, а куда — није познато. Тајанственог човека циганског лица и с три дугмета на испускама, а исто тако и црнпурасту девојку странкињу с огромним плетеницама нико није ни видео. Кузма Васиљевић, чим је био пуштен из болнице, сам посети кобну му кућу. У маленој собици, где је он разговарао с Колибри и где је још све мирисало на мошус, била су друга, тако исто скривена врата; уз њих је, кад је други пут долазио, био примакнут диван, и кроз њих је, вероватно, ушао убица и обухватио га отпозади. Кузма Васиљевић поднесе жалбу по пропису; отпоче истрага. Неколико нумерисаних извештаја и наредаба полетело је на разне стране; у своје време дати су потребни одговори и обавештења. И на томе се све свршило. Сумњиве личности као да су у земљу пропале, — а с њима је нестало и државних новаца, хиљаду девет стотина седамнаест рубаља и неколико копејки, у новчаницама и у злату. Сума не мала у то време! Читавих

десет година после тога исплаћивао их је Кузма Васиљевић, док га није обухватио свемилостиви манифест.

XXVI

Он је у први мах био чврсто уверен да је узрок све недаће, вођа завере, била Емилија, његова подмукла „Zuckerpüppchen". Сети се како је на сам дан последњег састанка с њом неопрезно заспао на дивану, како ју је, пробудивши се, видео поред себе на коленима, и како се она збунила, и како је, најзад, истог вечера нашао распаран свој појас, што је очевидно она учинила маказама. „Она је спазила", мислио је Кузма Васиљевић, „она је рекла старој вештици и оним двома ђаволима, она ме је намамила, написавши ми писмо. . . па су ме уредили. Али ко би могао то од ње очекивати!" Он замисли лепо, доброћудно Емилијино лице с њеним сјајним очицама. . . „Жене, жене!" понављао је он, шкрипећи зубима; „крокодилски накот!" Али, прешавши коначно из болнице у своју кућу, он дознаде једну околност, која га је довела у недоумицу, у ћорсокак. Оног истог дана кад су њега полумртвог донели у варош, једна девојка, по свима знацима као две капи слична Емилији, дотрчала је сва уплакана, разбарушене косе, у његов стан, па распитавши се о њему код посилног, појурила као луда у болницу. У болници су јој рекли да Кузма Васиљевић несумњиво мора умрети и она се одмах изгубила, кршећи руке, сва очајна у лицу. Јасно је било да она није знала за ово убиство нити

га је очекивала. Или су можда и њу преварили — нису јој дали обећани део? Обузело је наједанпут кајање? Али ипак, она је после тога отпутовала из Николајева са оном одвратном бабом, која је зацело све знала... Кузма Васиљевић се губио у нагађањима и прилично је досадио своме посилноме, терајући га да поново описује спољашност те девојке што је дотрчала, и да понавља њене речи.

XXVII

Читавих годину и по дана после тога Кузма Васиљевић добије писмо од Емилије — alias Фридерике Бенгел, — писмо на немачком језику, које је он одмах дао да се преведе и после нам га је више пута показивао. Оно је било ишарано правописним погрешкама и ускличним знацима; на куверти је стајао жиг: „Бреслава”. Ево, колико је могуће, тачног превода тога писма:

„Мој драги, незаборављени и несравњени Флорестан! Господине поручниче Јергенхоф!

„Колико пута сам се спремала да вам пишем! И увек сам, нажалост, одлагала, иако је помисао да ме можете сматрати за учесницу у оном страшном злочину била увек за мене најубитачнија мисао! О, мој мили господине поручниче! Верујте ми, онај дан кад сам дознала да сте остали живи и здрави био је најсрећнији дан у мом животу. Али ја се не мислим потпуно правдати! Нећу лагати! Ја сам доиста прва открила вашу навику да носите новце на своме трбуху! (Уосталом, у нашим крајевима сви месари и

трговци месом тако раде!). Па сам била неопрезна да малко нешто кажем о томе! Ја сам чак у шали тада рекла да би било добро узети малко од вас тих новаца! Али стара злочинка (господин Флорестан! она није била моја тетка) ступила је у заверу с оним безбожним нечовеком Луиђи и његовом саучесницом! Кунем вам се гробом своје матере, ја и данас не знам ко су били ти људи! Знам само да се звао Луиђи и да су обоје допутовали из Букурешта и били, јамачно, велики злочинци, и крили се од полиције и имали новце и скупоцене ствари! Луиђи је био ужасан субјект (ein schrökliches Subject), за њега ништа није значило убити свога ближњега (einen Mitmenschen!) Он је говорио све језике — и он је онда вратио ствари од наше куварице! Не питајте како! Он је све, све могао учинити, он је био ужасан човек! Он је уверавао старицу да ће вас само мало опити, а затим извести и оставити, па ће говорити да ништа не зна и да сте ви сами криви, — негде сте много попили вина! Али зликовац је још тада имао у глави да вас је боље сасвим убити, како не би ни један петао о томе закукурекао! Писмо вам је он написао од моје стране, а баба је мене удаљила лукавством! Ја ништа нисам сумњала и страшно сам се бојала од Луиђи. Он ми је говорио: „заклаћу те, заклаћу као пиле!" И при том је тако мрдао брковима! Тада су мене одвели у једну дружину... Мене је много стид, господине поручниче! И ја чак и сад лијем горке сузе кад о том мислим!... Чини ми се... ах! да нисам рођена за тако занимање... Али томе

сад нема лека; и ето како се све то догодило! После сам се страшно уплашила, па сам и против воље отпутовала, јер да нас је полиција пронашла, што би било тада од мене? Проклети Луиђи је одмах побегао чим је дознао да сте остали живи. Али ја сам се убрзо са свима њима растала и, ма да сад често остајем без комада хлеба, ипак ми је душа мирна! Ви ћете ме можда упитати зашто сам долазила у Николајев. Али ја на то не могу ништа одговорити! Заклела сам се! Завршавам молбом, за мене врло, врло важном: молим вас, кад се будете сетили своје мале пријатељице Емилије, немојте мислити о њој као о црној преступници. Вечни Бог види моје срце. Ја имам рђаву моралност (Ich habe eine schlechte Moralität), и ја сам ветрогоња, али нисам злочинка, ја ћу вас увек волети и сећати вас се, мој несравњени Флорестан, и свагда ћу вам желети све што је најбоље на земљиној кугли (auf diesen Erdenrund). Не знам да ли ће доћи до вас моје писмо, али ако дође, напишите ми неколико реди, да бих видела да сте добили моје писмо. Тиме ћете врло усрећити вашу увек одану вам Емилију.

„P. S. Пишите на адресу F. E. poste restante, у Бреславу, у Шлеској.

„P. S. S. Писала сам вам немачки; друкчије нисам могла изразити своја осећања.

XXVIII

— Па шта? Јесте ли јој одговорили? — питали смо Кузму Васиљевића.

— Спремао сам се, много пута сам се спремао. Али како да пишем? Немачки не знам, а руски... Ко би јој превео? Па тако нисам ни писао.

И кад год би завршио своју причу, Кузма Васиљевић је уздисао, махом главом, говорио: „Ето шта значи младост!" И ако је међу слушаоцима било нових, који су се први пут упознали с чувеним случајем, он га је хватао за руку, метао себи на лобању и натеривао да опипа ожиљак од ране... Рана је заиста била страшна и ожиљак је ишао од једног уха до другог.

1867 год.

Бригадир

— Приповетка —

I

Да ли су ти познати, читаоче, они мали племићки мајури, којих је пре двадесет пет, тридесет година било у изобиљу у нашој великоруској Украјини? Сад се на њих наилази ретко, а за десет година нестаће без трага и последњег од њих. Текући рибњак, обрастао у врбак и трску, изобиље вредних патака, којима се понекад придружује опрезна „дивља патка"; иза језера парк са липовим алејама, том диком и поносом наших црноземних равница, са зараслим лејама „шпанских" јагода, с густом честом огрозда, рибизле, малине, у којој се за време несносне подневне врућине неизоставно помоли шарена марама спахиске девојке и зазвони њен оштри гласић; ту је и амбарчић на кокошјим ногама, мала стаклена башта, никакав врт, с јатом голубова на кољу и заспалом кокошком близу развањеног бунара; даље, кудраве јабуке изнад високе, при дну зелене, при врху сиве траве, ретке вишње, крушке, на којима никад нема рода; затим леје с цвећем — маком, божурима, дан и ноћ, див-

љим крсташицама, „девојком у зеленилу", жбунови орловских ноктију, дивљег јасмина, јоргована и багрема, с непрестаним зујањем пчела и бумбарова у густим, мирисним, лепљивим гранама; најзад, господски дом, једноспратни, на темељу од цигље, са зеленкастим стаклом у узаним оквирима, са стрмим, некад фарбаним кровом, с малим балконом, из кога су поиспадали делови ограде који личе на крчаге, с кривим мезанином, с немим старим псом у рупи под степеницама; иза куће широко двориште с копривом, пеленом и репушином по угловима, зграде с вратима које се рђаво затварају, с голубовима и чавкама на пробушеним сламним крововима, мали подрум са зарђалим ветроказом, двеТри брезе с гнездима гакуља на голим горњим гранама — а тамо даље пут с јастучићима меке прашине по коловозу — и њива, и дугачки плотови око конопљишта; и сиве кућице у селу, и гакање гусака с удаљених ливада које се натапају... Је ли ти све то познато, читаоче? У самој кући све је малко наеро, малко се расклиматало — али ништа! Стоји чврсто и држи топло: пећи као твоји слонови, намештај од сваке руке, домаћа израда; беличасте изгажене узане простирке воде од врата по обојеном поду; у претсобљу зебе и шеве у мајушним кавезима; у углу трпезарије огроман енглески сат у облику куле, с натписом: „Strike — silent"; у салону портрети домаћина, израђени масним бојама, с изразом суровог страха на лицима цигљине боје, а понекад и стара искривљена слика било с

цвећем и воћем било с митолошким предметом; свуда мирише на квас, јабуку, фирнајз, кожу; мухе зује и брује под таваницом и на прозорима, жустра буба-шваба изненада заигра брчићима иза оквира на огледалу... Добро је! Може се живети — и чак се врло лепо може живети.

II

Ето такав мајур сам посетио једаред пре неких тридесет година... догађај давне прошлости, као што можете видети. Омање имањце на ком је био тај мајур припадало је једном моме универзитетском другу: оно му је недавно припало после смрти неког даљег стрица, нежење, и он је у њему живео... Али недалеко одатле почињале су простране степске мочари, у којима је било много шљука, кад преко лета долете; а мој друг и ја били смо страсни ловци, па смо се зато и договорили да се састанемо — он из Москве, ја из свога села — о Петровудне у његовој кућици. Мој пријатељ се задржао у Москви и задоцнео за два дана; ја без њега нисам хтео почињати лов. — Дочека ме стари слуга, по имену Наркиз Семјонов: њему је јављено о мом доласку. Тај стари слуга нимало није личио на „Савељића" или на „Калеба"; мој друг га је у шали звао „Маркиз". Он је имао у себи нешто самоуверено, чак префињено; не без неког достојанства гледао је у нас, младе људе, с висине, па и према другим спахијама није гајио неко нарочито поштовање; о ранијем господару говорио је немарно, а

своју сабраћу је просто презирао због простоте. Он сам умео је и читати и писати, изражавао се правилно и разумљиво — и ракију није пио. У цркву је ретко ишао — тако да су га сматрали за расколъника. Био је мршав и висок, имао је дугачко и лепо лице, шиљаст нос и густе обрве, које је непрестано час подизао, час спуштао; носио је простран, чист реденгот и чизме до колена са сарама изрезаним у облику срца.

III

На дан мога доласка, давши ми доручак и успремивши сто, Наркиз застаде на вратима, пажљиво погледа у мене, па мрднувши обрвама рече:

— Па шта ћете, господине, сад радити?

— А ја, богами, не знам. Да је Никола Петровић одржао своју реч, па дошао, ми бисмо заједно пошли у лов.

— А ви сте се, господине, значи, надали да ће они доћи управо онда кад су обећали?

— Наравно, надао сам се.

— Хм. . . — Наркиз ме опет погледа, па као с неким сажаљењем одмахну главом. — Ако хоћете да се забавите читањем, од старог господара остале су неке књиге; ја ћу их, ако је по вољи, донети; само ви их нећете читати, тако могу рачунати.

— Зашто?

— Те књиге су празне; нису писане за садашњу господу.

— Јеси ли их читао?

— Да нисам читао, не бих говорио. Сановник, например. . . каква је то књига? Али има и других. . . само што их ви нећете хтети читати.

— А зашто?

— Божанске.

Ја поћутах мало. . . Наркиз такође поћута.

— Главно што ми је непријатно, — почнем ја, — да на овако лепом времену седим код куће.

— Прошетајте се по парку; а ако то нећете, идите у шумицу. Ми имамо шумицу, ту иза гумна. А волите ли пецати рибу?

— А ви имате рибе?

— Имамо, у рибњаку. Нађе се понеки чиков, кркуша, гргеч. Сад је, наравно, прошло право време: већ је јул месец. Али. . . ипак се може покушати. . . Заповедате ли да спремим удицу?

— Молим вас.

— Послаћу с вама једног дечка. . . да мене глисте. Или да идем сам? — Наркиз је очевидно сумњао да бих ја могао сам изаћи на крај.

— Хајдемо, молим вас,хајдемо.

Наркиз се осмехну ћутећи, али на сва уста, затим одједном намршти обрве. . . па изађе из собе.

IV

После пола сата одемо да пецамо рибу. Наркиз метну некакав необичан качкет с ушима, па постаде још достојанственији. Ступао је напред достојанственим, равним кораком; две удице су се ујед-

начено њихале на његовом рамену; босоноги дечак носио је за нама канту и лонац с глистама.

— Овде уз насип има згодна клупа на скели, — поче ми објашњавати Наркиз, погледа испред себе, па одједном викну: — Ехе! Па наши сиромаси су већ ту... Навадили се!

Ја испружих иза њега главу и спазих на скели, баш на оној клупи коју он спомену, два човека који су седели окренути леђима к нама: они су мирно пецали рибу.

— Ко је то? — упитам ја.

— Суседи, — одговори Наркиз љутито. — Код куће немају шта јести, па онда долазе к нама.

— А зар им се допушта?

— Ранији господар је допуштао... Никола Петровић ваљда неће допустити... Онај дугачки је прекобројни црквени појац, сасвим глуп човек; а онај дебљи је бригадир.

— Како, бригадир? — понових ја пренеражен. Одело на том „бригадиру" било је скоро горе него на појцу.

— Ама кажем вам: бригадир. Имао је и лепо имање. А сад му је из милосрђа дат један кутак, па живи... тако, од онога што му Бог пошље. Него, узгред буди речено, како ћемо? Они су заузели најбоље место... Мораћемо драге госте узнемирити.

— Не, Наркизе, молим те, немој их дирати. И ми ћемо тамо сести у страни: они нам не сметају. Хтео бих да се упознам с бригадиром.

— Како год желите, молим. Него само, што се

тиче познанства... много задовољства ви, господине, не надајте се да ћете имати, много му је памет попустила, и у разговору је туп... као мало дете. А није ни чудо: скоро ће напунити осамдесет година.

— Како се зове?

— Василије Фомић. По презимену — Гусков.

— А како црквени појац?

— Црквени појац?... Надимак му је Краставац. Тако га сви овде зову, а како му је право име — Бог свети зна! Глуп човек! Права протува.

— Живе ли они заједно?

— Не, не живе заједно; али ђаво их... знате... везао узицом.

V

Ми приђемо скели. Бригадир баци на нас поглед... па га одмах упре у пловак; Краставац скочи, извуче удицу, скиде свој похабани поповски шешир, пређе дрхтавом руком по крутој, жутој коси, поклони се преко руке и насмеја се слабим смехом. Његово подбуло лице показивало је древног пијаницу; чкиљаве очице понизно су жмиркале. Он муну свога суседа у слабину, као да би му дао знак да треба да се чисте... Бригадир се поче мешкољити на клупи.

— Седите, молим вас, не узнемирујте се, — рекох ја брзо. — Ви нам нимало не сметате. Ми ћемо се овде наместити: седите.

Краставац преклопи свој исцепани капут, мрдну

раменима, уснама, брадицом... Наше присуство му је очевидно сметало... и он би радо клиснуо, али се бригадир опет удуби у посматрање свога пловка... „Протува" кашљуцну два-трипут, седе на саму ивицу клупе, метну шешир на колена, па подвивши пода се своје голе ноге, скромно баци удицу.

— Трза ли? — упита Наркиз достојанствено, одмотавајући полако канап.

— Упецали смо пет комада чикова, — одговори Краставац расцепљеним и промуклим гласом; — а ево они су упецали приличног гргечића.

— Да, гргечића, — понови бригадир пискавим гласом.

VI

Ја стадох пажљиво разгледати — не њега, већ његов одблесак у рибњаку. Он се јасно видео као у огледалу, малко тамнији, малко сребрнастији. Из широког рибњака била је на нас хладовина; хладовина је била и од влажне стрме обале; и она је била у толико слађа што је тамо, над главом, у златастом и тамном небеском плаветнилу над купама дрвећа, притискивала као тежак терет непомична запара. Вода се није таласала око скеле; у сенци која је падала на њу са широког џбуња на обали, светлуцала су, као сићушна сјајна дугмета, водени пауци, описујући своје вечите кругове; само покашто долазили су од пловака једва приметни ситни таласићи, кад се риба играла с глистом на удици. Хватала се врло рђаво: за читава два сата извукли

смо само два чикова и једну кркушу. Не бих знао рећи зашто је бригадир изазивао моју радозналост: његов чин није могао деловати на мене; пропали племићи и у то време нису били реткост — ни сама његова спољашност није била ништа нарочито. Испод топлог качкета, који му је покривао сав горњи део главе до обрва и ушију, помаљало се црвено, глатко, избријано, округло лице, с маленим носом, малим уснама и отвореносивим малим очима. Његово кротко, скоро детиње лице изражавало је простоту и духовну немоћ и некакву давнашњу немоћну тугу; у пуним белим ручицама, у кратким прстима било је такође нешто немоћно, невешто... Никако нисам могао замислити како је тај убоги старчић могао некада бити војно лице, командовати, наређивати — па још у Катаринино сурово време! Гледао сам у њега: по неки пут би надувао образе и слабо фуктао, као дете, по неки пут је болесно жмирио, с напором, као сви престарели људи. Једаред он широко отвори и подиже очи... Оне се зауставише на мени из водене дубине — и њихов тужни поглед учини ми се необично дирљив и и чак значајан.

VII

Трудио сам се да почнем разговор с бригадиром... али Наркиз ме није преварио: јадни старац заиста је био сасвим попустио памећу. Он ме упита за моје презиме, и упитавши ме још два три пут, мишљаше, мишљаше, па напослетку рече: „па код

нас је, чини ми се, био такав судија. Краставче, је ли био код нас такав судија, а?" — „Био је, био, баћушка, Василије Фомићу, ваше благородство, — одговори му Краставац, који се уопште понашао с њим као с дететом. — Био је заиста. А вашу удицу, молим вас, дајте: код вас мора да је поједена глиста... Поједена, дабогме."

— А јесте ли били познати с породицом Ломовском? — изненада ме упита бригадир усиљеним гласом.

— Каква је то Ломовска породица?

— Каква? Па Фјодор Иванић, Евстигнеј Иванић, Алексије Иванић Јеврејин, па Феодулија Ивановна пљачкашица... а после још...

Бригадир наједаред ућута и обори главу.

— То су му били најближи људи, — шапну ми Наркиз, нагнувши се према мени: — через њих, через тога самог Алексија Иванића, што га назва Јеврејином, и через једну сестрицу Алексија Иванића, Аграфену Ивановну, он је, може се рећи, остао без свега свог имања.

— Шта ти то тамо причаш о Аграфени Ивановној? — узвикну наједаред бригадир, и глава му се подиже, беле обрве намрштише... — Ти гледај у мене! — И каква је она теби Аграфена? Агрипина Ивановна — ето како њу треба звати.

— Но-но-но-но, — замуца Краставац.

— А зар ти не знаш шта је о њој спевао стихотворац Милонов, — настави старац, паднувши изненада, за мене сасвим неочекивано, у ватру. „Нису ли

то брачне свеће запаљене", — поче он отегнуто, изговарајући све самогласнике кроз нос, а слогове „ан" и „ен" као француске а n и е n и необично је било чути из његових уста тај везани говор: — „да нису буктиње. . ." Не, није то, већ ово:

Ни пролазним кумиром трулежи,
Ни амарантом, ни порфиром,
Не наслађују се они толико...
Једно је само у њима...

— Ово је за нас. — Чујеш ли?

Једно је само у њима беспрекорно,
Пријатно, слатко, жељено:
Узајамни жар хранити у крви!

— А ти — Аграфена.

Наркиз се осмехну упола презриво, упола равнодушно. — Ех, идиоте! — рече он за себе, али бригадир опет обори главу, удица му испаде из руке и склизну у воду.

VIII

— Е, како видим, данас нам слабо иде, — рече Краставац: — риба, ето, никако не трза. Већ је настала велика врућина, а нашег господина „мехљудија"[1] обузела. Види се да треба да идемо кући; боље ће бити. — Он пажљиво извуче из џепа лимену флашу с дрвеним запушачем, отпуши је, насу

[1] Мехљудија — меланхолија.

себи на длан бурмута — па ушмркну у обадве ноздрве одједаред... — Ех, што је бурмут! — јекну он, дошавши к себи: — све сам звезде видео! Но, голубе, Василије Фомићу, изволите се дићи — време је!

Бригадир устаде с клупе.

— Живите ли далеко одавде? — упитах ја Краставца.

— Па они нису далеко... нема ни једна врста.

— Хоћете ли ми допустити да вас пратим? — обратих се ја бригадиру. Није ми се одвајало од њега.

Он ме погледа, па осмехнувши се оним нарочитим, озбиљним, уљудним и малко грациозним осмехом који, не знам како друге, а мене увек потсећа на пудер, француске кафтане са дугметима од лажног дијаманта — уопште на осамнаести век — проговори са старомодним застајањем да ће му „вр-р-ло бити мило”... па се одмах опет покуњи. Каваљер Катарининог времена појави се у њему за тренутак — па га нестаде.

Паркиза зачуди моја намера; али ја не обратих пажњу на климање његовог качкета с ушима у знак неодобравања, па изађем из парка с бригадиром, кога је придржавао Краставац. — Старац се кретао доста брзо, као на штулама.

IX

Ишли смо једва мало угаженом путањом, кроз травну долину, између две брезове шумице. Сунце

је пекло; вуге су се дозивале у зеленој чести, прдавци су крештали поред саме путање, плави лептирићи су прелетали у јатима по белим и црвеним цветовима ниске детелине; пчеле, као сањиве, збуњено су летеле и млитаво зујале у непомичној трави. Краставац прену, оживе, он се бојао Наркиза — живео му је на очима; ја сам му био стран, пролазник — са мном се спријатељио. — „Ето, — учеста он, — наш господин је испосник, нашто крити! Како може бити сит од једног гргеча? Сем ако ви, ваше благородство, штогод не дате. Одмах ту за савијутком у крчми имају одлични брашнени колачићи. А ако ли буде код вас милости, онда ћу и аз много грешни том приликом за ваше здравље — дуг живот, попити чашу”. — Ја му дадох двадесет копејки и једва успех да отргнем руку, коју он полети да љуби. Он дознаде да сам ја ловац, па развеза причати да има једног доброг познаника официра, који има шведску Миндин-Денгерову пушку с бакарном цеви — каква твоја пушка! Опалиш — просто да паднеш у несвест: остала је иза Француза!... и пас — просто игра природе! да је и он имао увек велику страст према лову, и поп ништа није сметао — заједно је с њим ловио препелице — али га је пречасни преко мере тиранисао; а што се тиче Наркиза Семјонића, — рече он отегнуто, — „како сам ја, по њиховом мишљењу, неуредан човек на овоме свету, ја ћу на то рећи: они су пустили себи обрве као у тетреба, па мисле да су кроз то све науке прошли”. — За то време ми дођосмо до

крчме — усамљене старе кућице без дворишта и клети; један мршав пас лежао је савијен под прозором; кокош је чепркала у прашини пред самим његовим носом. Краставац намести бригадира на банак, па очас шмугну у кућицу. Док је он куповао колачиће и натезао чашу — ја нисам скидао очију с бригадира, који ми је, Бог зна зашто, изгледао загонетан. У животу тога човека — мислио сам — јамачно се десило нешто необично. А он, изгледа, мене није ни примећивао; седео је, згуривши се, на банку, и претурао међу прстима неколико каранфила што их је узабрао у парку мога пријатеља. Краставац се најзад појави са замотуљком колачића у руци; појави се сав црвен и знојав, с изразом радосног чуђења на лицу, као да је баш сад видео нешто необично пријатно и за њега неочекивано. Он одмах понуди бригадиру колачиће — и овај их поједе. Кренемо се даље.

X

Због попијене ракије, Краставац се потпуно, што се каже, распилави. Поче тешити бригадира, који се опет журио напред, љуљајући се као на штулама.

— Што сте ви, баћушка, господине, невесели, што сте обесили нос? Допустите да вам отпевам једну песмицу. Одмах ћете свако задовољство добити... Ви немојте сумњати, — обрати се он мени, — наш господин је врло смешљив, сачувај Боже! Јуче гледам: нека жена пере гаће на скели, — а десила се нека дебела жена, — а он позади стоји, па да умре од

смеха! . . . Ево, допустите: знате ли песму о зецу? Ви не гледајте у мене што сам ружан; код нас овде у вароши има једна Циганка: права ругоба, али кад запева: да умреш! — Он широко отвори своје мокре црвене усне и запева, накрививши главу, затворивши очи и тресући брадицом.

Лежи зец под жбуном,
Иду ловци бадава . . .
  Лежи зец, једва дише —
Међутим он ухом чује,
  Смрт чека!

Чим сам вам, ловци, натрунио?
Или какво зло учинио?
  Ма да у купус долазим,
  По један лист поједем —
    И то не код вас!
    Да!

Краставац је падао све више у ватру:

Скокну зец у тамну шуму —
И ловцима окрете леђа.
  Ви, ловци, опростите,
  На мој репић погледајте —
    Ја нисам ваш!

Краставац више није певао. . . Он је урлао.

Ишли ловци дан и ноћ . . .
Расправљали о зечевом поступку . . .

Међу собом све говорили
Један другог изгрдили:
Зец није наш!
Хроми нас преварио!!

Прва два стиха сваког куплета Краставац је певао отегнутим гласом, а остала три, напротив, врло живо, и при том лолински потскакивао и заплитао ногама; а по завршетку куплета отсецао „колено”, т. ј. ударао самог себе петама. Узвикнувши на сав глас: „хроми даба преварио!” он се претури преко главе... Његово ишчекивање се оправдало. Бригадир наједанпут прште у танак плачан смех, и тако од срца, да даље није могао ићи, па малко чучну, немоћно тапшући по коленима. Ја сам гледао у његово поцрвенело, грчевито искривљено лице, и би ми га много жао, — баш у том тренутку. Одушевљен успехом, поче чучећи играти, непрестано при том говорећи: „шилди — будилди да начики, — чикалди!...” На крају крајева зари носом у прашину... Бригадир се изненада престаде смејати и одгега даље.

XI

Прођосмо још око четврт врсте. Појави се једно мало селанце на крају омање јаруге; у страни се видео господски „дом” с упола пропалим кровом и једним димњаком; у једној од двеју соба тога дома живео је бригадир. Власница сеоцета, стална петроградска житељка, статска саветница Ломова, уступила је, — како сам доцније дознао, — тај кутић бри-

гадиру. Она је наредила да му се издаје месечно издржавање, а тако исто да му се да на службу једна луда од спахиске послуге, која је живела у истом селу и која је, ма да је рђаво разумевала људски говор, по мишљењу саветнице, могла и под почистити и шчи скувати. На прагу куће бригадир се опет окрете са оним осмехом Катарининог времена као мало пре, који као да каже: је ли по вољи ући у мој апартман? Уђосмо у тај „апартман". Све је у њему било до крајности прљаво и сиротињско, тако прљаво и сиротињско да бригадир, вероватно приметивши по изразу мога лица какав је утисак на мене учинио његов стан, рече, слегнувши раменима и зажмиривши: „се - не - па. . . ол - де - пердри". . . Шта је управо он тим хтео рећи — остало ми је потпуно нејасно. . . Почевши говорити с њим француски, не добих одговора на том језику. Два предмета ме нарочито изненадише у бригадировом стану: прво, велики официрски крст св. Ђорђе у црном оквиру, под стаклом, с натписом старинским рукописом: „добијен пуковником Черниговског Дерфенделовог пука Василијем Гусковом за јуриш на Праг у 1794-ој години;" а друго, — портрет масним бојама до појаса лепе црнооке женске дугуљастог и црнпурастог лица, високо зачешљане и напудроване косе, с младежима на слепоочницама и бради, у шареном деколтованом роброну, с плавим наборима, из времена осамдесетих година. Портрет је био рђаво израђен, али је зацело много личио. Нешто одвећ животно и несумњиво било је од тог лица. Оно није гледало у гледаоца; као да

се окретало од њега, и није се смешило; у грби узаног носа, у правилним али пљоснатим уснама, у скоро правој линији густих, састављених обрва видела се заповедничка, охола, пргава нарав. Није требало много напора да се замисли како се то лице могло изненада распалити страшћу или гневом. Испод самог портрета, на малом стубу, стајао упола увео букет простог пољског цвећа у дебелој стакленој тегли. Бригадир се приближи стубу, тури у теглу каранфиле које је донео са собом, па окренувши се мени и подигавши руку у правцу портрета, проговори: „Агрипина Ивановна Тељегина, рођена Ломова". Наркизове речи падоше ми на памет: ја с удвојеном пажњом погледах у изразито и злобно лице жене због које је бригадир остао без целог свог имања.

— Видим да сте суделовали у јуришу на Праг, господине бригадире, — почех ја, показујући на крст св. Ђорђа, — па сте заслужили одликовање. У свако време ретко, а тада поготово; ви, значи, памтите Суворова?

— Зар Александра Васиљевића? — одговори бригадир, поћутавши мало и као прикупљајући мисли: — како не, памтим, био је мален, жив старчић. Ти стојиш, ни да мрднеш, а он овамо — онамо (бригадир се поче смејати). У Варшаву је ушао на козачком коњу; сав у брилијантима, а Пољацима вели: „Немам сата, заборавио сам га у Петрограду, немам, немам!" А они: „виват! виват!" Лудаци! Еј! Краставац, мали! — додаде он одједном, променивши и повисивши глас (шаљивчина црквени појац остао је на-

пољу): — А где су колачи? И реци Груњки... ако може кваса!

— Одмах, баћушка, господине, — чу се глас Краставчев.

Он пружи бригадиру завежљај колача, па изишавши из куће приђе некаквом разбарушеном створењу у дроњама, — мора бити баш тој луди Груњки, — и, колико сам могао разабрати кроз запрашен прозор, поче тражити од ње кваса, јер је неколико пута узаманце правио на устима левак од руке, а другом махао на нашу страну.

XII

Ја поново покушах да отпочнем разговор с бригадиром; али он је очевидно био сустао, па се спусти, стењући, на запећак и, јекнувши: „ој, ој, кости моје", одреши своје подвезе. Сећам се да сам се тада зачудио како то да мушкарци имају подвезе. Нисам се сетио да су их у раније време сви носили. Бригадир поче зевати отегнуто и слободно, не спуштајући с мене отупелих очију, као што зевају врло мала деца. Јадни старац, изгледа, чак није ни сасвим разумевао моја питања. А он је освајао Праг! Он, с голом сабљом, у диму, у прашини, на челу Суворољевих војника, с прорешетаном заставом над главом, с унакаженим лешевима под ногама... Он... он?! Зар то није чудно? Мени се ипак чинило да су се у бригадирову животу догађали још необичнији догађаји. Краставац донесе белога кваса у лименом кутлу; бригадир се жудно напи, — руке су му се тресле. Краста-

вац је придржавао дно кутла. Старац брижљиво обриса своја безуба уста обема длановима, па упревши поглед у мене, опет поче жватати и замљеска уснама. Ја разумедох у чему је ствар, поклоних се и изађох из собе.

— Сад ће се одморити, — рече Краставац, излазећи за мном. — Много се данас уморио: јутрос је ишао на гроб.

— На чији гроб?

— Па Аграфене Ивановне, да се поклони... Она је сахрањена у нашем парохиском гробљу; има једно пет врста одавде. Василије Фомић сваке недеље неизоставно иде к њој. Па он ју је и сахранио, и ограду ударио на свој трошак.

— А је ли да́вно она умрла?

— Па може бити од тада једно двадесет година.

— Је ли она њему била пријатељица, шта ли?

— Цео живот је с њом провео... молим вас. Ја ту госпођу, морам рећи, нисам познавао, а кажу, између њих су ствари биле н-н-н-у! Господине, — додаде брзо појац, видећи да сам се ја окренуо, — да ли бисте изволели дати још за једну чашу, јер ми је време да идем у свој ћумез и под губер.

Не хтедох даље распитивати Краставца; дадох му двадесет копејки па одох кући.

XIII

Код куће потражим обавештења од Наркиза. Он се, као што се могло очекивати, мало нећкао, правио важан, и изразио своје чуђење да ме и та-

кве беспослице могу „антересовати”, па најзад исприча што је знао. Од њега сам чуо ово.

Василије Томић Гусков упознао се са Аграфеном Ивановном Тељегином у Москви, ускоро после пољског погрома. Њен муж је служио код генерал-губернатора, а Василије Фомић био је на отсуству. Он се још тада у њу заљубио, али није давао оставку: био је човек самац, од својих четрдесет година, имућан. Њен муж је убрзо умро. Она је остала после њега без деце, у сиротињи, у дуговима... Василије Фомић сазна у каквом је она положају, напусти службу (при оставци су му дали бригадни чин) и потражи своју драгу удовичицу, која је била ушла тек у двадесет пету годину, исплати све њене дугове, откупи имање... Отада се више није растајао од ње. И она као да је њега заволела, али се није хтела удати за њега. — Била је тврдоглава, покојница, рече при том Наркиз, — мени је, вели, моја слобода дража од свега. — А да га је искоришћавала, — искоришћавала га је — у сваком погледу — и што год је имао новаца, све је њој вукао, као мрав. Али тврдоглавство Аграфене Ивановне добијало је по некад необичне размере: била је неукротиве нарави и тешке руке... Једаред је гурнула са степеница своје слушче, тако да је оно сломило два ребра и ногу... Аграфена Ивановна се уплашила. Одмах је наредила да се слушче затвори у собичак и дотле није из куће излазила нити је икоме давала кључ од собичка док у њему није престало јаукање. Слушче је кришом сахрањено...

— И да је то било под царицом Катарином, — додаде Наркиз шапатом и нагнувши се, — можда би било па прошло, много је таквих ствари појела помрчина, него је... — ту се Наркиз исправи и повиси глас, — тада завладао праведни Александар Благословени... те ти се поведе истрага. — Дође суд, ископају тело... пронађу знаке убоја... и дошао ђаво по своје. И шта мислите? Василије Фомић примио све на себе. Ја сам, вели, узрок, ја сам гурнуо, ја сам и закључао. — Елем, разуме се, одмах све судије тамо, писари, полицајци... на њега, па на њега, и дотле су га, кажем вам, гњавили, док му није искочио и последњи грош из кесе. Мало-мало... па опет за врат. Све до Француза — кад је оно Француз долазио код нас у Русију — све су га гњавили; тек тада су га оставили. А Аграфену Ивановну он је осигурао — доиста. Он ју је спасао — тако треба рећи. Па и после, до саме њене смрти, живео је код ње, и кажу да га је кињила, њега — бригадира; пешке га је из Москве слала у село, богами, — и то ради скупљања оброка. Он се због ње, због те исте Аграфене Ивановне, тукао у двобоју с енглеским милордом Хузе-Хузом; и енглески милорд је морао изрећи комплимент ради извињења. Тако је ето он, бригадир, отада и шенуо... И сад се он, наравно, не рачуна више међу људе.

— А ко је тај Алексије Иванић Јеврејин, — упитам ја; — због кога је он имовно пропао?

— Па братац Аграфене Ивановне. Била је то грамзива душа, права јеврејска. Сестри је давао

новац под интерес, а Василије Фомић био јемац. И с њим је добро награбусио!

— А грабљивица Феодулија Ивановна? Која је то била?

— Такође њена сестрица... такође вешта. — Шило, што се каже... несрећа!

XIV

„Ето где се показао Вертер!” мислио сам сутрадан, полазећи опет бригадировом стану. Био сам тада врло млад — и можда сам баш због тога сматрао за своју дужност да не верујем у дугу љубав. Ипак ме је изненадила и унеколико збунила прича коју сам чуо, па сам страшно желео да размрдам старца, да га натерам да се расприча. „Прво ћу опет поменути Суворова”, тако сам размишљао у себи, „мора да се у њему крије макар искра раније ватре... а после, кад се он распали, навешћу говор на ту... како се оно зваше?... Аграфену Ивановну. Чудно име за „Шарлоту” — Аграфена!”

Застадох Вертера-Гускова усред мајушног вртића, на неколико корака од куће, поред дрвених зидова никад незавршене зграде. По плеснивим брвнима тих зидова с писком су се пели слабачки ћурићи, непрестано склизавајући и лупајући крилима. На две-три леје расло је неко јадно поврће. Бригадир тек што је био ишчупао из земље младу мркву, па, протрљавши је испод пазуха „да се очисти” — поче жвакати њен танки репић... Ја му се поклоних и упитах за здравље.

Он ме очевидно није познао, мада ми отпоздрави — то јест, додирну руком качкет, не престајући ипак жвакати мркву.

— Данас нисте дошли да пецамо рибу? — почех ја, надајући се да ће ме се сетити због тога питања.

— Данас? — понови он, па се замисли. . . а мрква у његовим устима све се више скраћивала. — Па то Краставац лови рибу! . . . А и мени допуштају.

— Наравно, наравно, врло поштовани Василије Фомићу. . . Нисам ја због тога. . . Зар вам није врућина. . . тако на сунцу?

Бригадир је имао на себи дебео ватиран халат.

— А? Врућина? — понови он, као двоумећи се, и, прогутавши напослетку мркву, расејано погледа горе.

— Је ли по вољи да уђете у мој апартман? — поче он изненада. Бедном старцу очевидно је остала само та фраза на расположењу.

Изађемо из врта. . . али се тада и нехотице зауставим. Између нас и куће стајао је огроман бик. Savивши главу до саме земље, злобно колутајући очима, он је тешко и јако фркао, па је, брзо савијајући једну своју предњу ногу, високо одбацивао прашину својим папком, ударао се репом по боковима, па наједаред малко стукну, упорно тресући косматим вратом и мучући — не громко, већ жалостиво и страшно. Ја се, признајем, збуних; али Василије Фомић сасвим мирно ступи напред, па рекавши строгим гласом: „Но ти, будало", махну ма-

рамицом. Бик још мало стукну, склони рогове... па наједаред гурну у страну и отрча, млатарајући главом лево и десно.

— Дошао сам до вас, Василије Фомићу, — почех

Уђосмо у собу. Бригадир смаче качкет са ознојене косе, викну: фа!... приседе на ивицу столице... па обори главу...

— Дошао сам до вас, Василије Фомићу, — почех ја своје дипломатско приближавање, — уствари због овога: пошто сте служили под командом великог Суворова, — уопште суделовали у тако важним догађајима, то би за мене било врло интересантно да знам појединости.

Бригадир упре поглед у мене... Лице му необично оживе — већ сам очекивао, ако не причу, а оно бар похвалну, симпатичну реч...

— А ја, господине, мора да ћу скоро умрети, — рече он полугласно.

Ја се збуних.

— Како, Василије Фомићу, — изговорих ја најзад; — по чему ви то... рачунате?

Бригадир изненада затресе рукама — горе, доле — сасвим као дете.

— А по томе, господине... Ја... ви, можда, знате... покојну Агрипину Ивановну — Бог да јој душу прости! — често сањам — и никако не могу да је ухватим; све је јурим — али је не ухватим. А прошлу ноћ — видим као стоји она тако преда мном упола окренута и смеје се... Ја одмах потрчах њој — и ухватим је... И она се као сасвим окренула, па ми вели: но, Васињка, сад си ме ухватио.

— Па шта ви из тога закључујете, Василије Фомићу?

— Па то, господине, закључујем: значи да ћемо бити заједно. А и хвала Богу, рећи ћу вам; хвала Богу, Оцу, Сину и Светоме Духу — (бригадир запева): и ниње и присно и во вјеки вјеков амин!

Бригадир се поче крстити. Више ништа нисам могао од њега извући — па одем.

XV

Сутрадан стиже мој пријатељ. Ја поменух бригадира, своје посете . . .

— Ах, да! Па ја знам његову историју, — одговори мој пријатељ: — ја се добро познајем и са статском саветницом Ломовом, чијом је милошћу нашао овде уточишта. Него чекај: код мене је, чини ми се, сачувано његово писмо тој статској саветници; она му је због тога писма и дала кутак.

Мој пријатељ стаде претурати по својим хартијама и доиста нађе бригадирово писмо. Ево га од речи до речи, с изузетком правописних погрешака. Бригадир је, као сви људи онога времена, бркао слова „е” и „ѣ”, — писао „књему, от, сљудима” итд. — Није требало сачувати те погрешке: његово писмо и без тога носи жиг свога времена.

„Милостива госпођо!
Раиса Павловна!

„После смрти моје пријатељице, а ваше тетке, имао сам част послати вам два писма, прво првога јунија,

а друго шестога јулија 1815 године — а она је умрла шестог маја исте године; у њима сам вам открио чувства душе и срца мога, која су била узнемирена убиственом увредом и претстављала су у пуном облику моје жестоко и сажаљења достојно очајање; оба писма су послана као препоручена крунском поштом, па због тога не може бити сумње да нисте их прочитали. Через моју искреност у њима надао сам се получити вашу благодетељну према мени пажњу; али су ваша болећива чувства далеко од мене чемерног! Оставши после јединог пријатеља, Агрипине Ивановне, у врло рђавом и бедном стању, ја сам, по њеним речима, полагао сву своју наду у Вашу великодушност; осећајући већ кончину свога живота, она ми је рекла баш овим, као надгробним речима, које ћу вечно памтити: „пријатељу мој, ја сам твоја змија и виновница све твоје несреће, осећам колико си много жртвовао за мене, и зато те остављам у злосрећном и ваистину голом стању; по смрти мојој прибегни к Раиси Павловној" — то јест к вама — „и моли од ње помоћи, преклињи је! Она има осетљиву душу, и ја сам уверена да неће тебе сироту оставити". — Милостива госпођо, примите за сведока свевишњег Саздатеља света да су ово њене речи, и ја говорим њеним језиком; зато сам се, уверен у вашу добродетељ, првој к вама обратио с чистосрдачним и искреним мојим писмима: али не добивши после дуговременог чекања на њих одговор, мислио сам да је ваше племенито срце оставило ме без пажње! Таково ваше нерасположење према ме-

ни бацило ме је у велико очајање — куда и коме несрећник да прибегнем нисам знао; памет сам био изгубио, дух ми је блудео — најзад, за моју потпуну пропаст, Провиђењу је било угодно да ме на још немилосрднији начин казни и обрати моје мисли ка тако исто покојној, опет вашој тетки, Феодулији Ивановној, Агрипине Ивановне једноутробној сестри, али не једносрдачној! Замисливши у својој памети да сам већ двадесет година био одан целој вашој кући Ломова — особито Феодулији Ивановној, која друкчије није звала Агрипину Ивановну него „срце моје мило", а мене „врло поштовани добротворе наше породице", — замисливши све ово у тишини тужних ноћних бдења, обилној уздасима и сузама, помислио сам: „но, бригадире! види се да тако мора бити!" — па обративши се Феодулији Ивановној својим писмима, добио сам доиста уверење да ће последњу мрву са мном делити! Будући овим обећањем обрадован, скупим убоге своје остатке и одем к Феодулији Ивановној! Поклони које сам са собом донео, за више од петнаест рубаља, примљени су с отменим задовољством; а затим и новце које сам донео за своје издржавање Феодулији Ивановној било је угодно да узме, под изговором да их чува, чему се, да бих јој угодио, нисам противио. Ако ли ме упитате: откуда и због чега сам имао тако поверење, — на ово је, госпођо, један одговор: она је сестра Агрипини Ивановној и грана Ломовске породице!! — Али авај и ах! Ових новаца сам се свих убрзо лишио, и моја надежда коју сам полагао у Феодулију Иванов-

ну — да ће последњу мрву поделити са мном — показала се ташта и узалудна: напротив, иста Феодулија Ивановна мојим се добром заситила. А наиме, на њен имендан, 5-ога фебруара, ја сам јој подарио зелене француске материје за педесет рубаља, по пет рубаља аршин; а ја сам од обећаног добио: белога пикета за жилет за пет рубаља и вратну мараму од муслина, који су поклони преда мном купљени и, како ми је познато, за моје новце — и ето чим сам се ја, по доброти Феодулије Ивановне према мени, користио! Ето то је она последња мрва, и ја бих могао даље потпуно истинито показати све према мени непријатељске поступке Феодулије Ивановне — а тако исто и моје депансе, који су сваку границу прелазили, као, поред осталог, на бонбоне и воће, које је Феодулија Ивановна много волела да једе; — али све то прећуткујем, да не бисте ви тако објашњење о умрлој за зло јој узели; а притом, пошто ју је Бог позвао к себи на суд и ја све што сам од ње претрпео из свога срца избрисао, — то сам јој као хришћанин, одавно опростио и молим Бога да јој и он опрости!!

„Али, милостива госпођо Раиса Павловна! Зар ви кривите мене зато што сам био веран и искрен пријатељ ваше породице, и зато што сам тако много и непоколебљиво волео Агрипину Ивановну и жртвовао свој живот, своју част и све своје имање, био потпуно у њеној власти и после нисам могао више управљати ни самим собом ни својом сопственошћу — већ је управљала она по својој вољи, како мноме

тако и мојим имањем! Познато вам је и то да због њеног поступка с њеним слугама ја трпим н е в и н убиствену увреду — овај предмет сам пренео после њене смрти у сенат, у шесто одељење — он ни сад још није решен — по коме су начинили мене њеним саучесником, дали ме под старатељство и још једнако суде кривичним судом! У моме звању, у мојим годинама, тако бешчашће ми је неподношљиво; и остаје ми још једино да овим тужним размишљањима блажим срце, што, следствено, и по смрти Агрипине Ивановне ја страдам за њу. И ово показује трагове непромењљиве љубави и племените благодарности к њој!

„У поменутим мојим писмима вама ја сам вас извештавао о сахрани Аграпине Ивановне са свима подробностима — и какав јој је био помен; пријатељство и љубав моја према њој према могућности ништа нису штедели! Но све ово — и четрдесети помен, и за читање псалтира после шест недеља — (поврх тога, педесет рубаља у новчаницама су ми пропали, које сам дао као капару за камен, о чему сам вас известио), — на све ово издато је личних мојих новаца 750 рубаља у новчаницама — у том броју и 150 рубаља такође у новчаницама — колико сам дао прилога у цркву!

„Нека твоја добротворна душа чује глас очајника који је бачен у провалију најсуровијих мука! Једино твоје осећање човекољубља може повратити живот упропашћеном! Ја, иако сам жив — али у страдању душе и срца мога сам мртав; мртав кад се сетим

ко сам био, а шта сам сад: био сам војник и отачеству свом истином служио и право стајао, као што несумњиво и доликује правом Русу и верном поданику, — и био сам награђен особитим одликовањима, — и имање имао које је одговарало рођењу и звању; а сад ради насушног хлеба савијам кичму; а мртав сам нарочито кад се сетим каквог сам се пријатеља лишио... и нашто ми живот после овога? Али човек не може убрзати свој крај, и земља се не може раставити, а пре ће се у камен претворити! Па зато апелујем на тебе, добродетељна душо, умири глас народни, не допусти да те сви осуђују што за такву моју безграничну оданост немам уточишта, задиви милошћу својом према мени, учини да језик злобних и завидљивих почне славити твоје врлине — и, усуђујем се са свом смерношћу додати, утеши у гробу предрагу тетку твоју, незаборавну Агрипину Ивановну, која ће за твоју хитну помоћ, због мојих грешних молитава, прострети над твојом главом своје благословене длане, умири на смирају живота усамљеног старца, који није могао очекивати овакву судбину!... А иначе, с најдубљим поштовањем имам част назвати се вашим, милостива госпођо, препокорним слугом

Василије Гусков,
бригадир и каваљер."

XVI

После неколико година поново посетим сеоце својега пријатеља... Василија Фомића већ одавно није

било међу живим: умро је убрзо после мог познанства с њим. Краставац је још једнако био жив и здрав. Он ме одвео на гроб Аграфене Ивановне. — Гвоздена ограда је окружавала велику плочу с опширним и китњастим епитафом покојници; а одмах поред ње, као код њених ногу, видела се мала хумка с искривљеним крстом: раб Божји, бригадир и каваљер Василије Гусков почива под овом хумком . . . Његов прах је најзад нашао уточиште поред праха оног створења које је волео тако безграничном, скоро бесмртном љубављу.

1867 год.